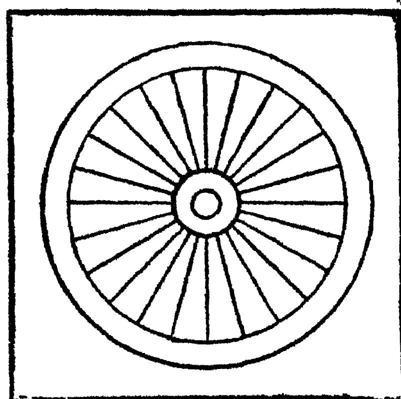
శ్రీః

శ్రీ కల్యాణగ్రన్థమాలాయాముత్తమమ్ -

వేదాన్త మీమాంసా సూత్రమ్

బ్రహ్మసూత్ర భాష్యసంగ్రహః

सत्यमेव जयते

శ్రీ విద్యాశంకర పదమావేశ ప్రకాశిత భారతీ సంప్రదాయసార్వభౌమ
జగద్గురు శ్రీకల్యాణానంద భారతీమహాంతాచార్యమహాస్వామిభిర్విరచితమ్

*

ప్రకాశకః

వేదాన్తపారీణ వ్యాకరణ విద్యాప్రవీణ
శ్రీ ఓరుగంట్యుపనామక నీలకంఠశాస్త్రి
శ్రీ విద్యాశంకరభవనమ్ - గుంటూరు

 మహాల్యాంగరాష్ట్రయామ్

శ్రీః

ప్రస్తావనా

ధర్మార్థకామమోక్షాన్ చతురోఽపి పురుషార్థాన్ నియమనియతాన్ కృత్వా తత్కామినాం యేఽనుగృహ్ణన్తి త ఏవ శ్రుతయః। ఏవం-విధ మహోజ్జ్వల శ్రుతి సంతాన వత్త్వైవ భారతస్య సర్వస్యాఽన్యేభ్యో విశిష్టతా। శ్రుతిసంప్రదాయః యదిలుప్యేత తర్హి భారతీయానాం భారతీయత్వైవ నశ్యేదితి భియా అస్మదాచార్యాః తద్రక్షణాయ అసాధారణాని శాస్త్రాణి అన్యాంశ్చ బహువిధాన్ ఉపాయాన్ వేదాంగాదిరూపేణ ససృజుః।

తాః ఏతాః సకల విజ్ఞాన నిధయః శ్రుతయః పూర్వాపరకాండ రూపేణ ద్విధా ప్రవర్తన్తే। తత్ర ప్రథమే కాండే ధర్మః, తదవిరుద్ధౌ అర్థకామౌ చ, ద్వితీయే కాండే వేదాన్త విజ్ఞాన సునిశ్చితార్థైః పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య వర్యైరేవ ఉపలబ్ధవ్యః స్వస్వ రూపావస్థాన రూపః తురీయ పురుషార్థః చ నిరూపితః।

యద్యపి లోకే సంప్రతి చత్వార ఏవ వేదాః పరిమితాః ఉపలభ్యన్తే, తథాపి తే పురా అనన్తా ఏవ ఆసన్నితి తేభ్యః స్వల్ప ఏవ వేదభాగః భారద్వాజేన మహర్షిణా గృహీత్వా భారతావనౌ ప్రవర్తిత ఇతి చ గాథా ఏషా శ్రుతావేవ విలసతి। ఇత్థం భారద్వాజేన స్తోకమాత్రమేవ ప్రవర్తితో వేదభాగః భువి క్రమేణ నానా శాఖా సమేధితః వనస్పతిరివ ఏక త్రింశదుత్తర శతాధిక సహస్ర సంఖ్యాపరిమితతయా వితస్తార।

ఏవం అతివిస్తృతానపి చతురో వేదాన్ అస్మదాచార్యాః దృఢతరేణ మనోవాక్కాయసామర్థ్యేన బ్రహ్మచర్యఏవ పురా సమ్యగధీ

యతేస్మ। అస్మింస్తు యుగపరిభావవశేన జనానాం ఆయుషి కరణ
సామర్థ్యే చ క్రమేణ క్షీణే స్వశాఖాధ్యయనమేవ అతీవ శ్రమసాధ్య
మభూత్। అత ఏవ సుసూక్ష్మాన్ విపులతర వేదప్రతిపాదితాన్ ధర్మాన్
జనాః న గృహ్ణీయురితి విభావ్య మనుప్రభృతయః మహామతయః
తాన్ ధర్మాన్ సర్వానపి స్మృత్వా సంగ్రహరూపతాం నీత్వా లోకా
నుగ్రహకాంక్షయా స్మృతిగ్రంథానుదధరన్। తేఽపి తే స్మృతిగ్రం
థాః ఉత్తరకాండగతమాధ్యాత్మిక తత్త్వం అత్యల్పమేవ సంగృహ్య
పూర్వకాండగతం విషయం విస్తరేణ నిరూపయంతి। తత్రైవ ఔపనిషదం
తత్త్వం సుబోధం నిర్విశంకంచ కర్తుం ప్రవృత్తాః శ్రీకృష్ణద్వైపాయన
వేదవ్యాస మహర్షయః భగవద్గీతాస్మృతిం వేదాన్తమీమాంసా
స్మృతిం చానుస్మృతవంతః। తతః ఇదం జ్ఞాయతే యదా యదా [illegible]
శాలం వైదికమర్థం సంగ్రహీతుం జనానాం మతిః కుంఠీభవతి తదా
తదా సంగ్రహగ్రంథానాం అవసరః సముత్పద్యతే ఇతి। అత ఏవ కాల
క్రమేణ ఏతేషామపి స్మృతిగ్రంథానాం వస్తుభూతేఽర్థే దురవగాహే
జాతే, విప్రలంభనపరైః కల్పితే చాన్యస్మిన్ అవైదికేఽర్థే తన్నిరస
నాయ అపరః యత్నః అత్యన్తమావశ్యకో ఽభూత్। అత ఏవ భగ
వాన్ శ్రీ విద్యాశంకరః తత్తద్గ్రంథానాం భాష్యేషు ప్రావర్తత। తేన చ
తేషాం ఉద్యమేన సర్వత్రాపి భారతే ముముక్షవో వైదికధర్మాసక్త
చిత్తాః జనాః నిర్విచికిత్సాః నిస్త్రైగుణ్యే పథి సుసుఖం సమచరన్। వస్తుతః
శ్రీవిద్యాశంకర భగవత్పాదైః ప్రతిష్ఠితః మార్గః సర్వేషామపి అతీవ
క్షేమంకరః అభూదిత్యత్ర నకాపి విప్రతిపత్తిః కస్యాపి। తథాపి సమ
తీతే కించిదేవ కాలే యుగప్రభావక్షిప్తేన బుద్ధిపాటవశైథిల్యేన సఏవ
శాంకరభాష్యరాజః జనానాం గురుతరః సమభూదితి జ్ఞాయతే, యతః
సమనన్తరమేవ తద్భాష్యస్య సంక్షేపః జనైరాకాంక్షితో ఽభూత్।
అత ఏవ ఆచార్యపాదానాం ప్రశిష్యః శ్రీ సురేశ్వరాణాం శిష్యశ్చ
శ్రీ సర్వజ్ఞమునిః సంక్షేపశారీరక నామ్నా శాంకర సూత్రభాష్య సం
గ్రహం విదధే। ఏవం చ తత్తదవసరేషు ధర్మప్రవర్తకాచార్యవర్యాః

తత్తత్కాలగతానాం జనానాం మనోవాక్కాయ సామర్థ్యం సమ్యగాకలయ్య తదనురూపం శ్రుతిస్మృతిపురాణాదీనాం సంగ్రహం యథాజనోపయోగం విదధతే ఇతి శిష్టానాం నావిదితపూర్వో విషయః॥

అత ఏవ ప్రకృతే భారతీసంప్రదాయ సార్వభౌమాః జగద్గురు శ్రీకల్యాణానంద భారతీ మహాంతాచార్యమహాస్వామిపాదాః అద్యతనానాం జనానాం సామర్థ్యం ఆలక్ష్య స్వీయం ధర్మప్రవర్తనం కర్తుం ఈహాం చక్రిరే। తత్ర శ్రీ చరణాః కాండద్వయాత్మకమపి వైదికం ధర్మం అగ్రిమ బోధాచరణ ప్రచారణైః వ్యాపయితుకామాః తదనుకూలాం స్థితిం అద్య పర్యకల్పయన్। అతఏవ ఏతే శ్రీచరణాః అద్యతనానాం ద్విజానాం యావతా వేదభాగేన శ్రౌతస్మార్త కర్మణాం అవశ్యకతా పరిసమాప్తా భవేత్ తావన్తమేవాత్యన్తమావశ్యకం వేదభాగం సముద్ధృత్య "కల్యాణసంహితా"భిధయా ఉత్తమమేకం గ్రంథం ప్రాచీకటన్। ఇత్థమేవ ఉత్తరకాండరూపం ఉపనిషద్దశకమపి సారాంశేన సంగృహ్య "ఉపనిషత్సుధా" నామ్నా గ్రంథమేకం ముముక్షుజనోపకారకం సమతనిషన్। తత్రైవ సప్తశతశ్లోక పరిమితాం ఈశ్వరగీతామపి సారరూపేణ చతుః పంచాశదుత్తర శత సంఖ్యాక శ్లోకపరిమితతయా సంగృహ్య నిశ్శ్రేయస సాధనే జనాయ అన్వగృహ్ణన్।

ఏవమేవ భారతవర్షగతం శిష్యసందోహం ఉద్దిధీర్షవః శ్రీజగద్గురుపాదాః బహూన్ గ్రంథాన్ శ్రౌత స్మార్త విషయాన్ విరచయ్యాపి ప్రధానతయా శాంకరశారీరకమీమాంసా భాష్యమపి లోకానుగ్రహకాంక్షయా సంజిఘృక్షవః అద్య తదుద్యమే ప్రవర్తనస్వర్గే వాసోభిః కృతకృత్యాశ్చ సమపద్యన్త। అస్మింశ్చ గ్రంథే శాస్త్రగంభీరాన్ దురవగాహాన్ తత్ర తత్ర భాష్యభాగాన్ పరిహాయ తావన్మాత్రేణ గ్రంథభాగం సుబోధం యథోచిత ముదధరన్, యావాన్ నిశ్శ్రేయససాధనాయ ఉపయుక్తో భవేత్। అతఏవ పంచమం

శాశదుత్తర పంచశతపరిమితా సూత్రసంఖ్యా అస్మిన్ గ్రంథే నవోత్తరశత పరిమితాఽభూత్ ।

ఏవం జగద్గురుపాదాః సంస్కృతాంధ్రాంగ్లవాణీషు వేదవేదాంగ విషయకాన్ ఉపాసనా సంబంధినశ్చ పరశ్శతాన్ స్వతంత్రాన్ గ్రంథాన్ విరచయ్యాపి సాంప్రతికజనానాం అత్యన్తోపకారకాన్ నేతాదృశాన్ ఉత్తమసంగ్రహరూపానపి సముద్గ్రథ్నన్తీత్యేతత్ ముముక్షుజన భాగ్యవిశేష ఫలమేవేత్యవశ్య మంగీకర్తవ్యమ్। అతో జగద్ధాత్రీ మహేశ్వరౌ కైవల్యపథప్రకాశికాఏవంవిధాః అనర్ఘగ్రంథ రత్నదీపికా, యథా జగద్గురవః కైవల్య పథకామినే జనాయ అనవరతం ప్రకాశయేయుః తథా సర్వథా ఆయురారోగ్యావకాశాదిదానేన అనుగృహ్ణీయాతామితి ముహుర్ముహుః పరదేవతాం ప్రార్థయామః ॥

శ్రీవిద్యాశంకర భవనమ్, గుంటూరు.
శ్రీవిజయాశ్వినశుక్లాష్టమ్యాం
భృగువాసరే - 16-10-1953

ఏవం బుధజన విధేయః
నీలకంఠశాస్త్రీ

శ్రీ

సత్యమేవజయతే.

వేదాన్తమీమాంసామృతే సూత్రానుక్రమః.

ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమః పాదః

---

1. అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. 1.
2. జన్మాద్యస్య యతః. 2.
3. శాస్త్రయోనిత్వాత్. 3.
4. తత్తు సమన్వయాత్. 4.
5. ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్. 5.
గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్. 6.
తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్. 7.
గతిసామాన్యాత్. 8.
శ్రుతత్వాచ్చ. 9.
6. ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్. 10.
వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్. 11.
తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. 12.
మాన్త్రవర్ణికమేవచగీయతే. 13.
7. అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్. 14.
8. ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్. 15.
9. అతఏవప్రాణః. 16.
10. జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్. 17.
ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్. 18.

11. ప్రాణస్తథానుగమాత్. 19.
నవక్తురాత్మోపదేశాదితిచేదధ్యాత్మసంబన్ధభూమాహ్యస్మిన్. 20.
శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవత్. 21.
జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసా త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వా
దిహతద్యోగాత్. 22.

ఇతివేదాన్తమీమాంసాసూత్రే ప్రథమాధ్యాయస్య
ప్రథమః పాదః

అథద్వితీయః పాదః

1. అన్తర్యామ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్. 1.
నచ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్. 2.
శారీరశ్చోభయేపిచ భేదేనైనమధీయతే. 3.
2. వైశ్వానరః సాధారణ శబ్దవిశేషాత్. 4.
స్మర్యమాణమను మానంస్యాదితి. 5.
శబ్దాదిభ్యోన్తః ప్రతిష్ఠానాన్నేతి చేన్నతథా దృష్ట్యుపదేశాద
సంభవాత్పురుషమపిచైన మధీయతే. 6.
అతఏవన దేవతా భూతంచ. 7.
అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః. 8.
సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః. 9.
అనుస్మృతేర్బాదరిః 10.
సంపత్తేరితి జైమినిస్తథాహిదర్శయతి. 11.
ఆమనన్తిచైనమస్మిన్. 12.
3. భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. 13.
ధర్మోపపత్తేశ్చ. 14.
4. అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః 15.
సాచప్రశాసనాత్. 16.

5. దహర ఉత్తరేభ్యః 17.
గతిశబ్దాభ్యాం తథా హి దృష్టం లింగం చ. 18.
ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః 19.
ప్రసిద్ధేశ్చ. 20.
ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసంభవాత్. 21.
ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు 22.
అన్యార్థశ్చ పరామర్శః 23.
6. జ్యోతిర్దర్శనాత్. 24.
7. ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్. 25.
8. కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః. 26.
సమాకర్షాత్. 27.
9. వాక్యాన్వయాత్. 28.
ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః 29.
ఉత్క్రమిష్యత ఏవం భావాదిత్యౌడులోమిః 30.
అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః 31.
10. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్. 32.
అభిధ్యోపదేశాచ్చ. 33.
సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్. 34.
ఆత్మకృతేః 35.
పరిణామాత్. 36.
యోనిశ్చ హి గీయతే 37.
11. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. 38.

ఇతి వేదాంతమీమాంసాసూత్రే ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

సమాప్తోఽధ్యాయశ్చ.

అథద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమః పాదః

1. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్. 1.
లిఙ్గాచ్చ. 2.
2. ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ. 3.
3. ఆసీనః సంభవాత్. 4.
ధ్యానాచ్చ. 5.
అచలత్వంచాపేక్ష్య 6.
స్మరన్తి చ. 7.
4. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్. 8.
5. ఆప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్. 9.
6. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్. 10.
7. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు. 11.
8. అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః. 12.
9. అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్. 13.
అతోన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః. 14.
10. యదేవ విద్యయేతి హి. 15.
11. భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే. 16.

ఇతి వేదాన్తమీమాంసాశాస్త్రే ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

అథ ద్వితీయః పాదః

1. అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః. 1.
2. కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః 2.
విశేషితత్వాచ్చ. 3.
సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః 4.

కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్. 5.
స్మృతేశ్చ. 6.
పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. 7.
దర్శనాచ్చ. 8.
నచ కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః 9.
3, అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాదోషాత్ తత్క్రతుశ్చ. 10.
విశేషం చ దర్శయతి. 11.
4. సంపద్యావిర్భావః స్వేనశబ్దాత్. 12.
ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్. 13.
ఆత్మా ప్రకరణాత్. 14.
5. అవిభాగేన దృష్టత్వాత్. 15.
6, బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః 16.
చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః 17.
ఏవమప్యుపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః 18.
7. సంకల్పాదేవ తు తచ్ఛ్రుతేః. 19.
అతఏవ చానన్యాధిపతిః. 20.
8. అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్. 21.
భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్. 22.
ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోऽతః. 23.
తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః 24.
భావే జాగ్రద్వత్. 25.
9. ప్రదీపవదావేశస్తథాహి దర్శయతి. 26.
స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి. 27.
10. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ. 28.
ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః 29.
వికారావర్తి చ తథాహి స్థితిమాహ. 30.

దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే. 31.
భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ. 32.
అనావృత్తిః శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్. 33.

ఇతి వేదాన్తమీమాంసామృతే ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

సమాప్తో ద్వితీయాధ్యాయః

సమాప్తం చేదం వేదాన్తమీమాంసామృతమ్.

—(o)—

శ్రీ

వేదాన్తమీమాంసాసూత్రేధికరణానుక్రమః

ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమఃపాదః॥౧

1. జిజ్ఞాసాధికరణమ్॥
2. జన్మాద్యధికరణమ్.
3. శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్
4. సమన్వయాధికరణమ్.
5. ఈక్షత్యధికరణమ్
6. ఆనందమయాధికరణమ్
7. అన్తరధికరణమ్
8. ఆకాశాధికరణమ్
9. ప్రాణాధికరణమ్
10. జ్యోతిరధికరణమ్
11. ప్రాతర్దనాధికరణమ్

ప్రథమాధ్యాయేద్వితీయఃపాద ॥౨

1. అన్తర్యామ్యధికరణమ్
2. వైశ్వానరాధికరణమ్
3. భూమాధికరణమ్
4. అక్షరాధికరణమ్
5. దహరాధికరణమ్
6. జ్యోతిరధికరణమ్
7. అర్థాన్తరాధికరణమ్
8. కారణత్వాధికరణమ్
9. వాక్యాన్వయాధికరణమ్
10. ప్రకృత్యధికరణమ్
11. సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణమ్

ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమఃపాదః॥౧

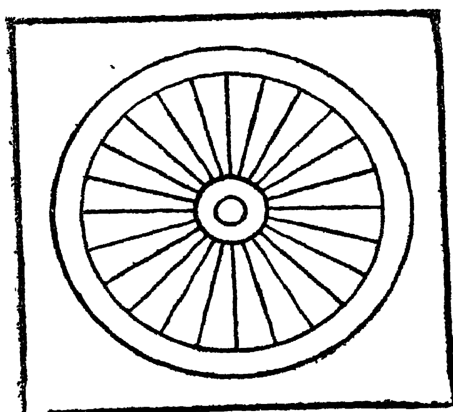
1. ఆవృత్త్యధికరణమ్
2. ఆత్మత్వోపాసనాధికరణమ్
3. ఆసీనాధికరణమ్
4. ఏకాగ్రతాధికరణమ్
5. ఆప్రాయణాధికరణమ్
6. తదధిగమాధికరణమ్
7. ఇతరాసంశ్లేషాధికరణమ్
8. అనారబ్ధాధికరణమ్
9. అగ్నిహోత్రాద్యధికరణమ్
10. విద్యాజ్ఞానసాధనత్వాధికరణమ్
11. ఇతరక్షపణాధికరణమ్

ద్వితీయాధ్యాయేద్వితీయఃపాద॥౨

1. అర్చిరాద్యధికరణమ్
2. కార్యాధికరణమ్
3. అప్రతీకాలంబనాధికరణమ్
4. సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్
5. అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణమ్
6. బ్రహ్మాధికరణమ్
7. సంకల్పాధికరణమ్
8. అభావాధికరణమ్
9. ప్రదీపాధికరణమ్
10. జగద్వ్యాపారాధికరణమ్

	అధికరణాని॥	సూత్రాణి॥
ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమఃపాదః	౧౧	౨౨
,, ద్వితీయఃపాదః	౧౧	౩౮
ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమఃపాదః	౧౧	౧౬
,, ద్వితీయఃపాదః	౧౦	౩౩
	౪౩	౧౦౯

सत्यमेव जयते

ఓం నమో బ్రహ్మాదిభ్యో బ్రహ్మవిద్యాసంప్రదాయ
కర్తృభ్యోవంశ ఋషిభ్యో నమో గురుభ్యః॥
నారాయణ సమారంభాం విద్యాశంకర మధ్యమామ్ ।
కల్యాణానంద పర్యన్తాం వన్దే గురుపరంపరామ్॥
వసుదేవసుతం దేవం కంసచాణూర మర్దనమ్ ।
దేవకీ పరమానన్దం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్॥
శంకరం శంకరాచార్యం కేశవంబాదరాయణమ్ ।
సూత్రభాష్యకృతౌ వందే భగవంతౌ పునఃపునః
నారాయణం పద్మభువం వసిష్ఠం శక్తించ తత్పుత్ర పరాశరంచ ।
వ్యాసంశుకంగౌడపదంమహాన్తంగోవిన్దయోగీన్ద్రమథాస్యశిష్యమ్
శ్రీశంకరాచార్య మథాస్యపద్మపాదంచహస్తామలకంచశిష్యమ్।
తంత్రోటకం వార్తికకారమన్యానస్మద్గురూన్సంతతమానతోస్మి॥

వేదాన్త మీమాంసామృతమ్

బ్రహ్మసూత్రభాష్యసంగ్రహః

ప్రథమోఽధ్యాయః

యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోర్విషయవిషయిణోస్తమఃప్రకాశవద్విరుద్ధస్వభావయోరితరేతరభావానుపపత్తౌ సిద్ధాయాం తద్ధర్మాణామపి సుతరామితరేతరభావానుపపత్తిరిత్యతోఽస్మత్ప్రత్యయగోచరే విషయిణి చిదాత్మకే యుష్మత్ప్రత్యయగోచరస్య విషయస్య తద్ధర్మాణాం చాధ్యాసస్తద్విపర్యయేణ విషయిణస్తద్ధర్మాణాంచ విషయేఽధ్యాసో మిథ్యేతి భవితుం యుక్తమ్। తథాప్యన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యాత్మకతామన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యేతరేతరావివేకేనాత్యన్తవివిక్తయోర్ధర్మధర్మిణోర్మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తః సత్యానృతే మిథునీకృత్యాహమిదం మమేదమితి నైసర్గికోఽయం లోకవ్యవహారః। ఆహ—కోఽయమధ్యాసో నామేత్యుచ్యతే। స్మృతిరూపః పరత్రపూర్వదృష్టావభాసః। తం కేచిదన్యత్రాన్యధర్మాధ్యాస ఇతివదన్తి। కేచిత్తుయత్రయదధ్యాసస్తద్వివేకాగ్రహనిబన్ధనో భ్రమ ఇత్యన్యేతు యత్రయదధ్యాసవస్తస్యైవ విపరీతధర్మత్వకల్పనామాచక్షత ఇతి। సర్వథాపిత్వన్యస్యాన్యధర్మావభాసతాం నవ్యభిచరతి। తథాచలోకేనుభవః। శుక్తికాహి రజతవదవభాసతే। ఏకశ్చన్ద్రస్సద్వితీయవదితి। కథంపునః ప్రత్యగాత్మన్యవిషయేఽధ్యాసో విషయతద్ధర్మాణాం। సర్వోహిపురోవస్థితే విషయే విషయాన్తరమధ్యస్యతి। యుష్మత్ప్రత్యయాపేతస్యచ ప్రత్యగాత్మనోఽవిషయత్వం బ్రవీషి। ఉచ్యతే— నతావదయమేకాన్తేనావిషయః। అస్మత్ప్రత్యయవిషయత్వాదపరోక్షత్వాచ్చ ప్రత్యగాత్మప్రసిద్ధేః। నచాయమస్తినియమః। పురోవస్థితే ఏవవిషయే విషయాన్తరమధ్యసితవ్యమితి। అప్రత్యక్షేపిహ్యాకాశే బాలాస్తలమలినతాద్యధ్యస్యన్తి। ఏవమవిరుద్ధః ప్రత్యగాత్మన్యప్యనాత్మాధ్యాసః। తమే

తమేవం లక్షణమధ్యాసం పణ్డితా అవిద్యేతిమన్యన్తే। తద్వివేకేనచవస్తు
స్వరూపావధారణం విద్యామాహుః। తత్రైవంసతి యత్రయదధ్యాసస్త
త్కృతేన దోషేణ గుణేనవాణు మాత్రేణాపి సనసంబధ్యతే। తమే
తమవిద్యాఖ్యమాత్మానాత్మనోరితరే తరాధ్యాసంపురస్కృత్య సర్వే
ప్రమాణప్రమేయ వ్యవహారా లౌకికా వైదికాశ్చ ప్రవృత్తాః సర్వా
ణిచ శాస్త్రాణి విధిప్రతిషేధ మోక్షపరాణి। కథం పునరవిద్యావద్విష
యాణి ప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణాని శాస్త్రాణి చేత్యుచ్యతే। దేహేన్ద్రి
యాదిష్వహం మమాభిమాన రహితస్య ప్రమాతృత్వా నుపపత్తౌ
ప్రమాణప్రవృ త్త్య నుపపత్తేః। నహీన్ద్రియాణ్యనుపాదాయ ప్రత్యక్షాది
వ్యవహారస్సంభవతి। నచానధ్యస్తాత్మ భావేన దేహేన కశ్చిద్వ్యా
ప్రియతే। నచైతస్మిన్సర్వస్మిన్నసత్యసఙ్గస్యాత్మనః ప్రమాతృత్వముప
పద్యతే। నచప్రమాతృత్వమన్తరేణ ప్రమాణప్రవృత్తిరస్తి। తస్మా
దవిద్యావద్విషయాణ్యేవ ప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణాని శాస్త్రాణిచ। పశ్వా
దిభిశ్చావిశేషాత్। యథాహిపశ్వాదయశ్శబ్దాదిభిః శ్రోత్రాదీనాం
సంబన్ధేసతి శబ్దాదివిజ్ఞానే ప్రతికూలే జాతేతతో నివర్తన్తే। అనుకూలేచ
ప్రవర్తన్తే। యథా దణ్డోద్యతకరం పురుషమభిముఖ
ముపలభ్యమాం హన్తుమయ మిచ్ఛతీతి పలాయితుమారభన్తే
హరితతృణ పూర్ణపాణిముపలభ్యతం ప్రత్యభిముఖీభవన్తి। ఏవంపురుషా
అపివ్యుత్పన్న చిత్తాః క్రూరదృష్టీనాక్రోశతః ఖడ్గోద్యత కరాన్బలవత ఉప
లభ్యతతో నివర్తన్తే। తద్విపరీతాన్ప్రతి ప్రవర్తన్తే। అతస్సమానః పశ్వా
దిభిః పురుషాణాం ప్రమాణ ప్రమేయ వ్యవహారః। పశ్వాదీనాంచ
ప్రసిద్ధోఽవివేకపురస్సరః ప్రత్యక్షాది వ్యవహారః। తత్సామాన్య దర్శ
నాద్వ్యుత్పత్తిమతామపి పురుషాణాం ప్రత్యక్షాది వ్యవహారస్తత్కాల
స్సమాన ఇతినిశ్చీయతే। శాస్త్రీయేతు వ్యవహారేయద్యపి బుద్ధిపూర్వ
కారీనావిదిత్వాత్మనః పరలోక సంబన్ధమధిక్రియతే। తథాపిన వేదాన్తవేద్య
మశనాయాద్యతీత మపేత బ్రహ్మక్షత్రాది భేదమసంసార్యాత్మ తత్త్వ
మధికారేఽపేక్ష్యతే। అనుపయోగాదధికార విరోధాచ్చ। ప్రాక్చతథా

భూతాత్మ విజ్ఞానాత్ప్రవర్తమానం శాస్త్రమవిద్యావద్విషయత్వం నాతి వర్తతే । తథాహి - "బ్రాహ్మణో యజేత" ఇత్యాదీని శాస్త్రాణ్యాత్మని వర్ణాశ్రమ వయోవస్థాది విశేషాధ్యాస మాశ్రిత్య ప్రవర్తన్తే । అధ్యాసో నామ అతస్మింస్తద్బుద్ధిరిత్యవోచామ । తద్యథా పుత్రభార్యాదిషు వికలేషు సకలేషు వా అహమేవ వికలస్సకలో వేతి బాహ్యధర్మానాత్మన్యధ్యస్యతి । తథా దేహధర్మాన్ స్థూలోఽహం కృశోఽహం గౌరోఽహం తిష్ఠామి గచ్ఛామి లఙ్ఘయామి చేతి । తథేన్ద్రియ ధర్మాన్మూకః కాణః క్లీబః బధిరః అన్ధోఽహమితి । తథాన్తఃకరణ ధర్మాన్కామ సంకల్ప విచికిత్సాధ్యవసాయాదీనేవమహం ప్రత్యయినమశేష స్వప్రచారసాక్షిణి ప్రత్యగాత్మన్యధ్యస్యతంచ ప్రత్యగాత్మానం సర్వసాక్షిణం తద్విపర్యయేణాన్తః కరణాదిష్వధ్యస్యత్యేవమయ మనాదిరనన్తో నైసర్గికోఽధ్యాసో మిథ్యా ప్రత్యయరూపః కర్తృత్వ భోక్తృత్వ ప్రవర్తకస్సర్వలోకప్రత్యక్షః॥ అస్యానర్థహేతోః ప్రహాణాయాత్మైకత్వ విద్యాప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్తే యథాచాయమర్థస్సర్వేషాం వేదాన్తానాం తథావ యమస్యాం శారీరక మీమాంసాయాం ప్రదర్శయిష్యామః ।

వేదాన్తమీమాంసా శాస్త్రస్యవ్యాచిఖ్యాసితస్యేదమాదిమం సూత్రమ్—

౧॥ "జిజ్ఞాసాధికరణమ్"

"అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి" ౧॥

తత్రాథశబ్ద ఆనన్తర్యార్థః పరిగృహ్యతే । నాధికారార్థః । బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా అనధికార్యత్వాత్ । మఙ్గలస్యచ వాక్యార్థే సమన్వయాభావా దర్థాన్తరప్రయుక్త ఏవహ్యథశబ్దశ్శ్రుత్యా మఙ్గలప్రయోజనో భవతి । పూర్వప్రకృతాపేక్షాయాశ్చ ఫలత ఆనన్తర్యావ్యతిరేకాత్ । సతిచానన్తర్యార్థత్వే యథాధర్మ జిజ్ఞాసాపూర్వవృత్తం వేదా

ధ్యయనం నియమేనాపేక్షత ఏవం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపి యత్పూర్వవృత్తంని
యమేనాపేక్షతే తద్వక్తవ్య మిత్యుచ్యతే ।- నిత్యానిత్య వస్తువివేకః
ఇహాముత్రార్థ భోగవిరాగశ్శమదమాదిసాధన సంపన్ముముక్షుత్వంచ ।
తేషుహిసత్సుశక్యతే బ్రహ్మజిజ్ఞాసితుంజ్ఞాతుంచ।నవిపర్యయే। తస్మాద
థశబ్దేన యథోక్తసాధన సంపత్త్యానంతర్యముపదిశ్యతే । అతశ్శబ్దో హే
త్వర్థః । యస్మాద్వేదఏవాగ్నిహోత్రాదీనాం శ్రేయస్సాధనానామ
నిత్యఫలతాందర్శయతి - "తద్యథేహకర్మ చితోలోకః క్షీయత ఏవ
మేవాముత్ర పుణ్యచితోలోకఃక్షీయత" ఇత్యాదిః- (ఛాన్దో-౮।౧।౬)।
తథాబ్రహ్మవిజ్ఞానాదపిపరంపురుషార్థం దర్శయతి । "బ్రహ్మవిదాప్నో
తిపర "మిత్యాదిః (తై॥౨।౧)। తస్మాద్యథోక్త సాధనసంపత్త్యనంతరం
బ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యా । బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ।
బ్రహ్మచవక్ష్యమాణలక్షణం జన్మాద్యస్యయత"ఇత్యతఏవనబ్రహ్మశబ్దస్య
జాత్యాద్యర్థాన్తర మాశఙ్కితవ్యమ్ । బ్రహ్మణ ఇతికర్మణిషష్ఠీనశేషే।
జిజ్ఞాస్యాపేక్షత్వాజ్జిజ్ఞాసాయాః జిజ్ఞాస్యాన్తరానిర్దేశాచ్చ । శ్రుత్య
నుగమాచ్చ। "యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్త" ఇత్యాద్యాఃశ్రు
తయః 'తద్విజిజ్ఞాసస్వ।తద్బ్రహ్మే"తి (తై॥౩।౧) ప్రత్యక్షమేవబ్రహ్మణో
జిజ్ఞాసాకర్మత్వం దర్శయన్తి । తచ్చకర్మణి షష్ఠీపరిగ్రహేసూత్రేణా
నుగతం భవతి । తస్మాద్బ్రహ్మణ ఇతికర్మణి షష్ఠీ । జ్ఞాతుమిచ్ఛా
జిజ్ఞాసా । అవగతిపర్యన్తంజ్ఞానం సన్వాచ్యాయాఇచ్ఛాయాఃకర్మఫల
విషయత్వాదిచ్ఛాయాః । జ్ఞానేనహిప్రమాణేనావగన్తు మిష్టంబ్రహ్మ
బ్రహ్మావగతిర్హిపురుషార్థః నిశ్శేషసంసారబీజావిద్యాద్యనర్థనిబర్హణాత్
తస్మాద్బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితవ్యమ్॥ తత్పునర్బ్రహ్మ ప్రసిద్ధమప్రసిద్ధంవాస్యాత్
యదిప్రసిద్ధంన జిజ్ఞాసితవ్యమథా ప్రసిద్ధం నైవశక్యం జిజ్ఞాసి తుమిత్యు
చ్యతే- అస్తితావద్బ్రహ్మ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం సర్వజ్ఞం సర్వ
శక్తి సమన్వితం । బ్రహ్మశబ్దస్యహి వ్యుత్పాద్యమానస్య నిత్యశుద్ధత్వా
దయోర్థాః ప్రతీయన్తే । బృహతేర్ధాతో రర్థానుగమాత్సర్వస్యాత్మ
త్వాచ్చ బ్రహ్మాస్తిత్వ ప్రసిద్ధిః । సర్వోహ్యాత్మాస్తిత్వంప్రత్యేతి । ననా

హామస్మీతి । యదిహినాత్మాస్తిత్వప్రసిద్ధిస్స్యాత్సర్వోహి లోకోనాహా మస్మీతి ప్రతీయాత్ । ఆత్మాచబ్రహ్మ । యదితర్హిలోకే బ్రహ్మాత్మ త్వేన ప్రసిద్ధమస్తితతోజ్ఞాతమేవేత్యజిజ్ఞాస్యత్వం పునరాపన్నమ్ ।న। తద్విశేషం ప్రతివిప్రతిపత్తేః దేహమాత్రం చైతన్యవిశిష్టమాత్మేతి ప్రా కృతాజనా లోకాయతికాశ్చప్రతిపన్నాః ఇన్ద్రియాణ్యేవచేతనాన్యాత్మే త్యపరే । మనఇత్యన్యే । విజ్ఞానమాత్రం క్షణికమిత్యేకే । శూన్యమిత్య పరే । అస్తిదేహాదివ్యతిరిక్తస్సంసారీ కర్తా భోక్తేత్యపరే । భోక్తైవకేవ లం నకర్తేత్యేకే । అస్తితద్వ్యతిరిక్త ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞః సర్వశక్తి రితి కేచిత్ । ఆత్మాసభోక్తురిత్యపరే । ఏవం బహవో విప్రతిపన్నాయుక్తి వాక్య తదాభాస సమాశ్రయాస్సన్తః। తత్రావిచార్య యత్కించిత్ప్రతి పద్యమానో నిఃశ్రేయసాత్ప్రతిహన్యేతానర్థంచేయాత్ తస్మాద్బ్రహ్మ జిజ్ఞాసోపన్యాస ముఖేన వేదాన్తవాక్య మీమాంసాతద విరోధి తర్కోపకరణానిః శ్రేయసప్రయోజనా ప్రస్తూయతే॥౧॥

బ్రహ్మజిజ్ఞాసితవ్యముక్తమ్ । కిం లక్షణం పునస్తద్బ్రహ్మేత్యత ఆహ భగవాన్సూత్రకారః—

౨. జన్మాద్యధికరణమ్

"జన్మాద్యస్యయత ఇతి ॥౨॥

జన్మోత్పత్తిరాదిరస్యేతి తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః । జన్మ స్థితి భఙ్గంసమాసార్థః । జన్మశ్చాదిత్వం శ్రుతినిర్దేశాపేక్షం వస్తువృత్తా పేక్షంచ। శ్రుతినిర్దేశస్తావత్ — "యతోవాఇమాని భూతానిజాయన్తే, (తైత్తి॥౩।౧) ఇత్యస్మిన్వాక్యే జన్మస్థితి ప్రలయానాం క్రమదర్శనాత్ । వస్తువృత్తమపి । జన్మనాలబ్ధసత్తాకస్యధర్మిణః స్థితి ప్రలయ సంభవాత్ । అస్యేతి ప్రత్యక్షాది సంనిధాపితస్య ధర్మిణ ఇదమానిర్దేశః। షష్ఠీజన్మాది ధర్మసంబన్ధార్థా । యత ఇతికారణ నిర్దేశః । అస్యజగతోనామ రూపా

భ్యాం వ్యాకృతస్యానేక కర్తృ భోక్తృ సంయుక్తస్య ప్రతినియత దేశ కాల నిమిత్త క్రియాఫలాశ్రయస్య మనసాప్యచింత్య రచనారూపస్య జన్మస్థితి భఙ్గం యతస్సర్వజ్ఞాత్సర్వశక్తేః కారణాద్భవతి తద్బ్రహ్మేతి వాక్యశేషః । అన్యేషామపి భావవికారాణాం త్రిష్వేవాన్తర్భావ ఇతి జన్మస్థితి నాశానామిహ గ్రహణమ్ । నయథోక్త విశేషణస్య జగతో యథోక్త విశేషణమీశ్వరం ముక్త్వాన్యతః ప్రధానాదచేతనా దణుభ్యో-ఽభావాత్సంసారిణో వోత్పత్త్యాది సంభావయితుం శక్యమ్ । నచ స్వభావతః విశిష్ట దేశ కాల నిమిత్తానా మిహోపాదానాత్ । ఏతదేవానుమానం సంసారివ్యతిరిక్తేశ్వరాస్తిత్వాది సాధనం మన్యన్త ఈశ్వర కారణినః । నన్విహాపి తదేవోపన్యస్తం జన్మాదిసూత్రే । న । వేదాన్త వాక్యకుసుమగ్రథనార్థత్వాత్సూత్రాణామ్। వేదాన్తవాక్యానిహి సూత్రైరుదాహృత్య విచార్యన్తే । వాక్యార్థ విచారణాధ్యవసాన నిర్వృత్తాహి బ్రహ్మావగతిర్నానుమానాది ప్రమాణాన్తర నిర్వృత్తా । సత్సుతు వేదాన్తవాక్యేషు జగతో జన్మాదికారణవాదిషు తదర్థగ్రహణదార్ఢ్యాయానుమానమపి వేదాన్తవాక్యావిరోధి ప్రమాణం భవన్న నివార్యతే। శ్రుత్యైవచ సహాయత్వేన తర్కస్యాభ్యుపేతత్వాత్తథాహి- "శ్రోతవ్యో మన్తవ్య" ఇతిశ్రుతిః (బృహా॥౨।౪।౫।) "పణ్డితో మేధావీగన్ధారానేవోపసంపద్యేతైవమేవేహాచార్యవాన్పురుషో వేద" ఇతిచ(ఛాన్దో-౬।౧౪।౨) పురుషబుద్ధి సాహాయ్యమాత్మనో దర్శయతి। నధర్మజిజ్ఞాసాయామివశ్రుత్యాదయ ఏవప్రమాణం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయామ్ । కింతు శ్రుత్యాదయో నుభవాదయశ్చ యథాసంభవమిహ ప్రమాణమ్ । అనుభవావసానత్వాద్భూత వస్తువిషయత్వాచ్చ బ్రహ్మజ్ఞానస్య। కర్తవ్యేహి విషయేనానుభవాపేక్షాసీతి శ్రుత్యాదీనామేవ ప్రామాణ్యంస్యాత్పురుషాధీనాత్మ లాభత్వాచ్చ కర్తవ్యస్య । కర్తుమ కర్తుమన్యథావా కర్తుంశక్యం లౌకికం వైదికంచ కర్మ । యథాశ్వేనగచ్ఛతి పద్భ్యామన్యథా వానవాగచ్ఛతీతి । తథా "అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి" "ఉదితే జుహోత్యనుదితే జుహోతీ" తి

విధిప్రతిషేధాశ్చాత్రార్థవన్తస్స్యుః । వికల్పోత్సర్గాపవాదాశ్చ । నతు వస్త్వేవం నైవమస్తి నాస్తీతివా వికల్ప్యతే । వికల్పనాస్తు పురుషబుద్ధ్యపేక్షాః । నవస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానం పురుష బుద్ధ్యపేక్షమ్ । కింతర్హి వస్తుతంత్రమేవతత్ । నహిస్థాణావేకస్మిన్స్థాణుర్వా పురుషోవాన్యోవేతి తత్త్వజ్ఞానంభవతి । తత్రపురుషోన్యోవేతి మిథ్యాజ్ఞానం । స్థాణు రేవేతి తత్త్వజ్ఞానం వస్తుతన్త్రత్వాత్ । ఏవంభూతవస్తు విషయాణాం ప్రామాణ్యం వస్తుతంత్రమ్ । తత్రైవంసతి బ్రహ్మజ్ఞానమపి వస్తుతంత్రమేవ । భూతవస్తువిషయత్వాత్ । ననుభూతవస్తుత్వే బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తర విషయత్వమేవేతి వేదాన్తవాక్య విచారణానర్థికైవప్రాప్తా । న । ఇంద్రియా విషయత్వేన సంబన్ధాగ్రహణాత్ । స్వభావతో విషయవిషయాణీన్ద్రియాణి నబ్రహ్మవిషయాణి । సతిహీన్ద్రియ విషయత్వే బ్రహ్మణః ఇదం బ్రహ్మణా సంబద్ధం కార్యమితి గృహ్యేత । కార్యమాత్రమేవతు గృహ్యమాణం కిం బ్రహ్మణా సంబద్ధం కిమన్యేన కేనచిద్వా సంబద్ధమితినశక్యం నిశ్చేతుమ్ । తస్మాజ్జన్మాదిసూత్రం నానుమానోపన్యాసార్థం । కింతర్హి వేదాన్తవాక్య ప్రదర్శనార్థమ్ కింపునస్తద్వేదాన్తవాక్యం యత్సూత్రేణేహ లిలక్షయిషితమ్ । ఽ "భృగుర్వై వారుణిః । వరుణం పితరముపససార । అధీహి భగవో బ్రహ్మేత్యు"పక్రమ్యాహ — యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే । యేనజాతాని జీవన్తి । యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి । తద్విజిజ్ఞాసస్వ । తద్బ్రహ్మేతి" (తైత్తి - 3।౧) తస్యచ నిర్ణయవాక్యమ్ — "ఆనందాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్తే । ఆనందేనజాతాని జీవన్తి । ఆనన్దం ప్రయన్త్యభి సంవిశన్తీ"తి (తైత్తి - 3।౬) అన్యాన్యప్యేవం జాతీయకాని వాక్యాని నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావ సర్వజ్ఞస్వరూపకారణ విషయాణ్యుదాహర్తవ్యాని ॥౨॥

జగత్కారణత్వ ప్రదర్శనేన సర్వజ్ఞం బ్రహ్మేత్యుపక్షిప్తం తదేవ ద్రఢయన్నాహ —

౩. శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్

శాస్త్రయోనిత్వాదితి ॥౩॥

మహత ఋగ్వేదాదేశ్శాస్త్రస్యానేక విద్యాస్థానోపబృంహితస్య ప్రదీపవత్సర్వార్థావద్యోతి నస్సర్వజ్ఞకల్పస్య యోనిః కారణం బ్రహ్మ । నహీదృశస్య శాస్త్రస్యర్గ్వేదాది లక్షణస్య సర్వజ్ఞగుణాన్వితస్య సర్వజ్ఞాదన్యతస్సంభవోఽస్తి । యద్యద్విస్తరార్థం శాస్త్రం యస్మాత్పురుషవిశేషాత్సంభవతి, యథా వ్యాకరణాది పాణిన్యాదేర్జ్ఞేయైక దేశార్థమపి సతతోఽప్యధికతర విజ్ఞాన ఇతి ప్రసిద్ధం లోకే । కిము వక్తవ్యమనేక శాఖాభేద భిన్నస్య దేవతిర్యఙ్మనుష్య వర్ణాశ్రమాది ప్రవిభాగహేతో ఋగ్వేదాద్యాఖ్యస్య సర్వజ్ఞానాకరస్యాప్రయత్నేనైవ లీలాన్యాయే- నపురుష నిశ్వాసవద్యస్మాన్మహతో భూతాద్యోనేస్సంభవః "అస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాది శ్రుతేః । (బృహ-౨।౪।౧౦) తస్యమహతో భూతస్య నిరతిశయం సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిమత్వం చేత్యథవా యథోక్తమృగ్వేదాది శాస్త్రం యోనిః కారణం ప్రమాణమస్య బ్రహ్మణో యథావత్స్వరూపాధిగమే । శాస్త్రాదేవ ప్రమాణాజ్జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మాధిగమ్యత ఇత్యభిప్రాయః । శాస్త్రముదాహృతం పూర్వసూత్రే - "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇత్యాది। కిమర్థం తర్హీదం సూత్రం యావతా పూర్వసూత్ర ఏవైవం జాతీయకం శాస్త్రముదాహరతా శాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణో దర్శితమ్॥ ఉచ్యతే- తత్రపూర్వసూత్రాక్షరేణ స్పష్టం శాస్త్రస్యానుపాదానాజ్జన్మాది కేవలమనుమానముపన్యస్తమిత్యాశంక్యేత । తామాశఙ్కాం నివర్తయితుమిదం సూత్రం ప్రవవృతే శాస్త్రయోనిత్వాదితి॥౩॥

కథం పునర్బ్రహ్మణశ్శాస్త్ర ప్రమాణకత్వముచ్యతే- యావతా "ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వా దానర్థక్య మతదర్థానామ్" ఇతి (జై।సూ।౧

౨।౧) ఇతి క్రియాపరత్వం శాస్త్రస్య ప్రదర్శితమ్ అతో వేదాన్తానామా
నర్థక్యమక్రియార్థత్వాత్ కర్తృదేవతాది ప్రకాశనార్థత్వేన వా క్రియావిధి
శేషత్వముపాసనాది క్రియాన్తరవిధానార్థత్వం వా । నహి పరినిష్ఠిత వస్తు
ప్రతిపాదనం సంభవతి ప్రత్యక్షాది విషయత్వాత్ పరినిష్ఠిత వస్తునః తత్ప్రతి
పాదనేచ హేయోపాదేయ రహితే పురుషార్థాభావాత్ అతఏవ
“సోఽరోదీ” దిత్యేవమాదీనామానర్థక్యం మా భూదితి “విధినా త్వేకవాక్య
త్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనాంస్యు”రితి (జై।సూ॥ ౧।౨।౭।) స్తావకత్వే
నార్థవత్త్వముక్తమ్ । మన్త్రాణాంచ “ఇషేత్వే” త్యాదీనాం క్రియా
తత్సాధనాభిధాయిత్వేన కర్మసమవాయిత్వముక్తమ్ । నక్వచిదపి వేద
వాక్యానాం విధిసంస్పర్శమన్తరేణార్థవత్తా దృష్టోపపన్నా వా । నచ పరి
నిష్ఠితే వస్తుస్వరూపే విధిస్సంభవతి క్రియావిషయత్వాద్విధేః । తస్మా
త్కర్మాపేక్షిత కర్తృస్వరూప దేవతాది ప్రకాశనేన క్రియావిధి శేషత్వం
వేదాన్తానామథ ప్రకరణాన్తర భయాన్నైత దభ్యుపగమ్యతే తథాపిస్వ
వాక్యగతోపాసనాది కర్మపరత్వమ్ । తస్మాన్నబ్రహ్మణ శ్శాస్త్రయో
నిత్వ మితిప్రాప్తేఉచ్యతే-

౪. సమన్వయాధికరణమ్॥

తత్తుసమన్వయాదితి ॥౪॥

తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః । తద్బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి
జగదుత్పత్తిస్థితిలయ కారణం వేదాన్తశాస్త్రాదేవావగమ్యతే । కథమ్
సమన్వయాత్ । సర్వేషుహి వేదాన్తేషు వాక్యాని తాత్పర్యేణైతస్యార్థ
స్యప్రతిపాదకత్వేన సమనుగతాని । సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ । “ఏక
మేవాద్వితీయమ్” (ఛాన్దో - ౬।౨।౧) “ఆత్మావా ఇదమేక ఏవాగ్ర
ఆసీత్” (ఐత - ౨।౧।౧।౧) “తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనన్తర
మబాహ్యమ్” “అయమాత్మా బ్రహ్మసర్వానుభూః” (బృహ- ౨।౫।
౧౯). “బ్రహ్మైవేదమమృతంపురస్తాత్” (ముణ్డ - ౨।౨।౧౧) ఇత్యా

దీని । నచ తద్గతానాం పదానాం బ్రహ్మస్వరూప విషయే నిశ్చితే సమన్వయేఽవగమ్యమానేఽర్థాన్తర కల్పనాయుక్తా । శ్రుతహాన్యశ్రుత కల్పనా ప్రసంగాత్ । నచ తేషాం కర్తృస్వరూప ప్రతిపాదన పరతావసీయతే - "తత్కేన కంపశ్యేతేది" త్యాది (బృహ-౨।౪।13) క్రియాకారక ఫలనిరాకరణశ్రుతేః । నచపరినిష్ఠిత వస్తుస్వరూపత్వేపి ప్రత్యక్షాది విషయత్వం బ్రహ్మణః । "తత్త్వమసి" (ఛాన్దో- ౬।౮।౭) ఇతి బ్రహ్మాత్మభావస్య శాస్త్రమన్తరేణానవగమ్యమానత్వాద్యత్తు హేయోపాదేయరహితత్వాదుపదేశానర్థక్యమితి । నైషదోషః హేయోపాదేయ శూన్యబ్రహ్మాత్మతావగమాదేవసర్వక్లేశ ప్రహాణాత్పురుషార్థసిద్ధేః । దేవతాది ప్రతిపాదనస్యతుస్వవాక్య గతోపాసనార్థత్వేపి నకశ్చిద్విరోధః । నతుతథాబ్రహ్మణ ఉపాసనావిధి శేషత్వం సంభవతి । ఏకత్వే హేయోపాదేయ శూన్యతయాక్రియా కారకాదిద్వైత విజ్ఞానోపమర్దోపపత్తేః । నహ్యేకత్వ విజ్ఞానేనోన్మథితస్య ద్వైతస్య పునస్సంభవోస్తి యేనోపాసనావిధి శేషత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపద్యేత । యద్యప్యన్యత్ర వేద వాక్యానాం విధిసంస్పర్శమన్తరేణ ప్రమాణత్వం నదృష్టంతథాప్యాత్మ విజ్ఞానస్య ఫలపర్యన్తత్వాన్న తద్విషయస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం శక్యం ప్రత్యాఖ్యాతుమ్ । నచానుమానగమ్యం శాస్త్రప్రామాణ్యం యేనాన్యత్రదృష్టం నిదర్శన మపేక్షేత తస్మాత్సిద్ధం బ్రహ్మణః శాస్త్రప్రమాణకత్వమ్ । తస్మాదహంబ్రహ్మాస్మీత్యేతదవసానా ఏవసర్వేవిధయః సర్వాణి చేతరాణి ప్రమాణాని । నహ్యహేయానుపాదేయా ద్వైతాత్మావగతౌ నిర్విషయాణ్యప్రమాతృకాణిచ ప్రమాణానిభవితుమర్హంతీ త్యపిచాహుః- గౌణమిథ్యాత్మనోఽసత్త్వేపుత్ర దేహాదిబాధనాత్ । సద్బ్రహ్మాత్మాహమిత్యేవం బోధేకథం కార్యంభవేత్ ॥ అన్వేష్టవ్యాత్మ విజ్ఞానాత్ప్రాక్ప్రమాతృత్వ మాత్మనః । అన్విష్టఃస్యాత్ప్రమాతైవ పాప్మదోషాది వర్జితః॥ దేహాత్మ ప్రత్యయో యద్వత్ప్రమాణత్వేన కల్పితః । లౌకికం తద్వదేవేదం ప్రమాణం త్వాఽఽత్మనిశ్చయాదితి॥౪॥ ఇతి చతుస్సూత్రీసమాప్తా॥

ఏవం తావద్వేదాన్త వాక్యానాం బ్రహ్మాత్మావగతి ప్రయో
జనానాం బ్రహ్మాత్మని తాత్పర్యేణ సమన్వితానామన్తరేణాపి కార్యాను
ప్రవేశం బ్రహ్మణి పర్యవసానముక్తమ్ । బ్రహ్మ చ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి
జగదుత్పత్తిస్థితి నాశకారణ మిత్యుక్తమ్ । సాంఖ్యాదయస్తు పరినిష్ఠితం
వస్తుప్రమాణాన్తరగమ్యమేవేతి మన్యమానాః ప్రధానాదీని కారణాన్త
రాణ్యనుమిమానాస్తత్పరతయైవ వేదాన్తవాక్యాని యోజయన్తి ।
సర్వేష్వేవ వేదాన్తవాక్యేషు సృష్టివిషయేష్వనుమానేనైవ కార్యేణ
కారణం లిలక్షయిషితమ్ । ప్రధానపురుషసంయోగా నిత్యానుమేయా
ఇతిసాంఖ్యామన్యన్తే । కాణాదాస్త్వేతేభ్య ఏవవాక్యేభ్య ఈశ్వరం
నిమిత్త కారణమనుమిమతే అణూంశ్చ సమవాయికారణమ్। ఏవమన్యే
పితార్కికావాక్యాభాసయుక్త్యాభాసావష్టమ్భాః పూర్వపక్షవాదిన
ఇహోత్తిష్ఠన్తే।తత్రపదవాక్యప్రమాణజ్ఞేనాచార్యేణ వేదాన్తవాక్యానాం
బ్రహ్మావగతిపరత్వదర్శనాయ వాక్యాభాసయుక్త్యాభాసప్రతిపత్తయః
పూర్వపక్షీకృత్య నిరాక్రియన్తే । తత్రసాంఖ్యాః ప్రధానం త్రిగుణమచేత
నం జగతః కారణమితి మన్యమానా ఆహుః — యాని వేదాన్తవాక్యాని
సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణో జగత్కారణం దర్శయన్తీత్యవోచ
స్తాని ప్రధానకారణ పక్షేపియోజయితుం శక్యన్తే । త్రిగుణత్వాత్తు
ప్రధానస్య సర్వజ్ఞానకారణభూతం సత్త్వం ప్రధానావస్థాయామపివిద్యత
ఇతి ప్రధానస్యాచేతనస్యైవసతః సర్వజ్ఞత్వ ముపచర్యతే । అపిచ
ప్రధానస్యానేకాత్మకస్య పరిణామ సంభవాత్కారణత్వోపపత్తిర్మృదా
దివత్ । నాసంహతస్యైకాత్మకస్య బ్రహ్మణ ఇత్యేవం ప్రాప్త ఇదం
సూత్రమారభ్యతే —

౫. ఈక్షత్యధికరణమ్॥

ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి ॥౫॥

నసాంఖ్య పరికల్పిత మచేతనం ప్రధానం జగతః కారణం శక్యం
వేదాన్తేష్వాశ్రయితుమ్ । అశబ్దంహితత్ । కథమశబ్దత్వం— ఈక్షతేః—

ఈక్షితృత్వ శ్రవణాత్కారణస్య । కథమ్ । ఏవంహి శ్రూయతే- "సదేవ
సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ మిత్యుపక్రమ్య (ఛాన్దో- ౬।౨।౧
'తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేతి (౬।౨।౩)
తత్రేదం శబ్దవాచ్యం నామరూపవ్యాకృతం జగత్ప్రాగుత్పత్తేః సదా
త్మనావధార్య తస్యైవ ప్రకృతస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేక్షణ పూర్వకం
తేజః ప్రభృతేః స్రష్టృత్వం దర్శయతి । తథాన్యత్ర - "ఆత్మావా
ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ । నాన్యత్కించన మిషత్ ।స ఈక్షత లోకాన్ను
సృజా ఇతి । స ఇమాంల్లోకాన సృజతేతీక్షాపూర్వికామేవసృష్టిమాచష్టే
(ఐత-౧।౧।౧) క్వచిచ్చ షోడశ కలం పురుషం ప్రస్తుత్యాహ - "స ఈ
క్షాంచక్రే । సప్రాణమసృజతే"తి (ప్రశ్న - ౬।౩) ఈక్షతేరితిచధా
త్వర్థనిర్దేశోఽభిప్రేతో యజతేరితివత్ । నధాతునిర్దేశః । తేన యస్సర్వజ్ఞ
సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయంతపః । తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామ రూపమన్నంచ
జాయత ఇత్యేవమాదీన్యపి (ముణ్డ- ౧।౧।౯) సర్వజ్ఞేశ్వర కారణపరాణి
వాక్యాన్యుదాహర్తవ్యాని । యదప్యుక్తం ప్రధానస్యానేకాత్మకత్వా
న్మృదాదివత్కారణత్వోపపత్తిర్నాసంహతస్య బ్రహ్మణ ఇతి తత్ప్ర
ధానస్యాశబ్దత్వేనైవ ప్రత్యుక్తమ్॥

అత్రాహ - యదుక్తంనాచేతనం ప్రధానం జగత్కారణమీక్షి
తృత్వ శ్రవణాదితి తదన్యథాప్యుపపద్యతే। అచేతనేపిచేతనవదుపచార
దర్శనాత్ । యథాప్రత్యాసన్న పతనతాం నద్యాఃకూలస్యాలక్ష్య
కూలంపిపతిషతీత్యచేతనేపికూలే చేతనవదుపచారో దృష్టస్తద్వదచేత
నేపి ప్రధానే ప్రత్యాసన్నసర్గే చేతనవదుపచారోభవిష్యతి "తదైక్షతే"
తి । యథాలోకే కశ్చిచ్చేతనఃస్నాత్వా భుక్త్వాచాపరాహ్ణే గ్రామం
రథేనగమిష్యామీతీక్షిత్వానంతరం తథైవనియమేన ప్రవర్తతే । తథా
ప్రధానమపి మహదాద్యాకారేణ నియమేన ప్రవర్తతే । తస్మాచ్చేతన
వదుపచర్యతే। కస్మాత్పునః కారణాద్విహాయ ముఖ్యమీక్షితృత్వమౌప
చారికం కల్ప్యతే । "తత్తేజఐక్షత" "తాఆపఐక్షన్త" ఇతి చాచేతన

యోరప్యప్తేజసోశ్చేతనవదుపచారదర్శనాత్ (ఛాన్దో - ౬।౨।౩।౪) తస్మాత్సత్కర్తృకమపీక్షణమౌపచారికమితి గమ్యతే। ఉపచారప్రాయే వచనాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదం సూత్రమారభ్యతే-

గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదితి ॥౬॥

యదుక్తం ప్రధానమచేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం తస్మిన్నౌపచారికమీక్షితృత్వమప్తేజసోరివేతి తదసత్ । కస్మాత్ । ఆత్మశబ్దాత్ । "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" తదైక్షత తత్తేజోఽసృజతేతి చ (ఛాన్దో -౬।౨।౧,౩) తేజోబన్నానాం సృష్టిముక్త్వా తదేవ ప్రకృతం సదీక్షితృ తాని చ తేజోబన్నాని దేవతాశబ్దేన పరామృశ్యాహ- "సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ"తి (ఛాన్దో- ౬।౩।౨) తత్ర యది ప్రధానమచేతనం గుణవృత్త్యేక్షితృ కల్ప్యేత తదేవ ప్రకృతత్వాత్సేయం దేవతేతి పరామృశ్యేత । న తదా దేవతా జీవమాత్మశబ్దేనాభిదధ్యాత్ । జీవో హి నామ చేతనః శరీరాధ్యక్షః ప్రాణానాం ధారయితా । తత్ప్రసిద్ధేర్నిర్వచనాచ్చ । స కథమచేతనస్య ప్రధానస్యాత్మా భవేత్ । ఆత్మా హి నామ స్వరూపమ్ । నాచేతనస్య చేతనో జీవః స్వరూపం భవితుమర్హతి । అథ తు చేతనం బ్రహ్మ ముఖ్యమీక్షితృ పరిగృహ్యేత తస్య జీవవిషయ ఆత్మశబ్దప్రయోగ ఉపపద్యతే । తథా "స య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో" ఇత్యత్ర (ఛాన్దో - ౬।౧౪।౩) "స ఆత్మా" ఇతి ప్రకృతం సదణిమానమాత్మానమాత్మశబ్దేనోపదిశ్య "తత్త్వమసి శ్వేతకేతో"ఇతి చేతనస్య శ్వేతకేతోరాత్మత్వేనోపదిశతి । అప్తేజసోస్తు విషయత్వాదచేతనత్వం । నామరూపవ్యాకరణాదౌ చ ప్రయోజ్యత్వేనైవ నిర్దేశాత్ । న చాత్మశబ్దవత్కించిన్ముఖ్యత్వే కారణమస్తీతి యుక్తం కూలవద్గౌణత్వమీక్షితృత్వస్య । తయోరపి సదధిష్ఠితత్వాపేక్షమేవేక్షితృత్వమ్ । సతస్త్వాత్మశబ్దాన్న గౌణమీక్షితృత్వమిత్యుక్తమ్ ॥౬॥

అథోచ్యేతా చేతనేపి ప్రధానే భవత్యాత్మశబ్ద ఆత్మనస్సర్వార్థ కారిత్వాద్యథా రాజ్ఞః సర్వార్థకారిణిభృత్యేభవత్యాత్మశబ్దో మమాత్మా భద్రసేనఇతి ప్రధానంహి పురుషస్యాత్మనో భోగాపవర్గౌ కుర్వదుప కరోతిరాజ్ఞ ఇవభృత్యః సంధివిగ్రహాదిషు వర్తమానః। అథవైక ఏవాత్మ శబ్దశ్చేతనాచేతన విషయో భవిష్యతి భూతాత్మేన్ద్రియాత్మేతిచ ప్రయో గదర్శనాద్యథైక ఏవజ్యోతిశ్శబ్దః క్రతుజ్వలనవిషయః। తత్ర త ఏతదాత్మశబ్దాదీక్షతేరగౌణత్వ మిత్యత ఉత్తరంపఠతి—

తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాదితి॥౭॥

న ప్రధానమచేతనమాత్మశబ్దాలంబనంభవితుమర్హతి। "సఆత్మా" ఇతిప్రకృతం సదణిమానమాదాయ" తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతిచేతనస్య శ్వేతకేతోర్మోక్ష యితవ్యస్యతన్నిష్ఠాముపదిశ్య "ఆచార్యవాన్పురుషో వేదతస్య తావదేవచిరం యావన్నవిమోక్ష్యేథ సమ్పత్స్యే" (ఛాన్దో-౬।౧౪।౨) ఇతిమోక్షోపదేశాత్। యదిహ్యచేతనం ప్రధానం సచ్ఛబ్ద వాచ్యం తదసీతిగ్రాహయే న్ముముక్షుం చేతనంసన్తమచేతనోసీతి తదావిప రీతవాది శాస్త్రం పురుషస్యానర్థాయేత్యప్రమాణంస్యాత్। నతునిర్దో షం శాస్త్రమప్రమాణం కల్పయితుంయుక్తమ్। యదిచాజ్ఞస్యసతో ముముక్షోరచేతనమనాత్మానమాత్మేత్యుపదిశేత్ప్రమాణభూతంశాస్త్రం సశ్రద్ధధానతయాన్ధగోలాంగూలన్యాయేన తదాత్మదృష్టిం నపరిత్యజేత్ తద్వ్యతిరిక్తంచాత్మానం ప్రతిపద్యేత। తథాసతిపురుషార్థాద్విహన్యేతా నర్థంచ ఋచ్ఛేత్। తస్మాద్యథాస్వర్గాద్యర్థినోఽగ్నిహోత్రాది సాధనం యథాభూతముపదిశతి తథాముముక్షోరపి" సఆత్మాతత్త్వమసిశ్వేతకేతో ఇతి యథాభూతమాత్మాన ముపదిశతీతియుక్తమ్। ఏవంచసతి తప్తపర శుగ్రహణ మోక్షదృష్టాన్తేన సత్యాభిసన్ధస్య మోక్షోపదేశ ఉపపద్యతే। అన్యథా హ్యముఖ్యే సదాత్మ తత్త్వోపదేశే "అహముక్థమస్మీతివిద్యా దితివత్సంపన్మాత్ర మిదమనిత్యఫలంస్యాత్। (ఐత. ఆ-౨।౧।౨।౬) తమోక్షోపదేశోనోపపద్యేత। తస్మాన్న సదణిమన్యాత్మశబ్దస్యగౌణ

త్వమ్ । భృత్యేతుస్వామి భృత్యభేదస్య ప్రత్యక్షత్వాదుపపన్నో గౌణ ఆత్మశబ్దోమమాత్మా భద్రసేన ఇతి । అపిచక్వచిద్గౌణః శబ్దోదృష్ట ఇతి నైతావతాశబ్దప్రమాణకే ర్థేగౌణీ కల్పనాన్యాయ్యా సర్వత్రానాశ్వాస ప్రసంగాత్ । యత్తూక్తం చేతనాచేతనయోస్సాధారణ ఆత్మశబ్దః క్రతుజ్వలనయోరివజ్యోతిశ్శబ్దః ఇతితన్న । అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాత్ । తస్మాచ్చేతనవిషయ ఏవముఖ్య ఆత్మశబ్దశ్చేతనత్వోపచారాద్భూతాదిషు ప్రయుజ్యతే భూతాత్మేన్ద్రియాత్మేతిచ । సాధారణత్వేప్యాత్మశబ్దస్యనప్రకరణముపపదం వాకించిన్నిశ్చాయకమన్తరేణాన్యతరవృత్తితానిర్ధారయితుంశక్యతే । నచాత్రాచేతనస్య నిశ్చాయకం కించిత్కారణమస్తి । ప్రకృతంతు సదీక్షితృ సంన్నిహితశ్చేతనః శ్వేతకేతుః । నహిచేతనస్యశ్వేతకేతోరచేతన ఆత్మాసంభవతీత్యవోచామ । తస్మాచ్చేతనవిషయ ఇహాత్మశబ్ద ఇతినిశ్చీయతే । జ్యోతిశ్శబ్దోపి లౌకికేన ప్రయోగేణ జ్వలన ఏవ రూఢోర్థవాద కల్పితేతు జ్వలనసాదృశ్యేన క్రతౌప్రవృత్త ఇత్యదృష్టాన్తః । అథవాపూర్వసూత్ర ఏవాత్మశబ్దం నిరస్తసమస్తగౌణత్వసాధారణత్వశఙ్కతయావ్యాఖ్యాయ తతఃస్వతన్త్ర ఏవప్రధానకారణనిరాకరణహేతుర్వ్యాఖ్యేయః— "తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాది"తి ॥౭॥

కుతశ్చనప్రధానం జగతఃకారణమ్

గతిసామాన్యాత్ ॥౮॥

యదితార్కికసమయ ఇవ వేదాన్తేష్వపి భిన్నాకారణావగతిరభవిష్యత్క్వచిచ్చేతనం బ్రహ్మజగతః కారణం క్వచిదచేతనం ప్రధానం క్వచిదన్యదేవేతి తతఃకదాచిత్ప్రధానకారణవాదానురోధేనాపీక్షత్యాది శ్రవణమకల్పయిష్యత్ । నత్వేతదస్తి । సమానైవహి సర్వేషు వేదాన్తేషు చేతనకారణావగతిః । "యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వాదిశో విస్ఫులిఙ్గావిప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతదాత్మనః సర్వేప్రాణాయథాయతనంవిప్ర

తిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకాః" ఇతి। (కౌ-౩౧౩) "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత" ఇతి। (తై-౨.౧) "ఆత్మైవేదం సర్వమి"తి (ఛా - ౭।౨౬।౧) ఆత్మన ఏష ప్రాణో జాయతే" ఇతి చాత్మనః కారణత్వం (ప్ర-౩౧౩) దర్శయన్తి సర్వే వేదాన్తాః। ఆత్మశబ్దశ్చ చేతనవచన ఇత్యవోచామ। మహచ్చ ప్రామాణ్య కారణమేతద్యద్వేదాన్తవాక్యానాం చేతనకారణత్వే సమానగతిత్వం చక్షురాదీనామివ రూపాదిషు। అతో గతిసామాన్యాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణమ్॥౧౦॥

కుతశ్చ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణమ్ -

శ్రుతత్వాచ్చ ॥౧౧॥

స్వశబ్దేనైవ చ సర్వజ్ఞ ఈశ్వరో జగతః కారణమితి శ్రూయతే। శ్వేతాశ్వతరాణాం మన్త్రోపనిషది సర్వజ్ఞమీశ్వరం ప్రకృత్య "స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప" ఇతి। (శ్వే-౬।౯) తస్మాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం నాచేతనం ప్రధానమన్యద్వేతి సిద్ధమ్ ॥౧౧॥

"జన్మాద్యస్య యత" ఇత్యారభ్య "శ్రుతత్వాచ్చే" త్యేవమన్తైః సూత్రైర్యాన్యుదాహృతాని వేదాన్తవాక్యాని తేషాం సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిరీశ్వరో జగతో జన్మస్థితిలయకారణమిత్యేతస్యార్థస్య ప్రతిపాదకత్వం న్యాయపూర్వకం ప్రతిపాదితమ్। గతిసామాన్యోపన్యాసేన చ సర్వే వేదాన్తాశ్చేతన కారణవాదిన ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్। అతః పరస్య గ్రన్థస్య కిముత్థానమిత్యుచ్యతే। ద్విరూపం హి బ్రహ్మావగమ్యతే। నామరూపవికారభేదోపాధి విశిష్టం తద్విపరీతం చ సర్వోపాధివివర్జితమ్। "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్" (బృహ-౪।౫।౧౫) "యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమాథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పం యో వై భూమా తదమృతమథ యదల్పం తన్మర్త్యమ్। (ఛాన్దో. - ౭।౨౪।౧) "సర్వాణి రూపాణి విచిత్య

ధీరో నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్తే" (తై। ఆ-3।౧౨।౭) "నిష్కలం
నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరంజనమ్। అమృతస్యపరం సేతుం
దగ్ధేన్ధనమివానలమ్" (శ్వే-౬।౧౯) "నేతి నేతీ"తి(బృ-౨।3।౬) అస్థూల
మనణు" (బృహ-3।౮।౮) "న్యూనమన్యత్స్థానం సంపూర్ణమన్యది"తి
చైవం సహస్రశో విద్యావిద్యావిషయభేదేన బ్రహ్మణో ద్విరూపతాం
దర్శయన్తి వాక్యాని। తత్రావిద్యావస్థాయాం బ్రహ్మణ ఉపాస్యోపా-
సకాది లక్షణస్సర్వో వ్యవహారః। తత్ర కానిచిద్బ్రహ్మణ ఉపాసనాన్య
భ్యుదయార్థానికాని చిత్క్రమముక్త్యర్థానికానిచిత్కర్మసమృద్ధ్యర్థాని।
తేషాం గుణవిశేషోపాధి భేదేన భేదః। ఏక ఏవతు పరమాత్మేశ్వరస్తైస్తై
ర్గుణైర్విశిష్ట ఉపాస్యో యద్యపి భవతి తథాపి యథాగుణోపాసనమేవ
ఫలాని భిద్యన్తే। "తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ"తి శ్రుతేః।
యథాక్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్యభవతి (ఛాన్దో-
3।౧౪।౧) ఇతిచ। స్మృతేశ్చ - యంయంవాపి స్మరన్భావంత్యజత్యన్తే
కలేవరమ్। తంతమేవైతి కౌన్తేయ సదాతద్భావ భావితఇతి। (గీ-౮।౬)
యద్యప్యేక ఆత్మా సర్వభూతేషు స్థావరజఙ్గమేషు గూఢస్తథాపిచిత్తో
పాధి విశేష తారతమ్యాదాత్మనః కూటస్థనిత్యస్యైకరూపస్యాప్యుత్త
రోత్తరమావిష్కృతస్య తారతమ్యమైశ్వర్య శక్తి విశేషైః శ్రూయతే-
"తస్యాహాయ ఆత్మానమావిస్తరాం వేదే"త్యత్ర (ఐ। ఆ -౨।3।౨।౧)।
స్మృతావపి - "యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవవా।
తత్తదేవావగచ్ఛత్వం మమ తేజోంశసంభవమితి (గీ-౧౦।౪౧) యత్ర
యత్ర విభూత్యాద్యతిశయః సస ఈశ్వర ఇత్యుపాస్యతయా చోద్యతే।
ఏవమిహాప్యాదిత్యమణ్డలే హిరణ్మయః పురుషః సర్వపాప్మోదయలిఙ్గా
త్పర ఏవేతి వక్ష్యతి। ఏవ "మాకాశస్తల్లిఙ్గా"దిత్యాదిషు (బ్ర।సూ
౧।౧।) ద్రష్టవ్యమ్। ఏవం సద్యోముక్తి కారణమప్యాత్మజ్ఞానముపాధి
విశేషద్వారేణోపదిశ్యమానమప్యవివక్షితోపాధి సమ్బన్ధ విశేషం పరా
పర విషయత్వేన సందిహ్యమానం వాక్యగతి పర్యాలోచనయా నిర్ణే
తవ్యం భవతి। యథైహైవతావత్ "ఆనన్దమయోభ్యాసాత్" ఇతి।

ఏవమేకమపి బ్రహ్మాపేక్షితోపాధిసంబన్ధం నిరస్తోపాధి సమ్బన్ధంచోపాస్య త్వేనజ్ఞేయత్వే నచ వేదాన్తేషూపదిశ్యత ఇతిప్రదర్శయితుం పరోగ్రన్థ ఆరభ్యతే। యచ్చ "గతి సామాన్యాది"త్య చేతనకారణముక్తం తదపి వాక్యాన్తరాణి బ్రహ్మవిషయాణి వ్యాచక్షాణేన బ్రహ్మవిపరీతకారణ నిషేధేన ప్రపఞ్చ్యతే॥—

౬. ఆనన్దమయాధికరణమ్॥

"ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥౧౦॥

తైత్తిరీయకేఽన్నమయం ప్రాణమయం మనోమయం విజ్ఞానమయం చానుక్రమ్యామ్నాయతే—"తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానందమయ" ఇతి। తత్రసంశయః— "బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా" ఇత్యత్రకిమానన్దమయావయవత్వేన బ్రహ్మవివక్ష్యత ఉతస్వప్రధానత్వేనేతి। పుచ్ఛశబ్దాదవయవత్వేనేతి ప్రాప్తఉచ్యతే — ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్। ఆనన్దమయ ఆత్మేత్యత్ర "బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా" ఇతి స్వప్రధానమేవ బ్రహ్మోపదిశ్యతే। అభ్యాసాత్। "అసన్నేవసభవతి" త్యస్మిన్నిగమనశ్లోకే బ్రహ్మణఏవ కేవలస్యాభ్యస్యమానత్వాత్ ౧౦

వికారశబ్దాన్నేతి చేన్నప్రాచుర్యాత్ ॥౧౧॥

వికారశబ్దేనావయవ శబ్దోఽభిప్రేతః। పుచ్ఛమిత్యవయవశబ్దాన్న స్వప్రధానత్వం బ్రహ్మణ ఇతి యదుక్తం తస్యపరిహారోవక్తవ్యః। అత్రోచ్యతే — నాయందోషః ప్రాచుర్యాదప్యవయవశబ్దోపపత్తేః। ప్రాచుర్యం ప్రాయాపత్తిః అవయవప్రాయే వచనమిత్యర్థః।అన్నమయాదీనాంహి శిర ఆదిషు పుచ్ఛాన్తేష్వవయవేషూక్తేష్వానన్దమయస్యాపిశిర ఆదీన్యేవ యవాన్తరాణ్యుక్త్వావయవ ప్రాయాపత్త్యా "బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా" త్యాహానావయవ వివక్షయా। యత్ప్రకరణమభ్యాసాదితి స్వప్రధానత్వం బ్రహ్మణఃసమర్థితమ్॥౧౧॥

తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ॥౧౨॥

సర్వస్య వికారజాతస్య సానన్దమయస్య కారణత్వేన బ్రహ్మవ్యపదిశ్యతే- "ఇదం సర్వమసృజత । యదిదం కించేతి । (తై-౨।౬) నచ కారణం సద్బ్రహ్మ స్వవికారస్యానన్దమయస్య ముఖ్యయా వృత్త్యాఽవయవ ఉపపద్యతే॥ అపరాణ్యపి సూత్రాణి యథాసంభవం పుచ్ఛవాక్యనిర్దిష్టస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపాదకాని ద్రష్టవ్యాని ॥౧౨॥

"మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే॥౧౩॥

ఇతశ్చ "బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా" పర ఏవాత్మా । యస్మాత్ - బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమి"త్యుపక్రమ్య" సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యస్మిన్మన్త్రే (తై - ౨।౧) యత్ప్రకృతం బ్రహ్మ సత్యజ్ఞానానంత విశేషణై ర్నిర్ధారితం, తస్మాదాకాశాదిక్రమేణ స్థావరజఙ్గమాని భూతాన్యజాయన్త యచ్చ భూతాని సృష్ట్వా తాన్యనుప్రవిశ్య గుహాయా మవస్థితం సర్వాన్తరం యస్య విజ్ఞానాయ అన్యోఽన్తర ఆత్మా అన్యోఽన్తర ఆత్మేతి ప్రక్రాన్తం తన్మాంత్రవర్ణికమేవ బ్రహ్మేహ గీయతే - "బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే"తి (తై-౨।౫) మన్త్రబ్రాహ్మణయోశ్చైకార్థత్వం యుక్తమవిరోధాదన్యథాహి ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే స్యాతామ్ । ఏతస్మిన్నేవ చ "సైషా భార్గవీ వారుణీవిద్యా" (తై-౩।౬) తస్మాద్బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యత్రస్వ ప్రధానత్వం బ్రహ్మణస్తస్మాత్పర ఏవాత్మా బ్రహ్మ ౧౩॥

౭. అన్తరధికరణమ్॥

అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥౧౪॥

ఇదమామ్నాయతే- "అథయ ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుః హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః 'తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఉదేతి హవై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేద

త్యధిదైవతమ్" (ఛా- ౧।౬।౬,౭,౮) " అథాధ్యాత్మమ్" అథయఏషో న్తరక్షిణి పురుషోదృశ్యతే (ఛా - ౧।౭।౧।౫) ఇత్యాది। తత్రసంశయః- కింవిద్యాకర్మాతిశయవశాత్ప్రాప్తోత్కర్షః కశ్చిత్సంసారీ సూర్యమణ్డలే చక్షుషిచోపాస్యత్వేన శ్రూయతే కింవానిత్యసిద్ధఃపరమేశ్వర ఇతి। కింతావత్ప్రాప్తం। సంసారీతి। కుతః। రూపవత్త్వశ్రవణాత్। ఆదిత్యపురుషే తావత్ "హిరణ్యశ్మశ్రుః" ఇత్యాదిరూపముదాహృతమ్।అక్షిపురుషేఽపిత దేవాతిదేశేనప్రాప్యతే - "తస్యైతస్యతదేవరూపంయదముష్యరూపమి" తి। నచపరమేశ్వరస్యరూపవత్త్వంయుక్తమ్ "అశబ్దమస్పర్శ మరూపమవ్యయమి"తిశ్రుతేః (కా - ౧।౩।౧౫) ఆధారశ్రవణాచ్చ — 'య ఏషోన్తరాదిత్యే" ఏయఏషోన్తరక్షిణీ 'తిచహ్యానాధారస్యస్వమహిమప్రతిష్ఠిస్య సర్వవ్యాపినః పరమేశ్వరస్యాధార ఉపదిశ్యేత। సభగవఃకస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వేమహిమ్నీ'తి (ఛా-౭।౨౪।౧), "ఆకాశవత్సర్వగతశ్చనిత్య ఇతిచశ్రుతిభ్యః। ఐశ్వర్యమర్యాదాశ్రుతేశ్చ। "సఏషయేచాముష్మాత్పరాఞ్చోలోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చేత్యాదిత్యపురుషస్యైశ్వర్యమర్యాదా (ఛా- ౧।౬।౮) "సఏషయే చైతస్మాదర్వాఞ్చోలోకాస్తేషాం చేష్టేమనుష్యకామానాంచే"త్యక్షిపురుషస్య। (ఛా-౧।౭।౬) నచపరమేశ్వరస్య మర్యాదావదైశ్వర్యంయుక్తమ్। "ఏషసర్వేశ్వరఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏషసేతుర్విధరణ ఏషాంలోకానామసంభేదాయే"త్యవిశేషశ్రుతేః (బృ - ౪।౪।౨౨) తస్మాన్నాక్ష్యాదిత్యయోరన్తః పరమేశ్వర ఇత్యేవం ప్రాప్తేబ్రూమః- అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదితి। "యఏషోన్తరాదిత్యే "యఏషోన్తరక్షిణీ"తిచ శ్రూయమాణఃపురుషఃపరమేశ్వరఏవ। నసంసారీ। కుతః। తద్ధర్మోపదేశాత్। తస్యహిపరమేశ్వరస్య ధర్మా ఇహోపదిష్టాః। తద్యథా - 'తస్యోదితినామే'తి శ్రావయిత్వాస్యాదిత్యపురుషస్యనామ "సఏషసర్వేభ్యఃపాప్మభ్యఉదిత ఇతిసర్వ పాప్మాపగమేన నిర్వక్తి। తదేవచకృతనిర్వచనం నామాక్షిపురుషస్యాప్యతిదిశతి - "యన్నామతన్నామే"తి। సర్వపాప్మాపగమశ్చ పరమాత్మన ఏవశ్రూయతే - "య ఆత్మా పహతపాప్మే

“త్యాదా । తథా చాక్షుషే పురుషే” సైవర్క్తత్సామ తదుక్థం తద్య
జుస్తద్బ్రహ్మే“త్యృక్సామాద్యాత్మకతాం నిర్ధారయతి । సా చ పరమే
శ్వరస్యోపపద్యతే। సర్వకారణత్వాత్సర్వాత్మకత్వోపపత్తేః। పృథివ్య
గ్న్యాద్యాత్మకే చాధిదైవతం ఋక్సామే వాక్ప్రాణాద్యాత్మకే చాధ్యాత్మ
మనుక్రమ్యాహ - “తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ” “ఇత్యధిదైవతమ్” ।
తథాధ్యాత్మమపి- “యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ” ఇతి । తచ్చ సర్వాత్మన
ఏవోపపద్యతే। “తద్య ఇమే వీణాయాం గాయన్త్యేతం తే గాయంతి తస్మా
త్తే ధనసనయః” ఇతి చ లౌకికైరపి గానేష్వస్యైవ గీయమానత్వం దర్శ
యతి । తచ్చ పరమేశ్వర పరిగ్రహే ఘటతే। యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం
శ్రీమదూర్జితమేవ వా। తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసంభవమితి
(గీ - ౧౦।౪౧) భగవద్గీతాదర్శనాత్ । లోకకామేశితృత్వమపి ని
రుపాధికం శ్రూయమాణం పరమేశ్వరం గమయతి। యత్తూక్తం హిరణ్మయశ్మ
శ్రుత్వాదిరూపశ్రవణం పరమేశ్వరే నోపపద్యత ఇత్యత్ర బ్రూమః- స్యాత్ప
రమేశ్వరస్యాపీచ్ఛావశాన్మాయామయం రూపం సాధకానుగ్రహార్థమ్।
“మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద। సర్వభూత
గుణైర్యుక్తం నైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసి” ఇతి స్మరణాత్ । అపి చ యత్ర తు ని
రస్తసర్వవిశేషం పారమేశ్వరం రూపముపదిశ్యతే భవతి తత్ర శాస్త్రమ్
“అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమి”త్యాది । సర్వకారణత్వాత్తు వికా
రధర్మైరపి కైశ్చిద్విశిష్టః పరమేశ్వర ఉపాస్యత్వేన నిర్దిశ్యతే। “సర్వకర్మా
సర్వకామః సర్వగన్ధః సర్వరస” ఇత్యాదినా (ఛా-౩।౧౪।౨) తథా
హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాది నిర్దేశోఽపి భవిష్యతి। యదప్యాధారశ్రవణాన్న పర
మేశ్వర ఇత్యుచ్యతే- స్వమహిమప్రతిష్ఠస్యాప్యాధారవిశేషోపదేశ
ఉపాసనార్థో భవిష్యతి । సర్వగతత్వాద్బ్రహ్మణో వ్యోమవత్సర్వాన్తర
త్వోపపత్తేః। ఐశ్వర్యమర్యాదాశ్రవణమప్యధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగాపేక్ష
ముపాసనార్థమేవ । తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవాక్ష్యాదిత్యయోరన్తరు
దిశ్యతే ।౧౪।

౮. ఆకాశాధికరణమ్.

ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥౧౯॥

ఇదమామనన్తి – "అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్త్యాకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణమి"తి (ఛా ౧। ౯। ౧). తత్ర సంశయః– కిమిహాకాశశబ్దేన పరబ్రహ్మాభిధీయతే ఉత భూతాకాశమితి। కుతస్సంశయః। ఉభయత్ర ప్రయోగదర్శనాత్ భూతవిశేషే తావత్సుప్రసిద్ధో లోకవేదయోరాకాశశబ్దః। బ్రహ్మణ్యపి క్వచిత్ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే। యత్ర వాక్యశేషవశాదసాధారణగుణశ్రవణాద్వా నిర్ధారితం బ్రహ్మ భవతి యథా– "యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాది"తి (తై– ౨। ౭।) "ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మే"తి చైవమాది (ఛా –౮।౧౪। ౧) అతస్సంశయః। కిం పునరత్ర యుక్తమ్। భూతాకాశమితి। కుతః హి ప్రసిద్ధతరేణ ప్రయోగేణ శీఘ్రం బుద్ధిమారోహతి న చాయమాకాశశబ్ద ఉభయోస్సాధారణశ్శక్యో విజ్ఞాతుమనేకార్థత్వప్రసఙ్గాత్ । తస్మాద్బ్రహ్మణి గౌణ ఆకాశశబ్దో భవితుమర్హతి । విభుత్వాదిభిర్బహుభిర్ధర్మైః సదృశో మాకాశేన బ్రహ్మ భవతి । న చ ముఖ్యసంభవే గౌణోऽర్థో గ్రహణమర్హతి సంభవతి చేహ ముఖ్యస్యైవాకాశస్య గ్రహణమ్। నను భూతాకాశపరిగ్రహే వాక్యశేషో నోపపద్యతే– "సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదిః । నైష దోషః భూతాకాశస్యాపి వాయ్వాది క్రమేణ కారణత్వోపపత్తేః । విజ్ఞాయతే హి – "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః । ఆకాశాద్వాయుః । వాయోరగ్నిరిత్యాది (తై – ౨।౧)। జ్యాయస్త్వపరాయణత్వే అపి భూతాన్తరాపేక్షయోపపద్యేతే భూతాకాశస్యాపి । తస్మాదాకాశశబ్దేన భూతాకాశస్య గ్రహణమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః – ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ । ఆకాశశబ్దేన బ్రహ్మణో

గ్రహణం యుక్తమ్ । కుత? తల్లిఙ్గాత్ । పరస్య హి బ్రహ్మణ ఇదం లిఙ్గమ్-
"సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే" ఇతి ।
పరస్మాద్ధి బ్రహ్మణో భూతానాముత్పత్తిరితి వేదాన్తేషు మర్యాదా । నను
భూతాకాశస్యాపి వాయ్వాది క్రమేణ కారణత్వం దర్శితమ్ । సత్యం
దర్శితమ్ । తథాపి మూలకారణస్య బ్రహ్మణోఽపరిగ్రహాదాకాశా
దేవేత్యవధారణం సర్వాణీతి చ భూత విశేషణం నానుకూలం స్యాత్ ।
తథా "ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి" ఇతి బ్రహ్మలిఙ్గం "ఆకాశో హ్యేవై
భ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణమితి చ జ్యాయస్త్వపరాయణత్వే ।
జ్యాయస్త్వం హ్యనాపేక్షికం పరమాత్మన్యేవైకస్మిన్నామ్నాతమ్- "జ్యా
యాన్పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్దివో జ్యాయానేభ్యో లోకే
భ్యః" (ఛా - 3।౧౪।3) ఇతి।తథా పరాయణత్వమపి పరమకారణత్వా
త్పరమాత్మన్యేవోపపన్నతరమ్। శ్రుతిశ్చ భవతి - "విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ
రాతేర్దాతుః పరాయణమితి । (బృ - 3।౯।౨౮) అపి చాన్తవత్త్వదో
షేణ శాలావత్యస్య పక్షం నిన్దిత్వాऽనన్తం కించిద్వక్తుకామేన జైవ
లినాఽఽకాశః పరిగృహీతస్తం చాకాశముద్గీథే సంపాద్యోపసంహరతి -
"స ఏష పరోవరీయానుద్గీథః స ఏషోऽనన్త ఇతి । (ఛా-౧।౯।౨) తచ్చా
నన్త్యం బ్రహ్మలిఙ్గమ్।యత్పునరుక్తం భూతాకాశం ప్రసిద్ధిబలేన ప్రథమ
తరం ప్రతీయత ఇత్యత్ర బ్రూమః - ప్రథమతరం ప్రతీతమపి సత్ వాక్య
శేష గతాన్ బ్రహ్మ గుణాన్ దృష్ట్వా న పరిగృహ్యతే । దర్శితశ్చ బ్రహ్మ
ణ్యప్యాకాశశబ్దః - "ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యా
దౌ । తథాకాశపర్యాయవాచినామపి బ్రహ్మణి ప్రయోగో దృశ్యతే -
"ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమన్యస్మిన్దేవా అధి విశ్వే నిషేదుః" (ఋ।సం-
౧।౧౬౪।3౯)"సైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా పరమే వ్యోమన్ప్రతిష్ఠితా"
(తై - 3।౬) "ఓంకం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ" (ఛా - ౪।౧౦।౫) "ఖం
పురాణమి"తి చైవమాదౌ । వాక్యోపక్రమేపి వర్తమానస్యాకాశశబ్దస్య
వాక్యశేషవశాద్యుక్తా బ్రహ్మవిషయత్వావధారణా। "అగ్నిరధీతే నువా

శమి"తిహివాక్యోపక్రమగతోప్యగ్నిశబ్దో మాణవక విషయోదృశ్యతే । తస్మాదాకాశశబ్దం బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్॥౨౨॥

౯. ప్రాణాధికరణమ్॥

అతఏవప్రాణః ॥౨౩॥

ఉద్గీథే – "ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తే" త్యుపక్రమ్యశ్రూయతే – "కతమాసా దేవతేతిప్రాణ ఇతిహోవాచ సర్వాణి హవా ఇమానిభూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తిప్రాణ మభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతాప్రస్తావమన్వాయత్తే"తి (ఛా-౧।౧౧।౪,౫) తత్రసంశయనిర్ణయౌ పూర్వవదేవద్రష్టవ్యౌ । "ప్రాణబన్ధనంహిసోమ్యమనః"(ఛా-౬।౮।౨) "ప్రాణస్యప్రాణమి"తి (బృ-౪।౪।౧౮) చైవమాదౌ బ్రహ్మవిషయః ప్రాణశబ్దోదృశ్యతే । వాయువికారేతు ప్రసిద్ధతరోలోక వేదయోరతః ఇహ ప్రాణశబ్దేన కతరస్యోపాదానం యుక్తమితి భవతి సంశయః । కిం పునరత్ర యుక్తమ్ । వాయువికారస్యపఞ్చవృత్తేః ప్రాణస్యోపాదానం యుక్తమితి భవతిసంశయః । కింపునరత్రయుక్తమ్ । తత్రహిప్రసిద్ధతరః ప్రాణశబ్ద ఇత్యవోచామ । ననుపూర్వవదిహాపి తల్లిఙ్గాద్బ్రహ్మణ ఏవ గ్రహణం యుక్తమ్ । ఇహాపివాక్యశేషే భూతానాం సంవేశనోద్గమనం పారమేశ్వరం కర్మప్రతీయతే । న । ముఖ్యేపిప్రాణే భూతసంవేశనోద్గమన స్యదర్శనాత్ । ఏవం హ్యామ్నాయతే – "యదావైపురుషస్స్వపితి ప్రాణంతర్హివాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం ప్రాణం మనః సయదాప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధి పునర్జాయన్తే ఇతి(శ। బ్రా-౧౦।౩।౩।౬) ప్రత్యక్షం చైతత్స్వాపకాలే ప్రాణవృత్తావ పరిలుప్యమానాయా మిన్ద్రియవృత్తయః పరిలుప్యన్తే బోధకాలేచప్రాదుర్భవన్తీతి । ఇంద్రియ సారత్వాచ్చ భూతానామవిరుద్ధో ముఖ్యేప్రాణేపి భూతసంవేశనోద్గమన వాదివాక్యశేషః । అపిచాదిత్యోన్నం చోద్గీథ ప్రతిహారయోర్దేవతే ప్రస్తావదేవతాయాః ప్రాణస్యానంతరం నిర్దిశ్యేతే । నచతయోర్బ్రహ్మ

త్వమస్తి । తత్సామాన్యాచ్చ ప్రాణస్యాపిన బ్రహ్మత్వ మిత్యేవం ప్రాప్తే సూత్రకార ఆహ - అతఏవ ప్రాణ ఇతి । "తల్లిఙ్గాది"తి పూర్వసూత్రే నిర్దిష్టమ్ । అతఏవ తల్లిఙ్గాత్ప్రాణశబ్దమపివరం బ్రహ్మభవితుమర్హతి । ప్రాణస్యాపిహి బ్రహ్మలిఙ్గసంబన్ధః శ్రూయతే । - "సర్వాణిహవా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే (ఛా -౧ ౧౧।౫) ఇతి । ప్రాణనిమిత్తౌ సర్వేషాం భూతానాముత్పత్తి ప్రలయా వుచ్యమానౌ ప్రాణస్య బ్రహ్మతాంగమయతః। ననూక్తం ముఖ్యప్రాణ పరిగ్రహేపి సంవేశనోద్గమన దర్శనమవిరుద్ధం స్వాపప్రబోధయోర్దర్శ నాదిత్యత్రోచ్యతే - స్వాపప్రబోధయో రింద్రియాణామేవ కేవలానాం ప్రాణాశ్రయం సంవేశనోద్గమనం దృశ్యతే న సర్వేషాం భూతానామ్ । ఇహతు సేన్ద్రియాణాం సశరీరాణాంచ జీవావిష్టానాంభూతానాం "సర్వాణి హవా ఇమాని భూతానీ"తి శ్రుతేః । యదాపిభూత శ్రుతిర్మహాభూత విషయాపరిగృహ్యతే తదాపి బ్రహ్మ లిఙ్గత్వమవిరుద్ధమ్ । యత్పునర స్యాదిత్య సంనిధానాత్ప్రాణస్యా బ్రహ్మత్వమితి తదయుక్తమ్ । వాక్య శేషబలేన ప్రాణశబ్దస్యాపశ్ఛేవృత్తౌ ప్రసిద్ధతరత్వం తదాకాశశబ్దస్యేవ ప్రతి విధేయమ్ । తస్మాత్సిద్ధం ప్రస్తావదేవతాయాః ప్రాణస్య బ్రహ్మ త్వమ్॥౧౬॥

౧౦. జ్యోతిరధికరణమ్॥

జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥౧౭॥

ఇదమామనన్తి - "అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావదత్యది దమస్మిన్నన్తః పురుషేజ్యోతిరితి (ఛా-౩।౧౩।౭) తత్రసంశయః - కిమిహజ్యోతిశ్శబ్దేనా దిత్యాది జ్యోతిరభిధీయతే కింవాపరమాత్మేతి । అర్థాన్తరవిషయస్యాపి శబ్దస్య తల్లిఙ్గమేవాస్తినాస్తీతి విచార్యతే । కింతావత్ప్రాప్తమ్ ।ఆదిత్యా దిక మేవజ్యోతిశ్శబ్దేన పరిగృహ్యేత ఇతి । కుతఃప్రసిద్ధేః । తమోజ్యోతి

రితిహీ మహాశబ్దా పరస్పరప్రతిద్వంద్వివిషయా ప్రసిద్ధా । చక్షుర్వృత్తేర్నిరో
ధకం శార్వరాదికం తమ ఉచ్యతే । తస్యైవానుగ్రాహక మాదిత్యా
దికం జ్యోతిః । తథా "దీవ్యతే" ఇతీయమపి శ్రుతిరాదిత్యాది
విషయా ప్రసిద్ధా । నహిరూపాదిహీనం బ్రహ్మ "దీవ్యతే"ఇతి ముఖ్యాం
శ్రుతిమర్హతి । ద్యుమర్యాదత్వశ్రుతేశ్చ । నహి చరాచరబీజస్య బ్రహ్మ
ణః సర్వాత్మకస్య ద్యౌర్మర్యాదా స్యాత్ । "పరో దివో జ్యోతి" రితిచ
బ్రాహ్మణమ్ । నతునిష్ప్రదేశస్యాపిబ్రహ్మణః ప్రదేశవిశేష కల్పనాభా
గినీ । సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషులోకేష్వి"తిచాధార బహు
త్వశ్రుతిః కార్యేజ్యోతిష్యుపపద్యతేతరామ్ । "ఇదం వావతద్యదిదమస్మి
న్నన్తః పురుషేజ్యోతి"రితి (ఛా - 3।౧3।౭) చకౌక్షేయేజ్యోతిషి పరం
జ్యోతి రధ్యస్యమానం దృశ్యతే । సారూప్య నిమిత్తాశ్చాధ్యాసాభవన్తి
కౌక్షేయస్యతుజ్యోతిషః ప్రసిద్ధమబ్రహ్మత్వమ్ । "తస్యైషాదృష్టిః"
"తస్యైషా శ్రుతి"రితి (ఛా - 3।౧3।౮) చౌష్ణ్యఘోషవిశిష్టత్వస్య శ్రవ
ణాత్ । "తదేతద్దృష్టంచశ్రుతం చేత్యుపాసీతే"తిచ శ్రుతేః । "చక్షు
ష్యః శ్రుతో భవతియ ఏవం వేదే"తి (3।౧3।౭) చాల్పఫలశ్రవణాదబ్రహ్మ
త్వమ్ । మహతేహి ఫలాయ బ్రహ్మోపాసనమిష్యతే । నచాన్యదపి కిం
చిత్స్వవాక్యే ప్రాణాకాశవజ్జ్యోతిషోస్తిబ్రహ్మలిఙ్గమ్ । తస్మాత్ప్రాకృతం
జ్యోతిరిహ గ్రాహ్యమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః-జ్యోతిరిహ బ్రహ్మ గ్రాహ్యమ్।
కుతశ్చరణాభిధానాత్ । పాదాభిధానాదిత్యర్థః । పూర్వస్మిన్హి వాక్యే
చతుష్పాద్బ్రహ్మ నిర్దిష్టమ్ - "తావానస్య మహిమాతతో జ్యాయాం
శ్చపూరుషః । పాదోస్య సర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతం
దివీత్యనేనమన్త్రేణ (3।౧౨।౬) తచ్చయచ్చతుష్పదో బ్రహ్మణస్త్రి
పాదమృతం ద్యుసంబన్ధిరూపం నిర్దిష్టం తదేవేహ ద్యుసంబన్ధాన్నిర్దిష్ట
మితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే । తత్పరిత్యజ్యప్రాకృతంజ్యోతిః కల్పయతః ప్రకృత
హానాప్రకృత ప్రక్రియే ప్రసజ్యేయాతామ్ । నకేవలంజ్యోతిర్వాక్య ఏవ
బ్రహ్మానువృత్తిః । పరస్యామపిశాణ్డిల్య విద్యాయామనువర్త్యతే
బ్రహ్మ । తస్మాదిహజ్యోతిరితి బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యమ్ । యత్తూక్తమ్ -

"జ్యోతిర్దీప్యతే" ఇతి చైత్రో శబ్దౌ కార్యేజ్యోతిషి ప్రసిద్ధా వితి నాయం దోషః ప్రకరణాద్బ్రహ్మావగమే సత్యనయోశ్శబ్దయోరవిశేషక త్వాత్। దీప్యమానకార్యజ్యోతిరుపలక్షితే బ్రహ్మణ్యపి ప్రయోగసంభవాత్। యేనసూర్యస్తపతితేజసేద్ధ" ఇతి (తై। బ్రా। 3।12-9।7-12) ఇతిచమన్త్రవర్ణాత్। యదప్యుక్తందుృమర్యాదత్వం సర్వగతస్యబ్రహ్మణోనోపపద్యత ఇత్యత్రోచ్యతే। సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపాసనార్థః ప్రదేశ విశేష పరిగ్రహోన విరుధ్యతే। నమూక్తం నిష్ప్రదేశస్య బ్రహ్మణః ప్రదేశ విశేషకల్పనానోపపద్యత ఇతి। నాయం దోషః। నిష్ప్రదేశస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపాధి విశేషసంబన్ధాని బ్రహ్మణ ఉపాసనాని శ్రూయన్తే। తథాహి - ఆదిత్యే చక్షుషిహృదయ ఇతి ప్రదేశవిశేష సంబన్ధాని బ్రహ్మణ ఉపాసనాని శ్రూయన్తే। ఏతేన "విశ్వతఃపృష్ఠేష్వి"త్యాధార బహుత్వముపపాదితమ్। యదప్యేతదుక్తంఔష్ణ్యఘోషానుమితేకౌక్షేయే కార్యే జోతిష్యధ్యస్యమానత్వాత్పరమపి దివఃకార్య జ్యోతిరేవేతి। తదప్యయుక్తమ్। పరస్యాపి బ్రహ్మణో నామాది ప్రతీకత్వవత్కౌక్షేయ జ్యోతిష్ప్రతీకత్వోపపత్తేః। "దృష్టంచ శ్రుతంచేత్యుపాసీతే"తితు ప్రతీక ద్వారకం దృష్టత్వం శ్రుతత్వంచ భవిష్యతి। యదప్యల్పఫల శ్రవణాన్న బ్రహ్మేతి తదప్యనుపపన్నమ్। నహీయతేఫలాయ బ్రహ్మాశ్రయణీ యం ఇయతే నేతి నియమహేతురస్తి। యత్రహి నిరస్తసర్వవిశేష సంబన్ధంపరం బ్రహ్మాత్మత్వేనోపదిశ్యతే తత్రైకరూపమేవఫలంమోక్ష ఇత్యవ గమ్యతే। యత్రతుగుణవిశేషసంబన్ధం ప్రతీకవిశేషసంబన్ధంవా బ్రహ్మో పదిశ్యతే తత్రసంసార గోచరాణ్యేవోచ్చావచాని ఫలాని దృశ్యన్తే "అన్నాదోవసుదానోవిన్దతే వసుయ ఏవంవేద" త్యాద్యాసు (బృ-4।4।24) శ్రుతిషు। యద్యపినస్వవాక్యే కించిజ్జ్యోతిషో బ్రహ్మలిఙ్గమస్తి తథాపి పూర్వస్మిన్వాక్యే దృశ్యమానం గ్రహీతవ్యం భవతి। తదుక్తం సూత్రకారేణ - "జ్యోతిశ్చరణాభిధానాది"తి। కథం పునర్వాక్యాన్తర గతేన బ్రహ్మసంనిధానేన జ్యోతిఃశ్రుతిః స్వవిషయాచ్ఛక్యా ప్రచ్యావ యితుమ్। నైషదోషః "యదతః పరోదివోజ్యోతి"రితి ప్రథమతర శ్రవ

తేన యచ్ఛబ్దేన సర్వనామ్నా ద్యు సంబన్ధాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే పూర్వవాక్య నిర్దిష్టే బ్రహ్మణి స్వసామర్థ్యేన పరామృష్టే సత్యర్థాజ్జ్యోతిః శబ్దస్యాపి బ్రహ్మవిషయత్వోపపత్తేః । తస్మాదిహ జ్యోతిరితి బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యమ్॥౧౮॥

ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ ॥౧౯॥

యదప్యేతదుక్తం పూర్వత్ర – "త్రిపాదస్యామృతం దివీ"తి సప్తమ్యా ద్యౌరాధారత్వేనోపదిష్టా ఇతి పునః "అథ యదతః పరో దివః" ఇతి పఞ్చమ్యా మర్యాదాత్వేన । తస్మాదుపదేశభేదాన్న తస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతి తత్పరిహర్తవ్య మత్రోచ్యతే – నాయం దోషః ఉభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ । ఉభయస్మిన్నపి సప్తమ్యన్తే పఞ్చమ్యన్తే చోపదేశే న ప్రత్యభిజ్ఞానం విరుధ్యతే । యథా లోకే వృక్షాగ్రే సంబద్ధోఽపి శ్యేన ఉభయథోపదిశ్యమానో దృశ్యతే । అపర ఆహ – యథా లోకే వృక్షాగ్రేణా సంబద్ధోఽపి శ్యేన ఉభయథోపదిశ్యమానో దృశ్యతే – వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతః శ్యేన ఇతి చ । ఏవం చ దివః పరమపి సద్బ్రహ్మ దివీత్యుపదిశ్యతే । తస్మాదస్తి పూర్వనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణ ఇహ ప్రత్యభిజ్ఞానమ్ । అతః పరమేవ బ్రహ్మ జ్యోతిశ్శబ్దమితి సిద్ధమ్॥౧౯॥

౧౧ః ప్రతర్దనాధికరణమ్॥

ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥౨౦॥

అస్తి । కౌషీతకి బ్రాహ్మణోపనిషది ప్రతర్దనాఖ్యాయికా – ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చే" త్యారభ్యామ్నాతా । తస్యాం శ్రూయతే – "స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వే"తి । తథోత్తరత్రాపి – "అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ"తి (కౌ– ౩।౧।౨।౩) । తథా న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం

విద్యాదీ”త్యాది । అన్యత్రచ “స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరో
మృత” ఇత్యాది (కౌ - ౩।౧।౮) తత్రసంశయః - కిమిహ ప్రాణశబ్దేన
వాయుమాత్రమభిధీయత ఉత దేవతాత్మేతి। జీవోఽథవాఽపరం బ్రహ్మేతి
నను “అతఏవప్రాణ” ఇత్యత్రవర్ణితం ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వమ్।
ఇహాపిచ బ్రహ్మలిఙ్గమస్తి - “ఆనన్దో జరోమృత” ఇత్యాది । కథమిహ
పునస్సంశయ స్సంభవతి । అనేక లిఙ్గదర్శనాదితిబ్రూమః । న కేవల
మిహ బ్రహ్మలిఙ్గ మేవోపలభ్యతే । సన్తిహీతర లిఙ్గాని ‘మామేవవిజా
నీహి” తీన్ద్రస్య వచనం (కౌ - ౩।౧) దేవతాత్మలిఙ్గమ్ “ఇదంశరీరం
పరిగృహ్యోత్థాపయతీ” తిప్రాణలిఙ్గమ్ । “నవాచం విజిజ్ఞాసీతవక్తారం
విద్యా ది”త్యాది జీవలిఙ్గముత ఉపపన్నఃసంశయః।తత్రప్రసిద్ధేర్వాయుః
ప్రాణ ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మవిజ్ఞేయమ్ । కుతస్త
థానుగమాత్తథాహి-పౌర్వాపర్యేణపర్యాలోచ్యమానేవాక్యేపదార్థా
నాం సమన్వయో బ్రహ్మప్రతిపాదన పర ఉపలభ్యతే । ఉపక్రమేతా
వత్ - “వరంవృణీష్వే”తీన్ద్రేణోక్తః ప్రతర్దనః పరమం పురుషార్థంవర
ముపచిక్షేప। “త్వమేవమేవృణీష్వయంత్వంమనుష్యాయహితతమంమన్యస
ఇతి । తస్మైహితతమత్వేనోపదిశ్యమానః ప్రాణః కథం పరమాత్మా
నస్యాత్ । నహ్యన్యత్ర పరమాత్మజ్ఞానాద్ధితతమప్రాప్తిరస్తి । “తమేవ
విదిత్వాతి మృత్యుమేతినాన్యః పన్థావిద్యతేయనాయే” త్యాది(శ్వేతా-
౩।౮) శ్రుతిభ్యః । తథాసయోమాంవేదనహవైతస్యకేనచన కర్మణా
లోకోమీయతే నస్తేయేనభ్రూణహత్యయేత్యాది (కౌ-౩।౮।) చ
బ్రహ్మపరిగ్రహేఘటతే। బ్రహ్మవిజ్ఞానేనహి సర్వకర్మక్షయః ప్రసిద్ధః ।
“క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావర” ఇత్యాద్యాసు (ము.-౨
-౨।౮) శ్రుతిషు । ప్రజ్ఞాత్మత్వంచ బ్రహ్మపక్షఏవోపపద్యతే ! నహ్య
చేతనస్య వాయోః ప్రజ్ఞాత్మత్వం సంభవతి । తథోపసంహారేపి -
“ఆనన్దోజరోమృత”ఇత్యానన్దత్వాదీని నబ్రహ్మణోన్యత్రసమ్యక్సంభవతి
“సనసాధునాకర్మణాభూయాన్భవతినో ఏవాసాధునాకర్మణా కనీయా
నేషహ్యేవసాధుకర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీ

షతే । ఏష ఉ ఏవాసాధుకర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్యోఽధో నినీషతే" ఇతి । ఏష లోకాధిపతి రేష లోకేశ ఇతి చ (కౌ - 3।౮) సర్వమేతత్పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యాశ్రీయమాణేనుగన్తుం శక్యతే న ముఖ్యే ప్రాణే । తస్మాత్ప్రాణో బ్రహ్మ ౨౮॥

నవక్తురాత్మోపదేశాదితిచేదధ్యాత్మసంబన్ధభూమహ్యస్మిన్ ॥౨౯॥

యదుక్తం ప్రాణో బ్రహ్మేతి తదాక్షిప్యతే । న పరం బ్రహ్మ ప్రాణశబ్దమ్ । కస్మాత్ । వక్తురాత్మోపదేశాద్వక్తా హీన్ద్రోనామ కశ్చిద్విగ్రహవాన్దేవతావిశేషః స్వమాత్మానం ప్రతర్దనాయాచచక్షే "మామేవవిజానీహి" ఇత్యుపక్రమ్య "ప్రాణోస్మి ప్రజ్ఞాత్మా" ఇత్యహంకారవాదేన । స ఏష వక్తురాత్మత్వేనోపదిశ్యమానః ప్రాణః కథం బ్రహ్మ స్యాత్ । న హి బ్రహ్మణో వక్తృత్వం సంభవతి "అవాగమనా" ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః (బృ- 3।౮।౮) తథా విగ్రహసంబన్ధిభిరేవ బ్రహ్మణ్యసంభవద్భిర్ధర్మైరాత్మానం తుష్టావ - "త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమరున్ముఖాన్యతీన్సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమ్" ఇత్యేవమాదిభిః ప్రాణత్వం చేన్ద్రస్య బలవత్త్వాదుపపద్యతే । "ప్రాణో వై బలమ్" ఇతి హి విజ్ఞాయతే । బలస్య చేన్ద్రో దేవతా ప్రసిద్ధా । యా చ కాచిద్బలకృతిరిన్ద్రకర్మైవ తదితి హి వదన్తి । ప్రజ్ఞాత్మత్వమప్యప్రతిహతజ్ఞానత్వాద్దేవతాత్మనస్సంభవతి । అప్రతిహతజ్ఞానా దేవతా ఇతి వదన్తి । నిశ్చితే చైవం దేవతాత్మోపదేశే హితతమత్వాదివచనాని యథాసంభవం తద్విషయాణ్యేవ యోజయితవ్యాని । తస్మాద్వక్తురిన్ద్రస్యాత్మోపదేశాన్న ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాక్షిప్య ప్రతిసమాధీయతే - "అధ్యాత్మసంబన్ధ భూమా హ్యస్మిన్ని"తి । అధ్యాత్మ సంబన్ధః ప్రత్యగాత్మసంబన్ధస్తస్య భూమా బాహుల్యమస్మిన్నధ్యాయ ఉపలభ్యతే - "యావద్ధ్యస్మిఞ్ఛరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయురి"తి ప్రాణస్యైవ ప్రజ్ఞాత్మనః ప్రత్యగ్భూతస్యాయుష్ప్రదానోప సంహారయోః స్వాతన్త్ర్యం దర్శయతి న దేవతావిశేషస్య పరాచీనస్య । తథాస్తిత్వే చ ప్రాణానాం నిఃశ్రేయసమిత్యధ్యాత్మమేవేన్ద్రియాశ్రయం ప్రాణం దర్శయతి । తథా

"ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి (కౌ - 3।3) "న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాది"తి చోపక్రమ్య - "తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత" ఇతి విషయేన్ద్రియ వ్యవహారార నాభిభూతం ప్రత్యగాత్మానమేవోప సంహరతి । "స మ ఆత్మేతి విద్యాది"తి చోపసంహారః ప్రత్యగాత్మ పరిగ్రహే సాధుః న పరాచీన పరిగ్రహే । "అయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూ"రితి (బృ - ౨।౫।౧౯) చ శ్రుత్యన్తరమ్ । తస్మాదధ్యాత్మ సంబన్ధ బాహుల్యాద్బ్రహ్మోపదేశ ఏవాయం న దేవతాత్మోపదేశః ॥౩౦॥

శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ ॥౩౧॥

ఇన్ద్రో నామ దేవతాత్మా స్వమాత్మానం పరమాత్మత్వేనాహమేవ పరం బ్రహ్మేత్యార్షేణ దర్శనేన యథాశాస్త్రం పశ్యన్నుపదిశతి స్మ- "మామేవ విజానీహీ"తి । యథా "తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహం మనురభవం సూర్యశ్చే"తి తద్వత్ । "తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవది"తి (బృ- ౧।౪।౧౦) శ్రుతేః । యత్పునరుక్తం - "మామేవ విజానీహీ"త్యుక్త్వా విగ్రహధర్మైరిన్ద్ర ఆత్మానం తుష్టావ త్వాష్ట్రవధాదిభిరితి తత్పరిహర్తవ్యమత్రోచ్యతే - న త్వాష్ట్రవధాదీనాం విజ్ఞేయేన్ద్రస్తుత్యర్థత్వేనోపన్యాసో యస్మాదేవం కర్మాహం తస్మాన్మాం విజానీహీతి । కథం తర్హి । విజ్ఞానస్తుత్యర్థత్వేన । యత్కారణం త్వాష్ట్రవధాదీని సాహసాన్యుపన్యస్య పరేణ విజ్ఞానస్తుతిమనుసందధాతి- "తస్య మే తత్ర లోమ చ నామీయతే స యో మాం వేద న హ వై తస్య కేనచ కర్మణా లోకో మీయత" ఇత్యాదినా । ఏతదుక్తం భవతి - యస్మాదీదృశాన్యపి క్రూరాణి కర్మాణి కృతవతో మమ బ్రహ్మభూతస్య లోమాపి న హింస్యతే । స యోఽన్యోఽపి మాం వేద న తస్య కేనచిదపి కర్మణా

లోకోహింస్యత ఇతి । విజ్ఞేయంతు బ్రహ్మైవ "ప్రాణోస్మిప్రజ్ఞాత్మా" ఇతి వక్ష్యమాణం । తస్మాద్బ్రహ్మవాక్యమేతత్ ౩౦।

జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్ । ౩౧।

యద్యప్యధ్యాత్మ సంబన్ధ భూమదర్శనాన్న పరాచీనస్య దేవతాత్మన ఉపదేశః తథాపిన బ్రహ్మవాక్యం భవితుమర్హతి । కుతః । జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాచ్చ । జీవస్య తావదస్మిన్వాక్యే విస్పష్టం లిఙ్గముపలభ్యతే । "నవాచం విజిజ్ఞాసీతవక్తారం విద్యాదిత్యాది। అత్రహివాగాదిభిః కరణైర్వ్యాపృతస్య కార్యకరణాధ్యక్షస్య జీవస్య విజ్ఞేయత్వమభిధీయతే । తథాముఖ్యప్రాణలిఙ్గమపి – "అథఖలుప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ"తి । శరీరధారణంచ ముఖ్యప్రాణస్య ధర్మః । ప్రజ్ఞాత్మత్వమపి జీవేతావచ్చేతనత్వాదుపపన్నమ్ । ముఖ్యేపి ప్రాణే ప్రజ్ఞాసాధనప్రాణాన్తరాశ్రయత్వాదుపపన్నమేవ । తస్మాదిహ జీవముఖ్యప్రాణయోరన్యతర ఉభౌ వా ప్రతీయేయాతాం నబ్రహ్మేతిచేత్ నైతదేవం ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ । ఏవం సతి త్రివిధముపాసనం ప్రసజ్యేత జీవోపాసనం ముఖ్యప్రాణోపాసనం జీవోపాసనం చేతి । నచైతదేకస్మిన్వాక్యేభ్యుపగన్తుం యుక్తమ్ । ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం హివాక్యైకత్వమవగమ్యతే । "మామేవవిజానీహీ" త్యుపక్రమ్య "ప్రాణోస్మిప్రజ్ఞాత్మాతం మామాయురమృత మిత్యుపాస్స్వ" త్యుక్త్వాన్తే "సఏవప్రాణ ఏవప్రజ్ఞాత్మానన్దోజరోమృత" ఇత్యేకరూపా వుపక్రమోపసంహారౌ దృశ్యేతే । తత్రార్థైకత్వం యుక్తమాశ్రయితుమ్ । నచబ్రహ్మలిఙ్గమన్యపరత్వేన పరిణేతుం శక్యమ్ । దశానాం భూతమాత్రాణాం ప్రజ్ఞామాత్రాణాంచ బ్రహ్మణోన్యత్రార్పణానుపపత్తేః । ఆశ్రితత్వాచ్చాన్యత్రాపి బ్రహ్మలిఙ్గవశాత్ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మణివృత్తేః । ఇహాపిచహితతమోపన్యాసాదిబ్రహ్మలిఙ్గయోగాద్బ్రహ్మోపదేశ ఏవాయమితిగమ్యతే

యత్తుముఖ్యప్రాణలిఙ్గందర్శితం – "ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ"తి తదసత్ । ప్రాణవ్యాపారస్యాపి పరమాయత్తత్వాత్పరమాత్మన్యుపచరితుం శక్యత్వాత్ । "నప్రాణేన నాపానేన మర్త్యోజీవతికశ్చన । ఇతరేణతు జీవన్తి యస్మిన్నేతా వుపాశ్రితా"వితిశ్రుతేః (కాఠ – ౨।౫।౫) యదపి "నవాచం విజిజ్ఞాసీతవక్తారం విద్యాది" త్యాది జీవలిఙ్గం దర్శితం తదపిన బ్రహ్మపక్షం నివారయతి । నహిజీవోనామాత్యన్తభిన్నో బ్రహ్మణః "తత్త్వమసి" అహం బ్రహ్మాస్మి" త్యాది శ్రుతిభ్యః । బుద్ధ్యాద్యుపాధికృతంతు విశేషమాశ్రిత్య బ్రహ్మైవ సఞ్జీవః కర్తాభోక్తా చేత్యుచ్యతే । తస్యోపాధికృత విశేషపరిత్యాగేన స్వరూపం బ్రహ్మ దర్శయితుం "వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాది త్యాదినా ప్రత్యగాత్మాభి ముఖీకరణార్థముపదేశోన విరుధ్యతే॥

అథవా "నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాది"త్యస్యాయమన్యోర్థః । నబ్రహ్మవాక్యేపి జీవముఖ్య ప్రాణలిఙ్గం విరుధ్యతే । కథమ్ । ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ । త్రివిధమిహ బ్రహ్మోపాసనం వివక్షితం ప్రాణధర్మేణ ప్రజ్ఞాధర్మేణ స్వధర్మేణచ । తస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవైతదుపాధిద్వయ ధర్మేణ స్వధర్మేణ చైకముపాసనం త్రివిధం వివక్షితమన్యత్రాపి "మనోమయః ప్రాణశరీరః" (ఛా – 3।౧౪।౨) ఇత్యాదా వుపాధిధర్మేణ బ్రహ్మణ ఉపాసనమాశ్రిత మిహాపి తద్యుజ్యతే వాక్యస్యోపక్రమోపసంహారాభ్యా మేకార్థత్వావగమాత్ప్రాణప్రజ్ఞాబ్రహ్మలిఙ్గావగమాచ్చ । తస్మాద్బ్రహ్మ వాక్యమేతదితి సిద్ధమ్॥౨౨॥

శ్రీ

వేదాన్తమీమాంసామృతమ్

బ్రహ్మసూత్రభాష్యసంగ్రహః

అథ ప్రథమాధ్యాయే

ద్వితీయఃపాదః

ప్రథమేపాదే "జన్మాద్యస్యయత" ఇత్యాకాశాదేస్సమస్తస్య జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్ । తస్యసమస్తజగత్కారణస్య బ్రహ్మణో వ్యాపిత్వం నిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం సర్వాత్మకత్వమిత్యేవం జాతీయకాధర్మా ఉక్తాఏవ భవన్తి । అర్థాన్తర ప్రసిద్ధానాంచ కేషాంచిచ్ఛబ్దానాం బ్రహ్మవిషయత్వ హేతుప్రతిపాదనేనకాని చిద్వాక్యానిస్పష్ట బ్రహ్మలిఙ్గాని సందిహ్యమానాని బ్రహ్మపరతయా నిర్ణీతాని పునరప్యన్యాని వాక్యాన్యస్పష్ట బ్రహ్మలిఙ్గాని సందిహ్యమానాని బ్రహ్మపరతయా నిర్ణీతాని । పునరప్యన్యాని వాక్యాన్యస్పష్ట బ్రహ్మలిఙ్గాని సందిహ్యన్తే - కింపరం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్త్యాహోస్విదర్థాన్తరం కించిదితి। తన్నిర్ణయాయారభ్యతే ద్వితీయః పాదః॥

౧.౨. అన్తర్యామ్యధికరణమ్॥

అన్తర్యామ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥౧॥

"య ఇమంచలోకం పరంచలోకం సర్వాణిచభూతానియోఽన్తరోయమయతీ" త్యుపక్రమ్యశ్రూయతే - "యఃపృథివ్యాం తిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తరోయం పృథివీనవేదయస్య పృథివీ శరీరం యఃపృథివీమన్తరోయమయత్యేషత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత" ఇత్యాది (బృహ - ౩।౭।౧౨) । అత్రాధిదైవత మధిలోక మధివేద మధియజ్ఞ మధిభూత

మధ్యాత్మంచ కశ్చిదన్తర వస్థితో యమయితాన్తర్యామీతి శ్రూయతే స కిమధిదైవతాద్యభిమానీ దేవతాత్మా కశ్చిత్కింవా ప్రాప్తాణి మాద్యైశ్వర్యః కశ్చిద్యోగీ కింవా పరమాత్మా కింవార్థాన్తరం కించిదిత్య పూర్వ సంజ్ఞాదర్శనాత్సంశయః । కింతావన్నః ప్రతిభాతి । సంజ్ఞాయా అప్ర సిద్ధత్వాత్సంజ్ఞినాఽప్య ప్రసిద్ధేనార్థాన్తరేణ కేనచిద్భవితవ్య మిత్యథవా నానిరూపితమర్థాన్తరం శక్యమస్తీత్యభ్యుపగన్తు మంతర్యామిశబ్దశ్చ అన్తర్యమనయోగేన ప్రవృత్తో నాత్యన్తమప్రసిద్ధః । తస్మాత్పృథివ్యాద్యభిమానీ కశ్చిద్దేవోన్తర్యామీ స్యాత్తథాచ శ్రూయతే - ''పృథివ్యేవయస్యాయతన మగ్నిర్లోకో మనోజ్యోతి'' రిత్యాది (బృ- 3।౯।౧౧) సచ కార్యకరణవత్త్వాత్పృథివ్యాదీనన్తస్తిష్ఠన్యమయతీతి యుక్తం దేవతాత్మనో యమయితృత్వమ్ । యోగినో వాకస్య చిత్సిద్ధస్య సర్వానుప్రవేశేన యమయితృత్వంస్యాత్ । నతుపరమాత్మా ప్రతీయేత । అకార్యకరణత్వాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదముచ్యతే - యోన్తర్యామ్యధిదైవాదిషు శ్రూయతే సపరమాత్మైవ స్యాన్నాన్య ఇతి । కుతస్తద్ధర్మోపదేశాత్ । తస్యహి పరమాత్మనోధర్మా ఇహనిర్దిశ్యమానా దృశ్యన్తే । పృథివ్యాది తావదధిదైవాది భేదభిన్నం సమస్తం వికారజాతమన్తస్తిష్ఠన్యమయతీతి పరమాత్మనో యమయితృత్వం ధర్మ ఉపపద్యతే । సర్వవికార కారణత్వే సతిసర్వశక్త్యుపపత్తేః । ఏషత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత'' ఇతి చాత్మత్వామృతత్వే ముఖ్యే పరమాత్మన ఉపపద్యేతే । ''యంపృథివీన వేద''ఇతి చపృథివీ దేవతాయా అవిజ్ఞేయమన్తర్యామిణం బ్రువన్దేవతాత్మనోఽన్య మన్తర్యామిణం దర్శయతి । ''పృథివీ దేవతాహ్యహమస్మి పృథివీత్యాత్మానం విజానీయాత్ ''తథాఽదృష్టోఽశ్రుత'' ఇత్యాదివ్యపదేశో రూపాదివిహీనత్వాత్పరమాత్మన ఉపపద్యత ఇతి । యత్త్వకార్య కరణస్య పరమాత్మనో యమయితృత్వం నోపపద్యత ఇతి । నైష దోషః । యాన్నియచ్ఛతి తత్కార్యకరణైరేవ తస్య కార్యకరణవత్త్వోపపత్తేః । తస్యాప్యన్యో నియన్తేత్య నవస్థాదోషశ్చ నసంభవతి । భేదా

భావాత్ । భేదేహి సత్యనవస్థాదోషోపపత్తిః । తస్మాత్పరమాత్మైవాన్త ర్యామీ॥౧॥

నచస్మార్త మతద్ధర్మాభిలాపాత్ ॥౨॥

స్యాదేతత్ । అదృష్టత్వాదయో ధర్మాస్సాంఖ్యస్మృతి పరికల్పి తస్య ప్రధానస్యాప్యుపపద్యన్తే రూపాదిహీనతయా తస్య తైరభ్యుప గమాత్ । "అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివసర్వత" ఇతిహిస్మరన్తి। తస్యాపి నియన్తృత్వం సర్వవికార కారణత్వా దుపపద్యతే । తస్మా త్ప్రధాన మన్తర్యామి శబ్దం స్యాదత ఉత్తరముచ్యతే - నచస్మార్తం ప్రధానమన్తర్యామిశబ్దం భవితుమర్హతి । కస్మాదతద్ధర్మాభిలాపాత్ । యద్యప్యదృష్టత్వాదివ్యపదేశః ప్రధానస్య సంభవతి తథాపినద్రష్టృ త్వాదివ్యపదేశస్సంభవతి । ప్రధానస్యాచేతనత్వేన తైరభ్యుపగమా "దదృష్టోద్రష్టాశ్రుతశ్శ్రోతాఽమతో మన్తా విజ్ఞాతో విజ్ఞాతే"తి (బృ - ౩।౭।౨౩) హివాక్యశేష ఇహాభవతి । ఆత్మత్వమపి నప్రధానస్యోప పద్యతే॥౨॥

శారీరశ్చోభయేపి హిభేదేనైనమధీయతే ॥౩॥

నేతిపూర్వ సూత్రాదను వర్తతే । శారీరశ్చాన్తర్యామీ । కస్మాత్ । యద్యపిద్రష్టృత్వా దయోధర్మాస్తస్య సంభవన్తితథాపి ఘటాకాశవదుపాధిపరిచ్ఛిన్నత్వాన్న కార్త్స్న్యేన పృథివ్యాదిష్వన్త రవస్థాతుం నియన్తుంచ శక్నోతి । అపిచోభయేపిహి శాఖినః కాణ్వా మాధ్యందినాశ్చాన్తర్యామిణో భేదనైనం శారీరం పృథివ్యాది వదధిష్ఠా నత్వేన నియమ్యత్వే నచాధీయతే - "యోవిజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి । (బృ ౩।౭।౨౨) కాణ్వాః । య ఆత్మనితిష్ఠన్"ఇతి మాధ్యందినాః । తత్ర ఆత్మ నితిష్ఠన్ని"త్యస్మిం స్తావత్పాఠే భవత్యాత్మశబ్దః శారీరస్య వాచకః "యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్ని"త్యస్మిన్నపిపాఠే విజ్ఞాన శబ్దేన శారీర ఉచ్యతే ।

విజ్ఞానమయో హి శారీరః । తస్మాచ్ఛారీరాదన్య ఈశ్వరో న్త్రాభ్యా మితి సిద్ధమ్ ॥ ౩ ॥

౧౩. వైశ్వానరాధికరణమ్॥

వైశ్వానరః సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ॥౨౪॥

కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే”తి “ఆత్మాన మేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి చోపక్రమ్య (ఛా - ౫।౧౧।౧) ద్యుసూర్య వాయ్వాకాశవారి పృథివీనాం సుతేజస్త్వాది గుణయోగ మేకైకోపాసన నిన్దయా చ వైశ్వానరం ప్రత్యేషాం మూర్ధాది భావముప దిశ్యామ్నాయతే । “యస్త్వేత మేవం ప్రాదేశ మాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మాత్మా సందేహో బహులో బస్తిరేవ రయిః పృథివ్యేవ పాదావుర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్య పచన ఆస్యమాహవనీయః” ఇత్యాది (ఛా - ౫।౧౮।౨) తత్ర సంశయః - కిం వైశ్వానర శబ్దేన జాఠరోఽగ్ని రుప దిశ్యతే ఉత భూతాగ్నిరథ తదభిమానినీ దేవతాథవా శారీర ఆహోస్విత్పర మేశ్వర ఇతి । కిం పునరత్ర సంశయ కారణమ్ । వైశ్వానర ఇతి జాఠర భూతాగ్ని దేవతానాం సాధారణ శబ్దప్రయోగాదాత్మేతి చ శారీర పర మేశ్వరయోః । తత్ర కస్యోపాదానం న్యాయ్యం కస్య వా హాన మితి భవతి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం । జాఠరోఽగ్నిరితి । కుతః । తత్ర హి విశేషేణ క్వచిత్ప్రయోగో దృశ్యతే - “అయమగ్నిర్వైశ్వానరో యోఽయ మన్తః పురుషే యేనేదమన్నం పచ్యతే యదిద మద్యతే” ఇత్యాదౌ । (బృ - ౫।౯) అగ్నిమాత్రం వా స్యాత్ । సామాన్యేనాపి ప్రయోగ దర్శనాత్ । “విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయ దేవా వైశ్వానరం కేతు

మహాన్తమకృణ్వన్నిత్యాదా (ఋ। సం। - ౧౦।౮౮।౧౨) అగ్నిశరీరా వా దేవతాస్యాత్తస్యా మపి ప్రయోగదర్శనాత్। ''వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామ రాజా హికం భువనానామభిశ్రీ రిత్యేవమాద్యాయాః (ఋ। సం - ౧।౯౮।౧) శ్రుతే ర్దేవతా యామైశ్వర్యాద్యుపేతాయాం సంభవాత్ । అథాత్మశబ్ద సామానాధికరణ్యాదుపక్రమేచ ''కోన ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి కేవలాత్మశబ్ద ప్రయోగాదాత్మ శబ్దవశేనచ వైశ్వానరశబ్దః పరిణేయ ఇత్యుచ్యతే తథాపిశారీర ఆత్మాస్యాత్తస్యభోక్తృత్వేన వైశ్వానరసం నికర్షాత్ప్రాదేశమాత్రమితిచ విశేషణస్య తస్మిన్నుపాధి పరిచ్ఛిన్నే సంభవాత్తస్మాన్నేశ్వరో వైశ్వానర ఇత్యేవం ప్రాప్తేతత ఇదముచ్యతే - వైశ్వానరః పరమాత్మాభవితు మర్హతి। కుతస్సాధారణశబ్ద విశేషాత్ । సాధారణశబ్దయోర్విశేష స్సాధారణశబ్ద విశేషః । యద్యప్యేతా వుభావప్యాత్మ వైశ్వానర శబ్దౌ సాధారణశబ్దౌ వైశ్వానరశబ్దస్త్రయస్య సాధారణః ఆత్మశబ్దస్యద్వయస్య తథాపి విశేషో దృశ్యతే యేనపరమేశ్వర పరత్వంత యోరభ్యుపగమ్యతే- ''తస్య హవా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవసు తేజా" ఇత్యాదిః॥ అత్ర హి పరమేశ్వర ఏవద్యుమూర్ధత్వాది విశిష్టోవస్థాన్తరగతః ప్రత్యగాత్మత్వేనోపన్యస్త ఆధ్యానాయేతి గమ్యతే కారణత్వాత్ । కారణస్యహి సర్వాభిః కార్యగతాభిరవస్థాభిరవస్థావత్త్వాద్ద్యు లోకాద్యవయవత్వముపపద్యతే । ''సనర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీ"తిచ సర్వలోకాద్యాశ్రయం ఫలం శ్రూయమాణం పరమకారణ పరిగ్రహేసంభవతి । ''ఏవంహాస్య సర్వేపాప్మానః ప్రదూయన్త" ఇతిచ (ఛా- ౫।౨౪।౩) తద్విదః సర్వపాప్మప్రదాహశ్రవణమ్ । ''కోన ఆత్మా కిం బ్రహ్మే"తి చాత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యా ముపక్రమ ఇత్యేవ మేతాని లిఙ్గాని పరమేశ్వర మేవావగమయన్తి । తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానరః ॥౩॥

స్మర్యమాణమనుమానంస్యాదితి ॥౨౫॥

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానరః । యస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధేతీదృశం త్రైలోక్యాత్మకం రూపం స్మర్యతే- "యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః । సూర్యశ్చక్షుర్దిశః శ్రోత్రం తస్మైలోకాత్మనే నమః" ఇతి ॥ ఏతత్స్మర్యమాణం రూపం మూలభూతాం శ్రుతిమనుమాపయదస్య వైశ్వానరశబ్దస్య పరమేశ్వర పరత్వేనుమానలిఙ్గం గమకం స్యాదిత్యర్థః । ఇతిశబ్దో హేత్వర్థః యస్మాదిదం గమకం తస్మాదపి వైశ్వానరః పరమాత్మైవేత్యర్థః । యద్యపి స్తుతిరియం "తస్మైలోకాత్మనే నమః" ఇతి స్తుతిత్వమపినాసతి మూలభూతే వేదవాక్యే సమ్యగీదృశేన రూపేణ సంభవతి । "ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రావదన్తి ఖం వైనాభిం చంద్రసూర్యౌచ నేత్రే । దిశః శ్రోత్రేవిద్ధి పాదౌ క్షితించ సోఽచిన్త్యాత్మా సర్వభూతప్రణేతే"త్యేవం జాతీయకాచస్మృతి రిహోదాహర్తవ్యా ॥౨౫॥

శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చనేతి చేన్నతథాదృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్పురుషమపిచైన మధీయతే ॥౨౬॥

అత్రాహ - న పరమేశ్వరో వైశ్వానరో భవితుమర్హతి। కుతః। శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ । శబ్దస్తావద్వైశ్వానరశబ్దో నపరమేశ్వరే సంభవత్యర్థాన్తరే రూఢత్వాత్తథాగ్నిశబ్ద "స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర" ఇతి ఆదిశబ్దా "ద్ధృదయంగార్హపత్య" ఇత్యాద్యగ్నిత్రేతాప్రకల్పనమ్ । (ఛా- ౫।౧౮।౨) "తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయమి" త్యాదినాచ (ఛా-౫।౧౯।౧) ప్రాణాహుత్యధికరణతాసంకీర్తనమేతేభ్యో హేతుభ్యోజాఠరో వైశ్వానరః ప్రత్యేతవ్యః । తథాన్తః ప్రతిష్ఠానమపి శ్రూయతే- "పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితంవేదే"తి । తచ్చజాఠరే సంభవతి। తస్మాన్నపరమేశ్వరో వైశ్వానర ఇత్యత్రోచ్యతే - నతథాదృష్ట్యుపదేశాదితి । నశబ్దాదిభ్యః కారణేభ్యః పరమేశ్వరస్య ప్రత్యాఖ్యానంయుక్తమ్

యుక్త స్తథా జాఠర పరిత్యాగేన దృష్ట్యైవ దేశాత్పరమేశ్వర దృష్టిర్జాఠరే వైశ్వానర ఇహోపదిశ్యతే। "మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత" ఇత్యాదివత్ (ఛా- 3।౧౮।౧) అథవా జాఠర వైశ్వానరోపాధిః పరమేశ్వర ఇహ ద్రష్టవ్యత్వేనోపదిశ్యతే - "మనోమయః ప్రాణ శరీరో భారూప" ఇత్యాదివత్। (ఛా- 3।౧౪।౨) యదిచేహ పరమేశ్వరో న వివక్ష్యేత కేవల ఏవ జాఠరోఽగ్నిర్వివక్ష్యేత। తతో మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాదేర్విశేషస్యాసంభవ ఏవ స్యాత్। యదిచ కేవల ఏవ జాఠరో వివక్ష్యేత పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం కేవలం తస్య స్యాన్నతు పురుషత్వమ్। పురుషమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః - "స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుషః స యో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదే"తి (శ।బ్రా।౧౦।౬।౧।౧౧)। పరమేశ్వరస్యతు సర్వాత్మత్వాత్పురుషత్వం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వంచోభయముపపద్యతే ॥౬॥

అతఏవన దేవతాభూతంచ ॥౭॥

యత్పునరుక్తం భూతాగ్నేరపి మన్త్రవర్ణేద్యులోకాదిసంబన్ధదర్శనాన్మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాద్యవయవ కల్పనం తస్యైవ భవిష్యతీతి తచ్ఛరీరా యా దేవతా యా వైశ్వర్యయోగాదితి తత్పరిహర్తవ్యమత్రోచ్యతే- అత ఏవోక్తేభ్యో న దేవతా వైశ్వానరః। తథాభూతాగ్నిరపి న వైశ్వానరః। నహిభూతాగ్నే రౌష్ణ్య ప్రకాశమాత్రాత్మకస్య ద్యుమూర్ధత్వాది కల్పనోపపద్యతే। వికారస్య వికారాన్తరాత్మత్వాసంభవాత్। తథా దేవతాయాస్సత్యప్యైశ్వర్య యోగే న ద్యుమూర్ధత్వాది కల్పనా సంభవతి। అకారణత్వాత్పరమేశ్వరాధీనైశ్వర్యత్వాచ్చ। అత్మశబ్దాసంభవశ్చ సర్వేష్వేవ పక్షేషు స్థిత ఏవ ॥౭॥

సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః ॥౮॥

పూర్వం జాఠరాగ్ని ప్రతీకో జాఠరాగ్న్యుపాధికో వా పరమేశ్వర ఉపాస్య ఇత్యుక్తమన్తః ప్రతిష్ఠితత్వాద్యనురోధేన । ఇదానీం తు వినైవ ప్రతీకోపాధి కల్పనాభ్యాం సాక్షాదపి పరమేశ్వరోపాసన పరిగ్రహేన కశ్చిద్విరోధ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే ॥౮॥

కథం పునః పరమేశ్వర పరిగ్రహే ప్రాదేశ మాత్రశ్రుతిరుపపద్యత ఇతి తాం వ్యాఖ్యాతుమారభతే—

అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః ॥౯॥

అతిమాత్రస్యాపి పరమేశ్వరస్య ప్రాదేశమాత్రమభివ్యక్తినిమిత్తం స్యాదభివ్యజ్యతే కిల ప్రాదేశమాత్ర పరిమాణః పరమేశ్వర ఉపాసకానాం కృతే। ప్రదేశేషు వాహృదయాదిషూపలబ్ధిస్థానేషు విశేషేణాభివ్యజ్యతే । తతః పరమేశ్వరేపి ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరభివ్యక్తే రుపపద్యత ఇత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యోమన్యతే ॥౯॥

అనుస్మృతేర్బాదరిః ॥౧౦॥

ప్రాదేశమాత్ర హృదయప్రతిష్ఠేన వాయం మనసానుస్మర్యతే తేన ప్రాదేశమాత్ర ఇత్యుచ్యతే । యథా ప్రస్థమితా యవాః ప్రస్థా ఇత్యుచ్యన్తే తద్వత్ । ఏవ మనుస్మృతి నిమిత్తా పరమేశ్వరే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరితి బాదరిరాచార్యోమన్యతే ॥౧౦॥

సంపత్తేరితి జైమినిస్తథాహి దర్శయతి ॥౧౧॥

సంపత్తినిమిత్తా వాస్యాత్ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః । కుతస్తథాహి — సమానప్రకరణే వాజసనేయి బ్రాహ్మణం ద్యుప్రభృతీన్ పృథివీపర్యన్తాం

త్రైలోక్యాత్మనో వైశ్వానరస్యావయవా నధ్యాత్మమూర్ధ ప్రభృతిషు చుబుక పర్యన్తేషు దేహావయవేషు సంపాదయన్ప్రాదేశమాత్రసంపత్తిం పరమేశ్వరస్య దర్శయతి । చుబుకమిత్యధరం ముఖఫలక ముచ్యతే । సంపత్తినిమిత్తాం ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిం యుక్తతరాం జైమినిరాచార్యో మన్యతే ॥౧౧॥

ఆమనన్తి చైనమస్మిన్ ॥౧౨॥

ఆమనన్తి చైనం పరమేశ్వరమస్మిన్మూర్ధ చుబుకాన్తరాళే జాబాలాః।- "య ఏషోఽనన్తోఽవ్యక్త ఆత్మా సోఽవిముక్తే ప్రతిష్ఠిత ఇతి । సోఽవిముక్తః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి । వరణాయాం నాస్యాంచ మధ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇతి కా వై వరణా కాచనాసీతి" । తత్రచేమామేవ నాసికాం వరణానాసీతి నిరుచ్యయా॰ సర్వాణీంద్రియ కృతాని పాపాని వారయతీతి సావరణా సర్వాణీంద్రియ కృతాని పాపాని నాశయతీతి సానాసీతి" పునరామనన్తి "కతమచ్చాస్యస్థానం భవతీతి । భ్రువోర్ఘ్రాణస్యచయః సంధిః సఏష ద్యులోకస్య పరస్యచ సంధిర్భవతీతి" (జాబా - ౧) తస్మాదుపపన్నా పరమేశ్వరే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః । అభివిమానశ్రుతిః ప్రత్యగాత్మత్వాభిప్రాయా । ప్రత్యగాత్మతయా సర్వైః ప్రాణిభిరభివిమీయత ఇత్యభివిమానః । అభిగతో వాయం ప్రత్యగాత్మత్వాద్విమానశ్చ మానవియోగాదిత్యభిప్రాయః ॥ అభివిమిమీతేవా సర్వం జగత్కారణత్వాదిత్యభివిమానః । తస్మాత్పరమేశ్వరో వైశ్వానర ఇతి సిద్ధమ్ ॥౧౨॥

౧౪. భూమాధికరణమ్॥

భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ॥౧౩॥

ఇదమామనన్తి - "భూమాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి భూమానం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి । "యత్రనాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి

నాన్యద్విజానాతి స భూమాథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యద్విజానాత్యన్యచ్ఛృణోతి తదల్పమిత్యాది (ఛా- ౭।౨౩।౨౪)। తత్ర సంశయః- కిం ప్రాణో భూమా స్యాదాహోస్విత్పరమాత్మేతి । కుతస్సంశయః । భూమేతి తావద్బహుత్వమభిధీయతే। "బహోర్లోపో భూ చ బహోః" (పా-౬।౪।౧౫౮) ఇతి భూమశబ్దస్య భావప్రత్యయాన్తతా స్మరణాత్ । కిమాత్మకం పునస్తద్బహుత్వమితి విశేషాకాంక్షాయాం "ప్రాణో వా ఆశాయా భూయా"నితి (ఛా-౭।౧౫।౧) సంనిధానాత్ప్రాణో భూమేతి ప్రతిభాతి। తథా "శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదితి సోఽహం భగవః శోచామి తం మా భగవాఞ్ఛోకస్య పారం తారయతు" (ఛా- ౭।౧।౩) ఇతి ప్రకరణోత్థానాత్పరమాత్మా భూమేత్యపి ప్రతిభాతి । తత్ర కస్యోపాదానం న్యాయ్యం కస్య వాహానమితి భవతి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తమ్ । ప్రాణో భూమేతి । కస్మాద్భూయః ప్రశ్నప్రతివచన పరంపరా దర్శనాత్ । యథాహి- "అస్తి భగవో నామ్నో భూయ" ఇతి "వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ"తి । తథా "అస్తి భగవో వాచో భూయ" ఇతి । "మనో వావ వాచో భూయ" ఇతి చ నామాదిభ్యో హ్యా ప్రాణాద్భూయః ప్రశ్నప్రతివచన ప్రవాహః ప్రవృత్తః । నైవం ప్రాణాత్పరం భూయః ప్రశ్న ప్రతివచనం దృశ్యతేఽస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇత్యదో వావ ప్రాణాద్భూయ ఇతి । ప్రాణమేవ తు నామాదిభ్య ఆశాన్తేభ్యో భూయాంసం "ప్రాణో వా ఆశాయా భూయా"నిత్యాదినా సప్రపఞ్చముక్త్వా ప్రాణదర్శినశ్చాతివాదిత్వ-మతివాద్యసీత్యతివాద్యస్మీతి బ్రూయాన్నాపహ్నువీతే"త్యభ్యనుజ్ఞాయై ష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతీ"తి ప్రాణవ్రతమతివాదిత్వమనుకృష్యాపరిత్యజ్యైవ ప్రాణం సత్యాది పరమ్పరయా భూమానమవతారయన్ప్రాణమేవ భూమానం మన్యత ఇతి గమ్యతే । కథం పునః ప్రాణే భూమని వ్యాఖ్యాయమానే" యత్ర నాన్యత్పశ్యతీ"త్యేతద్భూమ్నో లక్షణపరం వచనం వ్యాఖ్యాయేతేత్యుచ్యతే - సుషుప్త్యవస్థాయాం ప్రాణగ్రస్తేషు కరణేషు దర్శనాదివ్యవహార నివృత్తి దర్శనాత్సంభవతి ప్రాణస్యాపి" యత్రనాన్యత్పశ్యతీత్యే

తల్లక్షణమ్ । తస్మాత్ప్రాణో భూమేత్యేవం ప్రాప్తమ్। తత ఇదముచ్యతే పరమాత్మైవేహ భూమా భవితు మర్హతి న ప్రాణః । కస్మాత్సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ । సంప్రసాద ఇతి సుషుప్తం స్థానముచ్యతే । సమ్యక్ప్రసీదత్యస్మిన్నితి నిర్వచనాత్ । బృహదారణ్యకే చ స్వప్నజాగరిత స్థానాభ్యాం సహపాఠాత్తస్యాంచ సంప్రసాదావస్థాయాం ప్రాణో జాగర్తీతి ప్రాణోఽత్ర సంప్రసాదోఽభిప్రేయతే। ప్రాణాదూర్ధ్వం భూమ్న ఉపదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః । ప్రాణ ఏవచేద్భూమాస్యాత్స ఏవతస్మాదూర్ధ్వముపదిశ్యేతేత్యశ్లిష్టమేవైతత్స్యాత్ । నహినామైవనామ్నో భూయ ఇతి నామ్న ఊర్ధ్వ ముపదిష్టమ్ । కింతర్హి నామ్నోఽన్య దర్థాన్తర ముపదిష్టం వాగాఖ్యమ్ – ''వాగ్వావనామ్నో భూయసీ' 'తి । తథా వాగాదిభ్యోప్యాప్రాణాదర్థాన్తర మేవ తత్ర తత్రోర్ధ్వముపదిష్టమ్। తద్వత్ప్రాణాదూర్ధ్వ ముపదిశ్యమానో భూమా ప్రాణాదర్థాన్తర భూతో భవితుమర్హతి । నన్విహానాస్తి ప్రశ్నో ''స్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి నాపి ప్రతివచనమస్తి ప్రాణాద్వావ భూయోఽస్తీతి । కథం ప్రాణాదధి భూమోపదిశ్యత ఇత్యుచ్యతే । ప్రాణవిషయమేవచాతివాదిత్వ ముత్తరత్రానుకృష్యమాణం పశ్యామః– ''ఏషతు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతి వదతీ''తి । తస్మాన్నాస్తి ప్రాణాదధ్యుపదేశ ఇత్యత్రోచ్యతే–న తావత్ప్రాణ విషయస్యైవాతి వాదిత్వస్యైతదనుకర్షణ మితిశక్యంవక్తుం విశేషవాదాత్ । ''యస్సత్యేనాతి వదతీ''తి । నను విశేషవాదోఽప్యయం ప్రాణవిషయ ఏవ భవిష్యతి । కథమ్ । యథైషోఽగ్నిహోత్రీయః సత్యం వదతీత్యుక్తేన సత్యవదనేనాగ్నిహోత్రిత్వం । కేనతర్హ్యగ్నిహోత్రేణైవ। సత్యవదనంత్వగ్నిహోత్రిణో విశేష ఉచ్యతే । తథా ''ఏషతువా అతి వదతి యస్సత్యేనాతి వదతీ''త్యుక్తేన సత్యవదనేనాతి వాదిత్వమ్ । కేన తర్హి ప్రకృతేన ప్రాణవిజ్ఞానేనైవ । సత్యవదనంతు ప్రాణవిశేషో వివక్ష్యత, ఇతి । నేతిబ్రూమః శ్రుత్యర్థ పరిత్యాగ ప్రసఙ్గాత్ । శ్రుత్యాహ్యత్ర సత్యవదనే నాతి వాదిత్వం ప్రతీయతే, ''యస్సత్యేనాతి వదతిసోఽతి వదతీ''తి । నాత్రప్రాణ విజ్ఞానస్య సంకీర్తన మస్తి । ప్రకరణాత్తు ప్రాణ

విజ్ఞానం సంబధ్యేత । తత్ర ప్రకరణానురోధేన శ్రుతిః పరిత్యక్తా స్యాత్ । ప్రకృతవ్యావృత్త్యర్థశ్చ తుశబ్దో న సంగచ్ఛతే "ఏష తు వా అతివదతి" ఇతి । సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి చ (ఛా- ౭।౧౬) ప్రయత్నాన్తరకరణ మర్థాన్తర వివక్షాం సూచయతి । తస్మాదృగ్వేద ప్రశంసాయాం ప్రకృతాయామేష తు మహాబ్రాహ్మణో యశ్చతుర్వేదానధీత ఇత్యేకవేదేభ్యోర్థాన్తర భూతశ్చతుర్వేదః ప్రశస్యతే । తాదృగేతద్ద్రష్టవ్యమ్ నచ ప్రశ్నప్రతివచన రూపయైవార్థాన్తర వివక్షయా భవితవ్యమితినియమోస్తి । ప్రకృత సంబంధాసంభవ కారితత్వాదర్థాన్తర వివక్షాయాః । తత్ర ప్రాణాన్తమనుశాసనం శ్రుత్వా తూష్ణీం భూతం నారదం స్వయమేవ సనత్కుమారో వ్యుత్పాదయతి । యత్ప్రాణ విజ్ఞానేన వికారానృతవిషయేణాతివాదిత్వమనతివాదిత్వమేవ త "ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ"తి । తత్ర సత్యమితి పరం బ్రహ్మోచ్యతే పరమార్థరూపత్వాత్ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి చ (తై - ౨।౧) శ్రుత్యన్తరాత్ । తథా వ్యుత్పాదితాయ నారదాయ "సోహం భగవస్సత్యేనాతివదానీ"త్యేవం ప్రవృత్తాయ విజ్ఞానాది సాధనపరంపరయా భూమాన ముపదిశతి తత్ర యత్ప్రాణాదధి సత్యం వక్తవ్యం ప్రతిజ్ఞాతం తదేవేహ భూమేత్యుచ్యత ఇతి గమ్యతే । తస్మాదస్తి ప్రాణాదధి భూమ్న ఉపదేశ ఇత్యతః ప్రాణాదన్యః పరమాత్మా భూమా భవితుమర్హతి । ఏవం చేహాత్మ వివిదిషయా ప్రకరణస్యోత్థాన ముపపన్నం భవిష్యతి ప్రాణ ఏవేహాత్మా వివక్షిత ఇత్యేతదపి నోపపద్యతే । నహి ప్రాణస్య ముఖ్యయా వృత్త్యాత్మత్వమస్తి నచాన్యత్ర పరమాత్మజ్ఞానాచ్ఛోకవినివృత్తిరస్తి । నాన్యః పన్థా విద్యతేయనాయే"తి శ్రుత్యన్తరాత్ (శ్వే- ౬।౧౫) "తంమా భగవాఞ్ఛోకస్య పారం తారయత్వి"తి (ఛా- ౭।౧౩) చోపక్రమ్య సంహరతి "తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్సనత్కుమార" ఇతి । తమ ఇతి శోకాది కారణ మవిద్యోచ్యతే । ప్రాణాన్తే చానుశాసనే న ప్రాణస్యాన్యాయత్తతోచ్యతే । ఆత్మనః ప్రాణ ఇతిచ బ్రాహ్మణమ్ (ఛా- ౭।౨౬।౧) ప్రకరణాన్తే పరమాత్మ వివక్షా

భవిష్యతి । భూమాతు ప్రాణ ఏవేతి చేన్న । స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని “ఇత్యాదినా (ఛా- ౭।౨౪।౧) భూమ్న ఏవ ప్రక రణ సమాప్తే రనుకర్షణాత్ । వైపుల్యాత్మికా చ భూమరూపతా సర్వ కారణ త్వాత్పరమాత్మ నస్సుతరాముపపద్యతే।౧౩॥

ధర్మోపపత్తేశ్చ ॥౧౪॥

అపి చ యే భూమ్ని శ్రూయన్తే ధర్మాస్తే పరమాత్మన్యుపపద్యన్తే। “యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమే”తి దర్శనా దివ్యవహారాభావం భూమన్యవగమయతి । పరమాత్మని చా యం దర్శనాదివ్యవహారాభావోఽవగతః। “యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మై వాభూత్తత్కేన కంపశ్యేదిత్యాది (బృ-౪।౫।౧౫) శ్రుత్యన్తరాత్ । కించ” యో వై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖమి”తి సామయ సుఖనిరాశ రణేన బ్రహ్మైవ సుఖం భూమానం గమయతి। “యో వై భూమా తదమృత మిత్యమృతత్వ మపీహ శ్రూయమాణం పర మకారణం గమయతి । వికారాణామమృతత్వస్యాపేక్షికత్వా “దతో న్యదార్తమి”తి చ (బృ-౩।౪।౨) శ్రుత్యన్తరాత్ । తథా చ సత్య త్వం స్వమహిమప్రతిష్ఠి తత్వం సర్వగతత్వం సర్వాత్మత్వ మితి చైతే ధర్మాః శ్రూయమాణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే నాన్యత్ర । తస్మా ద్భూమా పరమాత్మేతి సిద్ధమ్॥౧౪॥

౧౫. అక్షరాధికరణమ్॥ అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః ॥౧౫॥

“ కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి। స హోవాచైతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్త్యస్థూలమనణ్వి” త్యాది (బృ- ౩ ।౮।౭,౮) శ్రూయతే। తత్ర సంశయః - కిమక్షరశబ్దేన వర్ణ ఉచ్యతే కిం వా పరమేశ్వర ఇతి। తత్రాక్షరసమామ్నాయ ఇత్యాదావక్షర శబ్దస్య వర్ణే ప్రసిద్ధత్వాత్ప్రసిద్ధ్యతిక్రమస్యాయుక్తత్వాత్। “ఓంకార ఏ వేదం

సర్వమిత్యాకాశాచ (ఛా ౨।౨౩।3) శ్రుత్యన్తరేణాప్యుపాస్యత్వేన సర్వాత్మకత్వావధారణాత్పర ఏవాక్షరశబ్ద ఇత్యేవం ప్రాప్త ఉచ్యతే– పరమేవాక్షర శబ్దవాచ్యమ్। కస్మాదమ్బరాన్తధృతేః – పృథివ్యాదేరాకాశాన్తస్య వికారజాతస్య ధారణాత్। (సూ)హి పృథివ్యాదేస్సమస్త వికారజాతస్య కాలత్రయవిభక్తస్య "ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చే" త్యాకాశే ప్రతిష్ఠితత్వముక్త్వా "కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే" త్యనేన ప్రశ్నేనేద మక్షరమవతారితమ్। తథా చోపసంహృతమ్– ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే"తి। న చేయమమ్బరాన్తధృతిర్బ్రహ్మణోఽన్యత్ర సంభవతి। యదప్యోంకార ఏవేదం సర్వమితి తదపి బ్రహ్మప్రతిపత్తి సాధనత్వాత్స్తుత్యర్థం ద్రష్టవ్యమ్। తస్మాన్నక్షరత్యశ్నుతే చేతి నిత్యత్వవ్యాపిత్వాభ్యామక్షరం పరమేవ బ్రహ్మ ॥౧౫॥

సా చ ప్రశాసనాత్ ॥౧౬॥

సా చామ్బరాన్తధృతిః పరమేశ్వరస్యైవ కర్మ। తస్మాత్ప్రశాసనాత్ప్రశాసనం హ్యామ్నాయతే – "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాది। (బృ-3।౮।౯) ప్రశాసనం చ పారమేశ్వరం కర్మ। నాచేతనస్య ప్రధానస్య ప్రశాసనం భవతి। న హ్యచేతనానాం ఘటాది కారణానాం మృదాదీనాం ఘటాది విషయం ప్రశాసనమస్తి। తస్మాత్పరమేవ బ్రహ్మాక్షర మితి నిశ్చయః ॥౧౬॥

౧౭॥ దహరాధికరణమ్॥ దహర ఉత్తరేభ్యః ॥౧౮॥

"అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తరాకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమి"త్యాది వాక్యం (ఛా-౮।౧।౧) సమామ్నాయతే। తత్ర యోఽయం దహరే హృదయపుణ్డరీకే దహర ఆకాశః శ్రుతః। స కిం భూతాకాశోఽథవా విజ్ఞానాత్మాథవా పరమాత్మేతి సంశయ్యతే। కుతస్సంశయః। ఆకాశ

బ్రహ్మపురశబ్దాభ్యామాకాశశబ్దోఽప్యయం భూతాకాశే పరస్మింశ్చ
ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే। తత్రకింభూతాకాశ ఏవదహరః స్యాత్కింవా
పర ఇతి సంశయః। తథా బ్రహ్మపురమితి కింజీవోఽత్ర బ్రహ్మనామాత
స్యేదంపురం। శరీరం బ్రహ్మపురమథవాపరస్యైవ బ్రహ్మణః పురం బ్రహ్మ
పురమితి। తత్ర జీవస్య పరస్యవాఽన్యతరస్య పురస్వామినో దహరా
కాశత్వేసంశయః। తత్రా'కాశశబ్దస్యభూతాకాశేరూఢత్వాద్భూతాకాశ
ఏవదహరశబ్ద ఇతి ప్రాప్తమ్। తస్యచదహరాయతనాపేక్షయాదహరత్వమ్।
"యావాన్వాయ మాకాశస్తావనేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ" ఇతిచ
బాహ్యాభ్యన్తరభావకృతభేదస్యోపమానోపమేయభావః ద్యావా
పృథివ్యాదిచతస్మిన్నన్తః సమాహితం అవకాశాత్మనాకాశస్యైకత్వా
త్। అథవాజీవో దహర ఇతి ప్రాప్తమ్ బ్రహ్మపురశబ్దాత్। జీవస్యహీదం
పురంసచ్ఛరీరం బ్రహ్మపురమిత్యుచ్యతే। తస్యస్వకర్మణోపార్జితత్వాత్।
భక్త్యాచతస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమ్। నహిపరస్యబ్రహ్మణః శరీరేణాస్వ
స్వామిభావః సంబన్ధోస్తి। తత్రపురస్వామినః పురైకదేశే స్థానందృష్టం
యథారాజ్ఞః। మనఉపాధికశ్చజీవః। మనశ్చ ప్రాయేణహృదయే ప్రతిష్ఠి
తమిత్యతో జీవస్యైవేదం హృదయేన్తరవస్థానంస్యాత్। దహరత్వమపి
తస్యైవ ఆరాగ్రోపమితత్వాదవకల్పతే। ఆకాశోపమితత్వాదిచ బ్రహ్మ
భేదవివక్షయాభవిష్యతి। నచాత్రదహరస్యాకాశస్యాన్వేష్టవ్యత్వం
విజిజ్ఞాసితవ్యత్వంచ శ్రూయతే। తస్మిన్యదన్త "ఇతి పర విశేషణత్వేనో
పాదానాదిత్యతి ఉత్తరం బ్రూమః - పరమేశ్వర ఏవాత్రదహరాకాశో
భవితుమర్హతి న భూతాకాశో జీవోవా। కస్మాదుత్తరేభ్యోవాక్యశే
షగతేభ్యో హేతుభ్యస్తథాహి-అన్వేష్టతయాభిహితస్యదహరస్యాకా
శస్య" తంచేద్బ్రూయు "రిత్యుపక్రమ్య" కింతదత్రవిద్యతే యదన్వేష్టవ్యం
యద్వావవిజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యే వమాక్షేపపూర్వకం ప్రతిసమాధానవచ
నం భవతి। "సబ్రూయాద్యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృ
దయ ఆకాశఉభే అస్మిన్ద్యావాపృథివీఅన్తరేవసమాహితే "ఇత్యాది।
(ఛా-౮।౧।౩) తత్రపుణ్డరీకదహరత్వేన ప్రాప్తదహరత్వస్యాకాశస్య

ప్రసిద్ధకాశౌపమ్యేన దహరత్వం నివర్తయన్భూతాకాశత్వం దహరస్యా కాశస్య నివర్తయతీతి గమ్యతే। యద్యప్యాకాశ శబ్దో భూతాకాశే రూఢస్తథాపి తేనైవ తస్యోపమానో పపద్యతే ఇతి భూతాకాశశఙ్కా నివర్తితా భవతి। నన్వేకస్యాప్యాకాశస్య బాహ్యాభ్యన్తరత్వ కల్పితేన భేదేనోప మానోపమేయ భావస్సంభవతీత్యుక్తమ్। నైవం సంభవతి। అగతి కా హీయం గతిః యత్కాల్పనిక భేదాశ్రయణమ్, అపి చ కల్పయిత్వాపి భేదముప మానోపమేయభావం వర్ణయతః పరిచ్ఛిన్నత్వాద్ దభ్యన్తరాకాశస్య న బాహ్యాకాశపరిమాణత్వముప పద్యేత। నను పరమేశ్వరస్యాపి "జ్యాయానాకాశా"దితి (శత।బ్రా-౧౦।౬।౩।౨) శ్రుత్యన్తరాన్నైవాకాశ పరిమాణత్వ ముపపద్యతే। నైష దోషః। పుణ్డరీక వేష్టన ప్రాప్త దహరత్వనివృత్తి పరత్వాద్వాక్యస్య న తావత్త్వప్రతిపాదన పరత్వమ్। ఉభయ ప్రతిపాదనే హి వాక్యం భిద్యేత। న చ కల్పిత భేదే పుణ్డరీక వేష్టిత ఆకాశైక దేశే ద్యావాపృథివ్యాదీనా మన్తస్సమాధానముపపద్యతే। "ఏష ఆత్మాపహత పాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామః సత్యసంకల్ప "ఇతి చాత్మత్వాపహత పాప్మత్వాదయశ్చ గుణా న భూతాకాశే సంభవన్తి। యద్యప్యాత్మశబ్దో జీవే సంభవతి తథాపీతరేభ్యః కారణేభ్యో జీవాశఙ్కాపి నివర్తితా భవతి న హ్యుపాధి పరిచ్ఛిన్నస్యారాగ్రోపమితస్య జీవస్య పుణ్డరీక వేష్టనకృతం దహరత్వం శక్యం నివర్తయితుమ్॥ బ్రహ్మాభేద వివక్షయా జీవస్య సర్వగతత్వాది వివక్ష్యేతేతి చేద్యదాత్మతయా జీవస్య సర్వగతత్వాది వివక్ష్యేత తస్యైవ బ్రహ్మణః సాక్షాత్సర్వగతత్వాది వివక్ష్యతామితి యుక్తం బ్రహ్మపురమితి జీవేన పురస్యోపలక్షితత్వాద్రాజ్ఞ ఇవ జీవస్యేదం పురం స్వామినః పురైకదేశవర్తిత్వ మస్త్వితి చేత్। బ్రూమః - పరస్యైవేదం బ్రహ్మణః పురం సచ్ఛరీరం బ్రహ్మపురమిత్యుచ్యతే। బ్రహ్మశబ్దస్య తస్మిన్ముఖ్యత్వాత్తస్యాప్యస్తి పురేణానేన సంబన్ధ ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్। అథవా జీవపుర ఏవాస్మిన్బ్రహ్మ సంనిహితము పలక్ష్యతే। యథా శాలగ్రామే విష్ణుః సంనిహిత ఇతి తద్వత్; "తద్యథేహ కర్మ

చితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయత ఇతిచ (ఛా-౮।౧।౬) కర్మణామనన్తవత్ఫలత్వ ముక్త్వా "అథయ ఇహాత్మాన మను విద్య వ్రజన్త్యే తాంశ్చసత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషులోకేషు కామచారోభవతీ" తిప్రకృతదహరాకాశ విజ్ఞానస్యానన్త ఫలత్వం వదన్పరమాత్మత్వమస్యసూచయతి। యదప్యేతదుక్తం దహరస్యాకాశస్యాన్వేష్టవ్యత్వం విజిజ్ఞాసితవ్యత్వంచ శ్రుతం పరవిశేషణత్వేనోపాదానాదిత్యత్ర బ్రూమః। యద్యాకాశేనాన్వేష్టవ్యత్వే నోక్తః స్యాత్ 'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యాద్యాకాశస్వరూప ప్రదర్శనంనోప యుజ్యేత। నచైత దహ్యన్తర్వర్తి వస్తుసద్భావప్రదర్శనార్థమైవ ప్రదర్శ్యతే। "తంచేద్బ్రూయుర్యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మదహరోస్మిన్నన్తరాకాశః కింతదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావవిజిజ్ఞాసితవ్యమి" త్యాక్షేపే పరిహారావసర ఆకాశే పమ్యోపక్రమేణద్యావాపృథివ్యాదీనామన్తః సమాహితత్వదర్శనాన్నైతదేవమ్। ఏవంహిసతియదన్తస్సమాహితంద్యావాపృథివ్యాదితదన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం చోక్తంస్యాత్। తత్రవాక్యశేషోనోపపద్యేత। "అస్మిన్కామాః సమాహితాః" ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా" ఇతిహిప్రకృతం ద్యావాపృథివ్యాది సమాధానాధారమాకాశమాకృష్య "అథయ ఇహాత్మానమను విద్యవ్రజన్త్యే తాంశ్చసత్యాన్కామాని"తి సముచ్చయార్థేనచశబ్దేనాత్మానం కామాధారమాశ్రితాంశ్చకామాన్విజ్ఞేయాన్వాక్యశేషోదర్శయతి।తస్మాద్వాక్యోపక్రమేపిదహరఏవాకాశో హృదయ పుణ్డరీకాధిష్ఠానః సహతేన సమాహితైః పృథివ్యాదిభిః సత్యైశ్చకామైర్విజ్ఞేయ ఉక్త ఇతి గమ్యతే। సచోక్తేభ్యోహేతుభ్యః పరమేశ్వరఇతి॥౧౪॥

గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టం లిఙ్గంచ॥౧౫॥

దహరః పరమేశ్వర ఉత్తరేభ్యోహేతుభ్య ఇత్యుక్తం। తదేవో

త్తరేభ్యో హేతుభ్య ఇదానీం ప్రపఞ్చ్యతే। ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ దహరః। యస్మాద్దహరవాక్యశేషే పరమేశ్వరస్యైవ ప్రతిపాదకౌ గతిశబ్దౌ భవతః— “ఇమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛన్త్యేతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తీ”తి (ఛా-౮।౩।౨) తత్రప్రకృతం దహరం బ్రహ్మలోకశబ్దేనాభిధాయ తద్విషయా గతిః ప్రజాశబ్దవాచ్యానాం జీవానామభిధీయమానా దహరస్య బ్రహ్మతాం గమయతి। తథాహ్యహరహర్జీవానాం సుషుప్తావస్థాయాం బ్రహ్మవిషయం గమనం దృష్టం శ్రుత్యన్తరే – “సతా తదా సంపన్నో భవతీ”త్యేవమాదౌ। (ఛా-౬।౮।౧) లోకేఽపి కిల గాఢం సుషుప్తమాచక్షతే బ్రహ్మీభూతో బ్రహ్మతాం గత ఇతి। తథా బ్రహ్మలోకశబ్దోఽపి ప్రకృతే దహరే ప్రయుజ్యమానో జీవభూతాకాశశఙ్కాం నివర్తయన్బ్రహ్మతామస్య గమయతి। నను కమలాసనలోకమపి బ్రహ్మలోకశబ్దో గమయేత్। గమయేద్యది బ్రహ్మణో లోక ఇతి షష్ఠీసమాసవృత్త్యా వ్యుత్పాద్యేత, సామానాధికరణవృత్త్యా తు వ్యుత్పాద్యమానో బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోక ఇతి పరమేవ బ్రహ్మ గమయతి। ఏతదేవ చాహరహర్బ్రహ్మలోకగమనం దృష్టం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య సామానాధికరణ్యవృత్తిపరిగ్రహే లిఙ్గమ్। న హ్యహరహరిమాః ప్రజాః కార్యబ్రహ్మలోకం సత్యలోకాఖ్యం గచ్ఛన్తీతి శక్యం కల్పయితుమ్ ॥౧౫॥

ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః ॥౧౬॥

ధృతేశ్చ హేతోః పరమేశ్వర ఏవాయం దహరః। కథమ్। “దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ” ఇతి హి ప్రకృత్యాకాశౌపమ్యపూర్వకం తస్మిన్సర్వసమాధానముక్త్వా తస్మిన్నేవ చాత్మశబ్దం ప్రయుజ్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగం చోపదిశ్య తమేవానతివృత్తప్రకరణం నిర్దిశతి “అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసంభేదాయే”తి (ఛా-౮।౪।౧) తత్ర విధృతిరిత్యాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాద్విధారయితోచ్యతే। క్తిచః కర్తరిస్మరణాత్। యథోదకసంతానస్య విధార

యథాలోకే సేతుః క్షేత్రసంపదామ సంభేదాయ । ఏవమయమాత్మై షామధ్యాత్మాది భేదభిన్నానాం లోకానాం వర్ణాశ్రమాదీనాంచ విధారయితా సేతురసంభేదాయాసంకరాయేతి। ఏవమిహాప్రకృతే।దహరే విధారలక్షణంమహిమానం దర్శయతి। అయంచమహిమా పరమేశ్వర ఏవ శ్రుత్యంతరా దుపలభ్యతే- " ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః" ఇత్యాదేః। తథాన్యత్రాపి నిశ్చితే పరమేశ్వర వాక్యే శ్రూయతే- "ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి రేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాంలోకానామసంభేదాయ" ఇతి। ఏవంధృతేశ్చ హేతోః పరమేశ్వర ఏవాయందహరః ॥౧౯॥

ప్రసిద్ధేశ్చ॥౨౦॥

ఇతశ్చపరమేశ్వరఏవ "దహరోఽస్మిన్నన్తరాకాశ" ఇత్యుచ్యతే। యత్కారణ మాకాశశబ్దః పరమేశ్వరే ప్రసిద్ధః। ఆకాశోవై నామనామరూపయోర్నిర్వహితా (ఛా-౮।౧౪) "సర్వాణిహవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్తే " (ఛా-౧।౯।౧) ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్। జీవేతునక్వచిదాకాశశబ్దః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే। భూతాకాశస్తుసత్యామప్యాకాశ శబ్దప్రసిద్ధావుపమానోపమేయ భావాద్యసంభవాన్నగ్రహీతవ్య ఇత్యుక్తమ్ ॥౨౦

ఇతరపరామర్శాత్స ఇతిచేన్నాసంభవాత్ ॥౨౧॥

యదివాక్యశేషబలేన దహర ఇతిపరమేశ్వరః పరిగృహ్యేతాస్తితరస్యాపి జీవస్య వాక్యశేషే పరామర్శః- "అథయ ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే ఏష ఆత్మేతిహోవాచేతి, (ఛా-౮।౩।౪) అత్రహిసంప్రసాద

శబ్దః శ్రుత్యన్తరే సుషుప్త్యవస్థాయాం దృష్టత్వాత్తదపి స్థాపనం జీవం శక్నో
త్యుపస్థాపయితుం నాన్తరమ్। ఏవం జీవవిషయోऽపి భవిష్యతి। తస్మాది
తరపరామర్శాద్దహరోऽస్మిన్నన్తరాకాశ "ఇత్యత్ర స ఏవ జీవ ఉచ్యతే
ఇతి చేన్నైతదేవం స్యాత్। కస్మాదసంభవాత్। న హి జీవో బుద్ధ్యాద్యు
పాధిపరిచ్ఛేదాభిమానీ సన్నాకాశేనోపమీయతే। న చోపాధిధర్మాన
భిమన్యమానస్యాపహతపాప్మత్వాదయో ధర్మాస్సంభవన్తి ॥ ౧౮॥

ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు ॥ ౧౯॥

ఇతరపరామర్శాద్యా జీవాశఙ్కా జాతా సాऽసంభవాన్నిరా
కృతా। అథేదానీం మృతస్యామృతసేకాత్మనః సముత్థానం జీవాశం
కాయాః క్రియతే ఉత్తరస్మాత్ప్రాజాపత్యాద్వాక్యాత్। తత్ర హి
"య ఆత్మాఽపహతపాప్మా" ఇత్యపహతపాప్మత్వాది గుణకమాత్మాన
మన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం చ ప్రతిజ్ఞాయ "య ఏషోऽక్షిణి పురుషో
దృశ్యత ఏష ఆత్మే"తి బ్రువన్నక్షిస్థం ద్రష్టారం జీవమాత్మానం నిర్దిశతి।
"ఏతం త్వేవ తే భూయోऽనువ్యాఖ్యాస్యామీ"తి (ఛా-౮।౭।౩) చ త
మేవ పునః పునః పరామృశ్య "య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరత్యేష
ఆత్మే"తి (ఛా-౮।౧౦।౧) "తద్యత్రైతత్సుప్తః సమస్తః సంప్రసన్నః
స్వప్నం న విజానాత్యేష ఆత్మే"తి చ జీవమేవావస్థాన్తరగతం వ్యాచష్టే।
తస్యైవ చాపహతపాప్మత్వాది దర్శయతి। "ఏతదమృతమభయమే
తద్బ్రహ్మే"తి "నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్య
యమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీ"తి చ (ఛా-౮।౧౧) సుషు
ప్త్యవస్థాయాం దోషముపలభ్య "ఏతం త్వేవ తే భూయోऽనువ్యాఖ్యా
స్యామి నో ఏవాన్యత్రైతస్మా"దితి చోపక్రమ్య శరీరసంబన్ధపూర్వకం
"ఏష సంప్రసాదోऽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య
స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష" ఇతి జీవమేవ శరీరా

త్సముత్థిత ఉత్తమ పురుషం దర్శయతి। తస్మాదస్తి సంభవో జీవే పారమేశ్వరాణాం ధర్మాణామతో "దహరోऽస్మిన్నన్తరాకాశ" ఇతి జీవ ఏవోక్త ఇతి చేత్కశ్చిద్బ్రూయాత్తం ప్రతి బ్రూయాదావిర్భూతస్వరూపస్త్వితి। తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః। నోత్తరస్మాదపి వాక్యాదిహ జీవస్యాశఙ్కా సంభవతీత్యర్థః। కస్మాద్యతస్తత్రాప్యావిర్భూత స్వరూపో జీవో వివక్ష్యతే। ఆవిర్భూతంస్వరూపమస్యేత్యావిర్భూతస్వరూపః। భూతపూర్వగత్యా జీవ వచనమేతదుక్తం భవతి। "య ఏషోऽక్షిణీ" త్యక్షిలక్షితం ద్రష్టారం నిర్దిశ్యోదశరావ బ్రాహ్మణేన శరీరాత్మతయా వ్యుత్థాప్య "ఏతం త్వేవ తే" ఇతి పునః పునస్తమేవ వ్యాఖ్యేయత్వేనాకృష్య స్వప్నసుషుప్త్యుపన్యాసక్రమేణ "పరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే" ఇతి యదస్య పారమార్థికం స్వరూపం పరం బ్రహ్మ తద్రూపతయైనం జీవం వ్యాచష్టే న జైవేన రూపేణ। యత్పరం జ్యోతి రుపసంపత్తవ్యం శ్రుతం తత్పరం బ్రహ్మ। తచ్చాపహత పాప్మత్వాది ధర్మకం తదేవ జీవస్య పారమార్థికం స్వరూపం - "తత్త్వమసీ" త్యాదిశాస్త్రేభ్యః। నేతరదుపాధికల్పితమ్। యావదేవ హి స్థాణావివ పురుషబుద్ధిం ద్వైతలక్షణామవిద్యాం నివర్తయన్ కూటస్థ నిత్యదృక్స్వరూపమాత్మానమహం బ్రహ్మాస్మీతి న ప్రతిపద్యతే తావజ్జీవస్య జీవత్వమ్। యదా తు దేహేన్ద్రియమనోబుద్ధి సంఘాతాద్వ్యుత్థాప్య శ్రుత్యా ప్రతిబోధ్యతే నాసి త్వం దేహేన్ద్రియమనోబుద్ధి సంఘాతః నాసి సంసారీ కింతర్హి తద్యత్సత్యం స ఆత్మా చైతన్యమాత్రస్వరూపమాత్మానం ప్రతిబుధ్యాస్మాచ్ఛరీరాద్యభిమానాత్సముత్తిష్ఠన్ స ఏవ కూటస్థ నిత్యదృక్స్వరూప ఆత్మా భవతి। "స యో హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ" త్యాది శ్రుతిభ్యః (ముణ్డ- ౩।౨।౯)। తదేవ చాస్య పారమార్థికం స్వరూపం యేన శరీరాత్సముత్థాయ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే॥౧౯॥

అన్యార్థశ్చ పరామర్శః ॥౨౦॥

అథ యో దహర వాక్యశేషే జీవ పరామర్శో దర్శితః "అథ య ఏష

సంప్రసాద" ఇత్యాదిః (ఛా-౮।3।౪) సదహానేవరమేశ్వరే వ్యాఖ్యా యమానేన జీవోపాసనోపదేశోన ప్రకృతమిశేషోపదేశ ఇత్యనర్థకత్వం ప్రాప్నోతీత్యత ఆహ- అన్యార్థోయం పరామర్శో-నజీవస్వరూపపర్యవ సాయీ। కింతర్హి పరమేశ్వరస్వరూపపర్యవసాయీ। కథమ్। సంప్రసాద శబ్దోదితో జీవో జాగరితవ్యవహారే దేహేన్ద్రియ పఞ్జరాధ్యక్షోభూత్వా తద్వాసనా నిర్మితాంశ్చస్వప్న నాడీచరోనుభూయశ్రాన్తః శరణం ప్రేప్సురుభయరూపాదపి శరీరాభిమానాత్స ముత్థాయసుషుప్తావస్థాయాం పరంజ్యోతి రాకాశ శబ్దితం పరంబ్రహ్మోపసంపద్య విశేష విజ్ఞానవత్త్వంచ పరిత్యజ్యస్వేనరూపేణాభి నిష్పద్యతే। యదస్యోపసంపత్తవ్యం పరంజ్యోతిః స్వేన రూపేణాయమభి నిష్పద్యతే సఏష ఆత్మాపహత పాప్మత్వాది గుణ ఉపాస్య ఇత్యేవమర్థోయంజీవపరామర్శః పరమేశ్వర వాదినో ప్యుపపద్యతే॥౨౪॥

౧౭॥ జ్యోతిరధికరణమ్॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥౪౦॥

ఏషసం ప్రసాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసం పద్యస్వేన రూపేణాభి నిష్పద్యతే "ఇతిశ్రూయతే। (ఛా-౮।౨।3) తత్ర సంశయ్యతే। కింజ్యోతిశ్శబ్దంచక్షుర్విషయతమోపహం తేజః కింవాపరం బ్రహ్మేతి। కింతావత్ప్రాప్తం। ప్రసిద్ధమేవ తేజోజ్యోతిః శబ్దమితి। కుతః తత్రజ్యోతిశ్శబ్దస్యరూఢత్వాత్। తస్మాత్ప్రసిద్ధమేవతేజో జ్యోతిః శబ్దమిత్యేవం ప్రాప్తేబ్రూమః। పరమేవబ్రహ్మజ్యోతిః శబ్దమ్। కస్మాత్। తస్యహీహ ప్రకరణేవక్తవ్యత్వేనాను వృత్తిర్దృశ్యతే- "య ఆత్మాపహతపాప్మా" (ఛా-౮।౭।౧) ఇత్యపహత పాప్మత్వాదిగుణకస్యాత్మనః ప్రకరణాదావన్వేష్టవ్యత్వేన జిజ్ఞాసితవ్యత్వేనచ ప్రతిజ్ఞానాత్। "ఏతంత్వేవ తేభూయోనువ్యాఖ్యాస్యామీతి। (ఛా-౮।౧౨।౧) ఇతిచా శరీరతాయైజ్యోతిస్సం పత్తేరస్యాభిధానాత్ బ్రహ్మభావాచ్చాన్యత్రా శరీరతానుపపత్తేః। "పరంజ్యోతిః" "స ఉత్తమః పురుష" ఇతిచ విశేషణాత్। (ఛా-౮।౧౨।3) ॥౪౦॥

౧౫. అర్థాన్తరత్వాధికరణమ్। ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥౪౧॥

"ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మా" ఇతి శ్రూయతే (ఛా-౮।౧౪।౧) తత్కిమాకాశశబ్దం పరంబ్రహ్మ కింవాప్రసిద్ధమేవ భూతాకాశమితి విచారే భూతపరిగ్రహో యుక్తః ఆకాశ శబ్దస్య తస్మిన్రూఢత్వాత్। నామరూపయోర్నిర్వహణస్యాప్యవకాశదానద్వారేణ తస్మిన్యోజయితుంశక్యత్వాత్ స్రష్టృత్వాదేశ్చస్పష్టస్యబ్రహ్మలిఙ్గస్యాశ్రవణాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదముచ్యతే-పరమేవ బ్రహ్మేహాకాశశబ్దం భవితుమర్హతి। కస్మాదర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్। "తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మే"తి హి నామరూపాభ్యామర్థాన్తరభూతమాకాశం వ్యపదిశతి। నచ బ్రహ్మణోఽన్యన్నామరూపాభ్యామర్థాన్తరం సంభవతి। సర్వస్యవికారజాతస్య నామరూపాభ్యామేవవ్యాకృతత్వాత్। నామరూపయోరపి నిర్వహణం నిరఙ్కుశంన బ్రహ్మణోఽన్యత్రసంభవతి। "అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీ"త్యాదిబ్రహ్మకర్తృకత్వశ్రవణాత్ (ఛా- ౬।౩।౨) ననుజీవస్యాపిప్రత్యక్షం నామరూప విషయం నిర్వోఢృత్వమస్తి। బాఢమస్తి। అభేదస్త్విహ వివక్షితః। నామరూపనిర్వహణాభిధానాదేవచస్రష్టృత్వాది బ్రహ్మలిఙ్గమభిహితం భవతి। "తద్బ్రహ్మతదమృతంస ఆత్మేతిచ (ఛా-౮।౧౪) బ్రహ్మవాదస్యచలిఙ్గాని। "ఆకాశస్తల్లిఙ్గాది" త్యస్యైవాయం ప్రపఞ్చః ॥౪౧॥

౧౯॥ కారణత్వాధికరణమ్॥ కారణత్వేనచాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః ॥౧౪॥

ప్రతిపాదితం బ్రహ్మణో లక్షణమ్। ప్రతిపాదితంచ బ్రహ్మవిషయం గతిసామాన్యం వేదాన్తవాక్యానామ్। ప్రతిపాదితంచ ప్రధానస్యాశబ్దత్వమ్। తత్రేదమపరమాశఙ్క్యతే- నజన్మాది కారణత్వం బ్రహ్మణో బ్రహ్మవిషయంవాగతి సామాన్యం వేదవాక్యానాం ప్రతిపత్తుం శక్యమ్।

కస్మాత్। విగానదర్శనాత్। ప్రతివేదాన్తం హ్యన్యాన్యా సృష్టిరుపలభ్యతే క్రమాదివైచిత్ర్యాత్। తథాహి - క్వచిత్ “ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః” ఇత్యాకాశాదికా (తై-2।1) సృష్టిరామ్నాయతే। క్వచిత్తేజ ఆదికా - “తత్తేజోఽసృజత”ఇతి (ఛా-6।2।3) క్వచిత్ప్రాణాదికా- “స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధామి”తి (ప్ర-6।4।) క్వచిదక్రమేణైవ లోకానాముత్పత్తిరామ్నాయతే- “స ఇమాంల్లోకానసృజత। అమ్భో మరీచిర్మరమాప” ఇతి। (ఐత-4।1।2) తథా క్వచిదసత్పూర్వికా సృష్టిః పఠ్యతే- “అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్తత్సదాసీత్తత్సమభవది”తి (ఛా-3।19।1) క్వచిదసద్వాదనిరాకరణేన సత్పూర్వికా ప్రక్రియా ప్రతిజ్ఞాయతే- “తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీత్” త్యుపక్రమ్య “కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి హోవాచ కథమసతస్సజ్జాయేతేతి సత్త్వేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీది”తి (ఛా-6।2।1।2) క్వచిత్స్వయంకర్తృకైవ వ్యాక్రియా జగతో నిగద్యతే - తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీత్తన్నామ రూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియత”ఇతి (బృ-1।4।7) ఏవమనేకధా విప్రతిపత్తేర్వస్తుని వికల్పస్యానుపపత్తేర్న వేదాన్త వాక్యానాం జగత్కారణావధారణ పరతా న్యాయ్యా। స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధిభ్యాంతు కారణాన్తర పరిగ్రహో న్యాయ్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। సత్యపి ప్రతివేదాన్తం సృజ్యమానేష్వాకాశాదిషు క్రమాదిద్వారకే విగానే న స్రష్టరి కించిద్విగానమస్తి। కుతః। యథావ్యపదిష్టోక్తేః। యథాభూతో హ్యేకస్మిన్వేదాన్తే సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వరః సర్వాత్మైకోఽద్వితీయః కారణత్వేన వ్యపదిష్టస్తథాభూత ఏవ వేదాన్తాన్తరేష్వపి వ్యపదిశ్యతే - “సత్యంజ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మే”తి (తై-2।1)అత్ర తావత్ జ్ఞానశబ్దేన పరేణచ తద్విషయేణ కామయితృత్వ వచనేన చేతనం బ్రహ్మన్యరూపయత్ అపరప్రయోజ్యత్వేన చేశ్వరం కారణమబ్రవీత్। తద్విషయేణైవ పరేణాత్మశబ్దేన శరీరాదికోశ పరంపరయా చాన్తరనుప్రవేశనేన సర్వేషామన్తః ప్రత్యగాత్మానం నిరధారయత్। బహుస్యాం ప్రజాయేయే’తి (తై - 2।3) ఆత్మవిషయేణ బహుభవనానుశంసనేన సృజ్యమానానాం వికారాణాం స్రష్టురభేదమ

భావత। తథా "ఇదంసర్వమసృజత। యదిదం కించేతి (తై- ౨।౬) సమస్తజగత్సృష్టినిర్దేశేన ప్రాక్సృష్టేర ద్వితీయం స్రష్టారమాచష్టే। తదత్రయల్లక్షణం బ్రహ్మకారణత్వేన విజ్ఞాతం తల్లక్షణమేవాన్యత్రాపి విజ్ఞాయతే- "సదేవసోమ్యేద మగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్" "తదైక్షత బహుస్యాంప్రజాయేయేతి। తత్తేజోఽసృజతేతి (ఛా-౬।౨।౧,౩) తథా "ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించన మిషత్। సఈక్షతలోకాన్నుసృజా" ఇతిచ। (ఐత-౧।౧.౧.౨) ఏవంజాతీయకస్యకారణ స్వరూపణ పరస్యవాక్యజాతస్య ప్రతివేదాన్త మవిగీతార్థత్వాత్। కార్యవిషయంతు విగానం దృశ్యతే క్వచిదాకాశాది కాసృష్టిః క్వచిత్తేజ ఆదికేత్యేవం జాతీయకమ్। నచకార్యవిషయేణ విగానేన కారణమపిబ్రహ్మసర్వవేదాన్తేష్వ విగీతమధి గమ్యమానమ వివక్షితం భవితుమర్హతీతి శక్యతే వక్తుమ్। అతిప్రసఙ్గాత్। భవేదపి కార్యస్యవిగీతత్వమ ప్రతిపాద్యత్వాత్। నహ్యయం సృష్ట్యాది ప్రపఞ్చః ప్రతిపిపాద యిషితః। నహితత్ప్రతిబద్ధః కశ్చిత్పురుషార్థో దృశ్యతేశ్రూయతేవా। నచకల్పయితుం శక్యతే। ఉపక్రమోప సంహారాభ్యాంతత్రతత్రబ్రహ్మవిషయైర్వాక్యైః సాకమేకవాక్యతా యాగమ్య మానత్వాత్। దర్శయతిచ సృష్ట్యాదిప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థతామ్। "అన్నేనసోమ్య శుఙ్గేనాపోమూలమన్విచ్ఛాద్భిః సోమ్యశుంగేన తేజో మూల మన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుఙ్గేన సన్మూలమన్విచ్ఛేతి (ఛా-౬।౮।౪) మృదాదిదృష్టాన్తైశ్చకార్యస్యకారణేనాభేదం వదితుంసృష్ట్యాది ప్రపఞ్చః శ్రావ్యతఇతి గమ్యతే। తథాచ సంప్రదాయవిదోవదన్తి- "మృల్లోహ విస్ఫులిఙ్గాద్యైః సృష్టిర్యాచోదితాన్యథా। ఉపాయస్సోవతారాయనాస్తి భేదః కథంచనే"తి। (మాణ్డూ।కా॥ ౩।౧౫) బ్రహ్మప్రతిపత్తి ప్రతిబద్ధంతు ఫలం శ్రూయతే- "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ (తై-౨।౧) తరతిశోకమాత్మవిత్" (ఛా- ౭।౧।౩) 'తమేవవిదిత్వాతి మృత్యుమేతీ"తి (శ్వే-౩।౮) ప్రత్యక్షావగమం చేదం ఫలమ్। "తత్త్వ మసీత్యసంసార్యాత్మత్వ ప్రతిపత్తౌసత్యాంసం సార్యాత్మత్వ వ్యావృత్తేః ॥౨౩॥

యత్పునః కారణవిషయం విగానం దర్శితం "అసద్వా ఇదమగ్ర

ఆసీది"త్యాది తత్పరిహర్తవ్యమత్రోచ్యతే-

సమాకర్షాత్ ॥౧౫॥

"అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీది"తి నాత్రాసన్నిరాత్మకం కారణత్వేన శ్రావ్యతే। యతః "అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద। సన్తమేనం తతో విదు" రిత్యసద్వాదాపవాదేనాస్తిత్వలక్షణం బ్రహ్మాన్నమయాది కోశపరంపరయా ప్రత్యగాత్మానం నిర్ధార్య "సోఽకామయతే"తి తమేవ ప్రకృతం సమాకృష్య సప్రపఞ్చాం సృష్టిం తస్మాచ్ఛ్రావయిత్వా "తత్సత్యమిత్యాచక్షత" ఇతి చోపసంహృత్య "తదప్యేష శ్లోకో భవతీ"తి తస్మిన్నేవ ప్రకృతేఽర్థే శ్లోకమిమముదాహరతి- "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీది"తి। యది త్వసన్నిరాత్మకమస్మిఞ్ఛ్లోకేఽభిప్రేయేత తతోఽన్యసమాకర్షణేఽన్యస్యోదాహరణాదసంబద్ధం వాక్యమాపద్యేత। తస్మాన్నామరూపవ్యాకృతవస్తువిషయః ప్రాయేణ సచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధ ఇతి తద్వ్యాకరణాభావాపేక్షయా ప్రాగుత్పత్తేః సదేవ బ్రహ్మాసదివాసీదిత్యుపచర్యతే। ఏషైవ "అసదేవేదమగ్ర ఆసీ"దిత్యత్రాపి యోజనా। (ఛా–౩।౧౯।౧) "తత్సదాసీ"దితి సమాకర్షణాత్। అత్యన్తాభావాభ్యుపగమే హి తత్సదాసీదితి కిం సమాకృష్యేత। తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్రాపి (ఛా–౬।౨।౧) న శ్రుత్యన్తరాభిప్రాయేణాయమేకీయమతోపన్యాసః క్రియాయామివ వస్తుని వికల్పస్యాసంభవాత్। తస్మాచ్ఛ్రుతి పరిగృహీత సత్పక్షదార్ఢ్యాయైవాయం మన్దమతి పరికల్పితస్యాసత్పక్షస్యోపన్యస్య నిరాస ఇతి ద్రష్టవ్యమ్। "తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ"దిత్యత్రాపి (బృ–౧।౪।౭) న నిరధ్యక్షస్య జగతో వ్యాకరణం కథ్యతే- "స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః" ఇత్యధ్యక్షస్య వ్యాకృతకార్యానుప్రవేశిత్వేన సమాకర్షాత్। నిరధ్యక్షే వ్యాకర

ణాభ్యుపగమేఽప్యన్తరేణ ప్రకృత్యాఽవలమ్బనాస ఇత్యనేనసర్వనామ్నాకః కార్యానుప్రవేశిత్వేన సమాకృష్యేత। చేతనస్య చాయమాత్మనః శరీరేనుప్రవేశః శ్రూయతే। ప్రతిష్ఠస్యచేతనత్వశ్రవణాత్। "పశ్యంశ్చక్షుః శృణ్వఞ్ఛ్రోత్రం మన్వానోమన" ఇతి। అపిచయాదృశమిదమద్యత్వే నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియమాణం జగత్సాధ్యక్షం వ్యాక్రియత ఏవమాదిసర్గేఽపీతి గమ్యతే। దృష్టవిపరీతకల్పనా నుపపత్తేః। శ్రుత్యన్తరమప్య "సేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపేవ్యాకరవాణీ"తి (ఛా-౬।౩।౨) సాధ్యక్షామేవజగతో వ్యాక్రియాం దర్శయతి। వ్యాక్రియత ఇత్యపికర్మకర్తరిలకారః సత్యేవపరమేశ్వరే వ్యాకర్తరి సౌకర్య మపేక్ష్య ద్రష్టవ్యః యథాలూయతే కేదారః స్వయమేవేతి సత్యేవ పూర్ణాకే లవిరి। యద్వా కర్మణ్యేవైషలకారోఽర్థాక్షిప్తం కర్తారమపేక్ష్యద్రష్టవ్యః। యథాగమ్యతేగ్రామ ఇతి॥౧౮॥

౬॥ వాక్యాన్వయాధికరణమ్॥ వాక్యాన్వయాత్ ॥౧౯॥

బృహదారణ్యకే మైత్రేయీ బ్రాహ్మణేఽధీయతే- "నవా అరే పత్యుః కామాయే"త్యుపక్రమ్య "నవా అరేసర్వస్యకామాయసర్వం ప్రియం భవత్యాత్మనస్తు కామాయసర్వం ప్రియం భవత్యాత్మావా అరేద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యో మైత్రేయ్యాత్మనో వాఅరేదర్శనేన శ్రవణేన మత్యావిజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమి"తి (బృ-౪।౫।౬) తత్రైతద్విచికిత్స్యతే కింవిజ్ఞానాత్మైవాయంద్రష్టవ్యశ్రోతవ్యత్వాది రూపేణోపదిశ్యత ఆహోస్విత్పరమాత్మేతి। కుతః పునరేషా విచికిత్సా। ప్రియసంసూచితేనాత్మనా భోక్త్రోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్మోపదేశ ఇతి ప్రతిభాతి। తథాత్మ విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోపదేశాత్పరమాత్మోపదేశ ఇతి। కింతావత్ప్రాప్తమ్। విజ్ఞానాత్మోపదేశఇతి। కస్మాత్ ఉపక్రమసామర్థ్యాత్। పతిజాయాపుత్రవిత్తాది కంహిభోగ్య భూతం

సర్వం జగదాత్మార్థతయా ప్రియం భవతీతి ప్రియసంసూచితం భోక్తా రమాత్మాన ముపక్రమ్యానన్తరమిద మాత్మనో దర్శనాద్యుపదిశ్యమానం కస్యాన్యస్యాత్మనః స్యాత్। మధ్యేపి “ఇదం మహద్భూత మనన్త మపారం విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి ప్రకృతస్యైవ మహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య భూతేభ్యః సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేన బ్రువన్విజ్ఞానాత్మన ఏవేదం ద్రష్టవ్యత్వం దర్శయతి। తథా “విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాది”తి కర్తృవచనేన శబ్దేనోప సంహారాద్విజ్ఞానాత్మానమేవేహోపదిష్టం దర్శయతి। తస్మాదాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవచనం భోక్త్రర్థత్వాద్భోగ్యజాతస్యౌపచారికం ద్రష్టవ్యమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః– పరమాత్మోపదేశ ఏవాయం। కస్మాత్। వాక్యాన్వయాత్। వాక్యం హీదం పౌర్వాపర్యేణావేక్ష్యమాణం పరమాత్మానం ప్రతి అన్వితావయవం లక్ష్యతే। కథమితి తదుపపాద్యతే। అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనే”తి యాజ్ఞవల్క్యాదుపశ్రుత్య “యేనాహం నామృతా స్యాం కిమహం తేన కుర్యాం యదేవ భగవాన్వేద తదేవ మే బ్రూహీ”త్యమృతత్వమాశాసానాయై మైత్రేయ్యై యాజ్ఞవల్క్య ఆత్మవిజ్ఞాన మిదముపదిశతి। న చాన్యత్ర పరమాత్మవిజ్ఞానాదమృతత్వ మస్తీతి శ్రుతివాదా వదన్తి। తథా చాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముచ్యమానం నాన్యత్ర పరమకారణ విజ్ఞానాన్ముఖ్యమవకల్పతే। న చైతదౌపచారిక మాశ్రయితుం శక్యం యదాత్మకారణమాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయానన్తరేణ గ్రన్థేన తదేవోపపాదయతి– “బ్రహ్మ తం పరాదాద్యోన్యత్రాత్మనో బ్రహ్మ వేదే”త్యాదినా। యో హి బ్రహ్మక్షత్రాదికం జగదాత్మనోన్యత్ర స్వాతన్త్ర్యేణ లబ్ధసద్భావం పశ్యతి తం మిథ్యాదర్శినం తదేవ మిథ్యాదృష్టం బ్రహ్మక్షత్రాదికం జగత్పరాకరోతీతి భేదదృష్టిమపోద్య “ఇదం సర్వం యదయమాత్మే”తి సర్వస్య వస్తుజాతస్యాత్మావ్యతిరేక మవతారయతి। దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైశ్చ (బృ–౪।౫।౮) తమేవావ్యతిరేకం ద్రఢయతి। “అస్య మహతో భూతస్య నిఃశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద”

ఇత్యాదినా (బృ-౪।౫।౧౧) చ ప్రకృతిస్యాత్మనో నామరూపకర్మ ప్రపఞ్చకారణతాం వ్యాచక్షాణః పరమాత్మాన మేనం గమయతి। తథైవైకాయన ప్రక్రియాయామపి (బృ-౪।౫।౧౨) సవిషయస్యేన్ద్రియస్యాన్తః కరణస్య ప్రపఞ్చస్యైకాయనమనన్తర మబాహ్యం కృత్స్నం ప్రజ్ఞానఘనం వ్యాచక్షాణః పరమాత్మాన మేనంగమయతి। తస్మాత్పరమాత్మన ఏవాయం దర్శనాద్యుపదేశ ఇతిగమ్యతే ॥౨౮॥

యత్పునరుక్తం ప్రియసంసూచితోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్మన ఏవాయం దర్శనాద్యుపదేశ ఇత్యత్ర బ్రూమః-

ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః ॥౨౯॥

అస్త్యత్ర ప్రతిజ్ఞా "ఆత్మని విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీదం సర్వం యదయమాత్మే"తి చ। తస్యాః ప్రతిజ్ఞాయాః సిద్ధిం సూచయత్యేతల్లిఙ్గం యత్ప్రియసంసూచితస్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వాదిసంకీర్తనమ్ యదిహి విజ్ఞానాత్మా పరమాత్మనోఽన్యః స్యాత్తతః పరమాత్మవిజ్ఞానేపి విజ్ఞానాత్మా న విజ్ఞాత ఇత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతంతద్ధీయేత। తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యర్థం విజ్ఞానాత్మ పరమాత్మనోరభేదాంశే నోపక్రమణమిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే॥౨౯॥

ఉత్క్రమిష్యత ఏవం భావాదిత్యౌడులోమిః ॥౩౦॥

విజ్ఞానాత్మన ఏవదేహేన్ద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతోపాధిసంపర్కాత్కలుషీభూతస్యజ్ఞాన ధ్యానాదిసాధనానుష్ఠానాత్సంప్రసన్నస్య దేహాదిసంఘాతాదుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మనైక్యోపపత్తే రిదమభేదేనోపక్రమణమిత్యౌడులోమి రాచార్యోమన్యతే। శ్రుతిశ్చైవం భవతి - "ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వేన రూపేణాభి నిష్పద్యతే" ఇతి (ఛా-౮।౧౨।౩) క్వచిచ్చజీవాశ్రయమపి

నామరూపం నదీనిదర్శనేన జ్ఞాపయతి– “యథా నద్యః స్యన్దమానాః సముద్రేఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ । తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమి”తి (ముణ్డ – 3।2।8) యథా లోకే నద్యః స్వాశ్రయమేవ నామరూపం విహాయ సముద్రముపయన్త్యేవం జీవోఽపి స్వాశ్రయమేవ నామరూపం విహాయ పరం పురుషముపైతీతి హి తత్రార్థః ప్రతీయతే దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్తుల్యతాయై ॥30॥

అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః ॥31॥

అస్యైవ పరమాత్మనోఽనేనాపి విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాదుపపన్నమిదమభేదేనోపక్రమణమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే । తథా చ బ్రాహ్మణమ్– “అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ”త్యేవం జాతీయకం (ఛా–6।3।2) పరస్యైవాత్మనో జీవభావేనావస్థానం దర్శయతి । మన్త్రవర్ణశ్చ – “సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్తే” ఇత్యేవం జాతీయకః । (తై॥ఆ॥ 3।12।7) న చ తేజః ప్రభృతీనాం సృష్టౌ జీవస్య పృథక్సృష్టిః శ్రుతా యేన పరస్మాదాత్మనోఽన్యస్తద్వికారో జీవః స్యాత్ । కాశకృత్స్నస్యాచార్యస్యావికృతః పరమేశ్వరో జీవో నాన్య ఇతి మతమ్ । ఆశ్మరథ్యస్య తు యద్యపి జీవస్య పరస్మాదనన్యత్వమభిప్రేతం తథాపి ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరితి సాపేక్షత్వాభిధానాత్కార్యకారణభావః కియానప్యభిప్రేత ఇతి గమ్యతే । ఔడులోమిపక్షే పునః స్పష్టమేవావస్థాన్తరాపేక్షౌ భేదాభేదౌ గమ్యేతే । తత్ర కాశకృత్స్నీయం మతం శ్రుత్యనుసారీతి గమ్యతే । ప్రతిపిపాదయిషితార్థానుసారాత్ “తత్త్వమసీ”త్యాది శ్రుతిభ్యః । ఏవం చ సతి తజ్జ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పతే । వికారాత్మకత్వే హి జీవస్యాభ్యుపగమ్యమానే వికారస్య ప్రకృతిసంబన్ధే ప్రలయప్రసంగాన్న తజ్జ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పేత । అతశ్చ స్వాశ్రయస్య నామరూపస్యాసంభవా

దుపాధ్యాశ్రయం నామరూపంజీవ ఉపచర్యతే । అత ఏవోత్పత్తిరపి జీవస్యాగ్నివిస్ఫులిఙ్గోదాహరణేన శ్రావ్యమాణోపాధ్యాశ్రయైవ వేదితవ్యా । యదప్యుక్తం ప్రకృతస్యైవ మహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేన దర్శయన్విజ్ఞానాత్మన ఏవేదం ద్రష్టవ్యత్వం దర్శయతీతి తత్రాపీయమేవ త్రిసూత్రీ యోజయితవ్యా । “ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః” - ఇదమత్ర ప్రతిజ్ఞాతమ్ । ఆత్మని విదితే సర్వం విదితం భవతి “ఇదం సర్వం యదయమాత్మా” ఇతి చ (బృ-౨।౪।౬) ఉపపాదితంచ సర్వస్య నామరూపకర్మ ప్రపఞ్చస్యైక ప్రభవత్వాదేక ప్రలయత్వాచ్చ దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైశ్చ కార్యకారణయోరవ్యతిరేక ప్రతిపాదనాత్ । తస్యా ఏవ ప్రతిజ్ఞాయాః సిద్ధిం సూచయత్యేతల్లిఙ్గం యన్మహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేన కథితమిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే । అభేదే హి సత్యేక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాత మవకల్పత ఇతి॥

“ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః” ఉత్క్రమిష్యతో విజ్ఞానాత్మనో జ్ఞానధ్యానాది సామర్థ్యాత్సంప్రసన్నస్య పరేణాత్మనైక్య సంభవాదిదమభేదాభిధాన మిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే॥ “అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః” - అస్యైవ పరమాత్మనోఽనేనాపి విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానా దుపపన్న మిద మభేదాభిధాన మితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే । దర్శితంపురస్తాత్కాశకృత్స్నీయస్య పక్షస్య శ్రుతిమత్త్వమ్ । అతశ్చ విజ్ఞానాత్మ పరమాత్మనో రవిద్యా ప్రత్యుపస్థాపితనామరూప రచిత దేహాద్యుపాధి నిమిత్తో భేదో న పారమార్థిక ఇత్యేషోఽర్థః సర్వవేదాన్తవాదిభిరభ్యుపగన్తవ్యః - “సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేక మేవాద్వితీయమ్” (ఛా - ౬।౨।౧) “ఆత్మైవేదం సర్వమ్” (ఛా - ౭।౨౫।౨) “బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్” (ముణ్డ ౨।౨।౧౧) “ఇదం సర్వం యదయమాత్మా” (బృ - ౨।౪।౬) “నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా” (బృ - 3।౭।౨3) “నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ” (బృ-

౩।౮।౧౧) ఇత్యేవం రూపాభ్యః శ్రుతిభ్యః। స్మృతిభ్యశ్చ- "వాసుదేవస్సర్వమితి" (గీ-౭।౧౯) క్షేత్రజ్ఞం చాపిమాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత" (గీ - ౧౩।౨) "సమం సర్వేషుభూతేషు తిష్ఠన్తం పరమేశ్వరమ్" (గీ-౧౩।౨౭) ఇత్యేవం రూపాభ్యః। భేద దర్శనాపవాదాచ్చ। "అన్యో౽సావన్యో౽హమస్మీతి నసవేదయథాపశుః" (బృ - ౧।౪।౧౨) "మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియ ఇహనానేవపశ్యతి" (బృ - ౪।౪।౧౯) ఇత్యేవం జాతీయకాత్। "సవా ఏషమహానజ అత్మా జరో౽మరో౽మృతో౽భయో బ్రహ్మే"తి (బృ - ౪।౪।౨౫) చాత్మనిసర్వ విక్రియా ప్రతిషేధాత్। అన్యథాచ ముముక్షూణాం నిరపవాద విజ్ఞానానుపపత్తేః। సునిశ్చితార్థత్వానుపపత్తేశ్చ। నిరపవాదంహి విజ్ఞానం సర్వాకాంక్షా నివర్తకమాత్మ విషయ మిష్యతే। "వేదాన్తవిజ్ఞాన సునిశ్చితార్థా"ఇతిచ శ్రుతేః (ముణ్డ - ౩।౨।౬) "తత్రకో౽మోహః కశ్శోక ఏకత్వమనుపశ్యత ఇతిచ (ఈ - ౭) స్థితప్రజ్ఞలక్షణస్మృతేశ్చ। (గీ - ౨।౫౪) స్థితేచ క్షేత్రజ్ఞ పరమాత్మైకత్వ విషయే సమ్యగ్దర్శనే క్షేత్రజ్ఞఃపరమాత్మేతినామ మాత్రభేదాత్ క్షేత్రజ్ఞో౽యం పరమాత్మనో౽భిన్నః పరమాత్మా౽యం క్షేత్రజ్ఞాద్భిన్న ఇత్యేవం జాతీయక ఆత్మభేద విషయో నిర్బన్ధో౽నిరర్థకః। ఏకో౽హ్యయమాత్మానామమాత్రభేదేన బహుధా౽భిధీయత ఇతి। నహి "సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ। యో వేద నిహితం గుహాయా"మితి (తై - ౨।౧) కాంచిదేవైకాం గుహామధికృత్యైతదుక్తమ్। నచ బ్రహ్మణో౽న్యో గుహాయాం నిహితో౽స్తి। "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి (తై - ౨।౬) స్రష్టురేవప్రవేశ శ్రవణాత్। యేతు నిర్బంధం కుర్వన్తి తేవేదాన్తార్థం బాధమానాః శ్రేయోద్వారం సమ్యగ్దర్శనమేవబాధన్తే। కృతకమనిత్యంచ మోక్షం కల్పయన్తి। న్యాయేనచ న సంగచ్ఛన్త ఇతి ॥౩౧॥

౨౨, ప్రకృత్యధికరణమ్॥

ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ॥౨౩॥

యథాభ్యుదయ హేతుత్వాద్ధర్మో జిజ్ఞాస్య ఏవం నిఃశ్రేయస హేతుత్వాద్బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్య మిత్యుక్తమ్ । బ్రహ్మ చ "జన్మాద్యస్య యత" ఇతి లక్షితం (బ్ర - ౧।౧।౨) తచ్చ లక్షణం ఘటరుచకాదీనాం మృత్సువర్ణాది వత్ప్రకృతిత్వేన కులాల సువర్ణకారాదివ న్నిమిత్తత్వేన చ సమానమిత్యతో భవతి విమర్శః । కిమాత్మకం పునర్బ్రహ్మణః కారణత్వం స్యాదితి । తత్ర నిమిత్తకారణ మేవ తావత్కేవలం స్యాదితి ప్రతిభాతి । కస్మాత్ । ఈక్షాపూర్వక కర్తృత్వ శ్రవణాత్ । ఈక్షాపూర్వకం హి బ్రహ్మణః కర్తృత్వ మవగమ్యతే - "స ఈక్షాంచక్రే" (ప్ర - ౬।౩) "స ప్రాణ మసృజత" ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః (ప్ర - ౬-౪) ఈక్షాపూర్వకం చ కర్తృత్వం నిమిత్తకారణేష్వేవ కులాలాదిషు దృష్టమ్ । అనేక కారక పూర్వికా చ క్రియాఫలసిద్ధి ర్లోకే దృష్టా । స చ న్యాయ ఆదికర్తర్యపి యుక్తః సంక్రమయితుమ్ । ఈశ్వరత్వ ప్రసిద్ధేశ్చ । ఈశ్వరాణాం హి రాజవైవస్వతాదీనాం నిమిత్తకారణత్వ మేవ కేవలం ప్రతీయతే తద్వత్పర మేశ్వరస్యాపి నిమిత్తకారణత్వ మేవ యుక్తం ప్రతిపత్తుమ్ । కార్యం చేదం జగత్సావయవ మచేతన మశుద్ధం చ దృశ్యతే । కారణేనాపి తస్య తాదృశేనైవ భవితవ్యమ్ । కార్యకారణయోః సారూప్యదర్శనాత్ । బ్రహ్మ చ నైవం లక్షణ మవగమ్యతే - "నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమి"త్యాది శ్రుతిభ్యః (శ్వే - ౬।౧౯) పారిశేష్యా ద్బ్రహ్మణో న్యదుపాదాన కారణ మశుద్ధ్యాది గుణకం స్మృతి ప్రసిద్ధ మభ్యుపగన్తవ్యమ్ । బ్రహ్మకారణత్వ శ్రుతే ర్నిమిత్తత్వమాత్రే పర్యవసానాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః ప్రకృతిశ్చోపాదాన కారణం చ బ్రహ్మాభ్యుపగన్తవ్యం నిమిత్తకారణం చ । న కేవలం నిమిత్తకారణమేవ । కస్మాత్ ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తానుపరోధాత్ । ఏవం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ శ్రౌతౌ నోపరుధ్యేతే - ప్రతిజ్ఞా తావత్ - "ఉత త మాదేశ మప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మత మవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమి"తి (ఛా - ౬।౧।౩) ।

తత్ర చైకేన విజ్ఞాతేన సర్వమన్యద విజ్ఞాతమపి విజ్ఞాతం భవతీతి ప్రతిజ్ఞాయతే। తచ్చోపాదనకారణ విజ్ఞానే సర్వవిజ్ఞానం సంభవత్యుపాదాన కారణావ్యతిరేకాత్కార్యస్య। నిమిత్తకారణావ్యతిరేకస్తు కార్యస్య నాస్తి। లోకే తక్ష్ణః ప్రాసాదవ్యతిరేకదర్శనాత్। దృష్టాన్తోఽపి- "యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవసత్య మి"త్యుపాదాన కారణ గోచర ఏవామ్నాయతే। తథా "ఏకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యాత్" ఏకేన నఖనికృన్తనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞాతం స్యాదితిచ (ఛా-౬।౧।౪।౫।౬) తథాన్యత్రాపి "కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీతి ప్రతిజ్ఞా (ముణ్డ- ౧।౧।౩) "యథాపృథివ్యా మోషధయస్సంభవన్తీతి దృష్టాన్తః (ముణ్డ- ౧।౧।౭) తథా "ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతేమతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి ప్రతిజ్ఞా। సయథాదున్దుభేర్హన్యమానస్యన బాహ్యాఞ్ఛబ్దాఞ్ఛక్నుయాద్గ్రహణాయ దున్దుభేస్తు గ్రహణేన దున్దుభ్యాఘాతస్యవాశబ్దో గృహీత ఇతి దృష్టాన్తః (బృ - ౪।౫।౮) ఏవం యథా సంభవతి ప్రతివేదాన్తం ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తౌ ప్రత్యేతవ్యౌ ప్రకృతిత్వ సాధనౌ। యత ఇతీయం పఞ్చమీ। "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇత్యత్ర। "జనికర్తుః ప్రకృతిరితి (పా।సూ-౧।౪।౩౦) విశేష స్మరణాత్ప్రకృతి లక్షణ ఏవాపాదానే ద్రష్టవ్యా। నిమిత్తత్వంత్వధిష్ఠాత్రన్తరాభావాదధిగన్తవ్యమ్। యథాహిలోకే మృత్సువర్ణాదిక ముపాదాన కారణం కులాల సువర్ణకారాదీన ధిష్ఠాతౄ నపేక్ష్య ప్రవర్తతే నైవం బ్రహ్మణ ఉపాదాన కారణస్య సతోఽన్యోఽధిష్ఠాతాపేక్ష్యోఽస్తి। ప్రాగుత్పత్తే రేకమేవా ద్వితీయ మిత్యవధారణాత్। అధిష్ఠాత్రన్తరాభావోఽపి ప్రతిజ్ఞా దృష్టాంతానుపరోధాదేవో దితో వేదితవ్యః। అధిష్ఠాతరిహ్యుపాదానాదన్యస్మిన్నభ్యుపగమ్యమానేపునరప్యేక విజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞానస్యాసంభవాత్ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తోపరోధ ఏవస్యాత్। తస్మాదధి

ష్ఠాత్రన్తరాభావాదాత్మనః కర్తృత్వముపాదానాన్తరాభావాచ్చ ప్రకృతిత్వమ్ ॥౨౩॥

అభిధ్యోపదేశాచ్చ ॥౨౪॥

అభిధ్యోపదేశశ్చాత్మనః కర్తృత్వ ప్రకృతిత్వే గమయతి। “సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి” తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి చ । తత్రాభిధ్యాన పూర్వికాయాః స్వాతంత్ర్యప్రవృత్తేః కర్తేతి గమ్యతే । బహుస్యామితి ప్రత్యగాత్మవిషయత్వాద్బహుభవనాభిధ్యానస్య ప్రకృతిరిత్యపి గమ్యతే ॥౨౪॥

సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ॥౨౫॥

ప్రకృతిత్వస్యాయమభ్యుచ్చయః । ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం సాక్షాద్బ్రహ్మైవ కారణముపాదాయోభౌ ప్రసవప్రలయావామ్నాయేతే — “సర్వాణిహవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే । ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తీతి (ఛా - ౧।౯।౧) యద్ధియస్మాత్ప్రభవతి యస్మింశ్చ ప్రలీయతే తత్తస్యోపాదానం ప్రసిద్ధమ్। యథా వ్రీహి యవాదీనాం పృథివీ । సాక్షాదితిచోపాదానాన్తరానుపాదానం దర్శయత్యాకాశాదేవేతి । ప్రత్యస్తమయశ్చనోపాదానాదన్యత్ర కార్యస్యదృష్టః ॥౨౫॥

ఆత్మకృతేః ॥౨౬॥

ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మయత్కారణం బ్రహ్మప్రక్రియాయాం — “తదాత్మానం స్వయమకురుత” ఇత్యాత్మనః (తై - ౨।౭) కర్మత్వం కర్తృత్వంచ దర్శయతి ॥ ఆత్మానమితి కర్మత్వం, స్వయమకురుతేతి కర్తృత్వమ్ ॥౨౬॥

పరిణామాత్ ॥౨౭॥

ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మణఏవ వికారాత్మనా పరిణామః సామానాధికరణ్యే నామ్నాయతే – "సచ్చత్యచ్చాభవత్ । నిరుక్తంచా నిరుక్తంచేత్యాదినేతి (తై – ౨౬) ॥౨౭॥

యోనిశ్చహిగీయతే ॥౨౮॥

ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మయోనిరత్యపి పఠ్యతే వేదాన్తేషు – "కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమి"తి (ముణ్డ – ౩।౧।౩) "యద్భూత యోనిం పరిపశ్యన్తిధీరా" ఇతిచ (ముణ్డ – ౧।౧।౬) యోనిశబ్దశ్చ ప్రకృతి వచనః సమధిగతో లోకే – "పృథివీయోనిరోషధీనాము"తి । స్త్రీయోనేరప్యస్త్యేవావ యవద్వారేణ గర్భం ప్రత్యుపాదాన కారణత్వమ్ । వాక్యశేషాత్వత్ర ప్రకృతి వచవ తాపరిగృహ్యతే "యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చేత్యేవం జాతీయకాత్ (ము – ౧।౧।౭) ఏవం ప్రకృతిత్వం బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధమ్ ॥౨౮॥

౨౧, సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణమ్॥

ఏతేన సర్వేవ్యాఖ్యాతాః వ్యాఖ్యాతాః॥౨౯॥

"ఈక్షతేర్నాశబ్దమి" త్యారభ్య (బ్రసూ – ౧।౧।౫) ప్రధాన కారణ వాదః సూత్రైరేవ పునఃపునరాశంక్య నిరాకృతః । తస్యహి పక్షస్యో పోద్బల కానికాని చిల్లిజ్ఞా భాసాని వేదాన్తేష్వాపాతేన మన్ద మతీ స్ప్రతిభాన్తీతి । సచ కార్యకారణానన్య త్వాభ్యుపగమా త్ప్రత్యా సన్నో వేదాన్తవాదస్య । తేన తత్ప్రతిషేధే యత్నోఽతీవకృతో నాణ్వాది కారణవాదప్రతిషేధ । తేపితు బ్రహ్మకారణవాదపక్షస్య ప్రతిపక్షత్వా

ప్రతిషేద్ధవ్యాః । తేషాముపోద్బలకం వైదికం కించిల్లిఙ్గమూహ్యాపాతేన మన్దమతీన్ప్రతి భాయాదిత్యతః ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయేనాతిదిశతి ఏతేన ప్రధానకారణవాదప్రతిషేధన్యాయకలాపేన సర్వేణ్వాదికారణవాదా అపిప్రతిషిద్ధతయా వ్యాఖ్యాతా వేదితవ్యాః । తేషామపి ప్రధానవదశబ్దత్వాచ్ఛబ్దవిరోధిత్వాచ్చేతి। వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇతి పదాభ్యాసోధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి ॥౩౮॥

ఇతి వేదాన్తమీమాంసామృతే ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

ఇతి ప్రథమోధ్యాయః

బ్రహ్మసూత్రభాష్యసంగ్రహః

అథద్వితీయాధ్యాయస్య

ప్రథమః పాదః

౧॥ ఆవృత్త్యధికరణమ్— ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥౧॥

ప్రథమేఽధ్యాయే సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరో జగత ఉత్పత్తికారణం, మృత్సువర్ణాదయ ఇవ ఘటరుచకాదీనాముత్పన్నస్య జగతో నియన్తృత్వేన స్థితికారణం మాయావీవ మాయాయాః ప్రసారితస్య జగతః పునః స్వాత్మన్యేవోపసంహారకారణమవనిరివ చతుర్విధస్య భూతగ్రామస్య స ఏవ చ సర్వేషాం న ఆత్మేత్యేతద్వేదాన్తవాక్యసమన్వయప్రతిపాదనేన ప్రతిపాదితమ్। ప్రధానాదికారణవాదాశ్చాశబ్దత్వేన నిరాకృతాః॥ ఆర్థేహద్వితీయేఫలాశ్రయ ఆగమిష్యతి। ప్రసంగాదాగతం చాన్యదపి కించిచ్చిన్తయిష్యతే। ప్రథమం తావత్కతిభిశ్చిదధికరణైః సాధనాశ్రయవిచారవిశేషమనుసరామః॥

“ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః “(బృ-౪।౫।౬)” తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత“(బృ-౪।౪।౨౧)” సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః “(ఛా-౮।౭।౧) ఇతి చైవమాదిశ్రవణేషు సంశయః— కిం సకృత్ప్రత్యయః కర్తవ్య ఆహోస్విదావృత్త్యేతి। కింతావత్ప్రాప్తం సకృత్ప్రత్యయః స్యాత్ప్రయాజాదివత్తావతా శాస్త్రస్య కృతార్థత్వాత్ అశ్రూయమాణాయాం హ్యావృత్తౌ క్రియమాణాయామశాస్త్రార్థః కృతో భవేత్। నన్వసకృదుపదేశా ఉదాహృతాః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేవమాదయః। ఏవమపి యావచ్ఛబ్దమావర్తయేత్సకృ

చ్ఛ్రవణం సకృన్మననం సకృన్నిదిధ్యాసనం చేతినాతిరిక్తమ్। సకృదుపదేశేషుతు వేదోపాసీతేత్యేవ మాదిష్వనావృత్తిరిత్యేవంప్రాప్తే బ్రూమః ప్రత్యయావృత్తిః కర్తవ్యా। కుతః- అసకృదుపదేశాత్। "శ్రోతవ్యోమన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇత్యేవం జాతీయకో హ్యసకృదుపదేశః ప్రత్యయావృత్తింసూచయతి। ననూక్తం యావచ్ఛబ్దమేవావర్తయేన్నాధికమితి। న। దర్శనపర్యవసితత్వాదేషామ్। దర్శనపర్యవసానాని హి శ్రవణాదీన్యావర్తమానాని దృష్టార్థానిభవన్తి। యథావఘాతాదీని తండులాదినిష్పత్తిపర్యవసానానితద్వత్। అపిచోపాసనం నిదిధ్యాసనం చేత్యన్తర్ణీతావృత్తిగుణైవక్రియాభిధీయతే। తథాహి- లోకేగురుముపాస్తే రాజానముపాస్త ఇతిచ యస్తాత్పర్యేణ గుర్వాదీననువర్తతే సఏవముచ్యతే। తథా ధ్యాయతి ప్రోషితనాథా పతిమితియా నిరన్తరస్మరణాపతింప్రతి సోత్కణ్ఠా సైవమభిధీయతే। విద్యుపాస్త్యోశ్చ వేదాన్తేష్వవ్యతిరేకేణ ప్రయోగోదృశ్యతే। క్వచిద్విదినోపక్రమ్యోపాసినోపసంహరతి యథా- "యస్తద్వేద యత్స వేదసమయైతదుక్త ఇత్యత్ర (ఛా-౪।౧।౪)" అనుమ ఏతాం భగవో దేవతాంశాధి యాం దేవతాముపాస్సే "ఇతి। (ఛా-౪।౨।౨) క్వచిచ్చోపాసినోపక్రమ్యవిదినోపసంహరతి। యథా- మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతే" త్యత్ర (ఛా-౩।౧౮।౧) భాతిచతపతిచ కీర్త్యాయశసా బ్రహ్మవర్చసేనయఏవంవేదే"తి। (ఛా-౩।౧౮।౩) తస్మాత్సకృదుపదేశేష్వప్యావృత్తిసిద్ధిః। అసకృదుపదేశస్త్వావృత్తేః ॥౧॥

లిఙ్గాచ్చ ॥౨॥

లిఙ్గమపిప్రత్యయావృత్తిం ప్రత్యాయయతి। తథాహ్యుద్గీథవిజ్ఞానం "ఆదిత్య ఉద్గీథః "(ఛా-౧।౫।౧) ఇత్యేతదేకపుత్రతాదోషేణాపోద్య" రశ్మీంస్త్వం పర్యావర్తయాదితి (ఛా-౧।౫।౨) ఇతి రశ్మిబహుత్వవిజ్ఞానం బహుపుత్రతాయై విదధత్సిద్ధవత్ప్రత్యయావృత్తిందర్శయతి। తస్మాత్తత్సామాన్యాత్సర్వప్రత్యయేష్వావృత్తిసిద్ధిః। తథాహి- ఛా

న్దోగ్యే" తత్త్వమసి శ్వేతకేతో" (ఛా-౬।౮।౭) ఇత్యుపదిశ్య "భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి (ఛా-౬।౮।౭) పునః పునః పరిచోద్యమానస్తత్తదాశఙ్కాకారణం నిరాకృత్య "తత్త్వమసీత్యే వాసకృదుపదిశతి। తథాచ" శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యఇత్యాది (బృ-౪।౫।౬) దర్శితమ్। తస్మాత్పర బ్రహ్మవిషయేపి ప్రత్యయే తదుపాయోపదేశేష్వావృత్తిసిద్ధిః ॥౨॥

౨। ఆత్మత్వోపాసనాధికరణమ్। ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ ॥3॥

యః శాస్త్రోక్త విశేషణఃపరమాత్మాసకి మహమితిగ్రహీతవ్యః కింవామదన్య ఇత్యేతద్విచారయతి। కథంపునరాత్మశబ్దేప్రత్యగాత్మ విషయే శ్రూయమాణేసంశయఇత్యుచ్యతే- అయమాత్మశబ్దో ముఖ్యః శక్యతే భ్యుపగన్తుం సతిజీవేశ్వరయోరభేద సంభవ ఇతరథాతు గౌణోయమభ్యుపగన్తవ్య ఇతిమన్యతే। కింతావత్ప్రాప్తం। నాహమితి గ్రాహ్యః। నహ్యపహత పాప్మత్వాదిగుణో విపరీత గుణత్వేనశక్యతే గ్రహీతుం విపరీత గుణోవాపహత పాప్మత్వాది గుణత్వేన। అపహత పాప్మాది గుణశ్చపరమేశ్వరస్తద్విపరీత గుణస్తు శారీరః। ఈశ్వరస్య చసంసార్యాత్మత్వ ఈశ్వరాభావ ప్రసఙ్గస్తతశ్శాస్త్రానర్థక్యమ్। సంసారిణోపీశ్వరాత్మత్వేధికార్య భావచ్ఛాస్త్రా నర్థక్యమేవ। ప్రత్యక్షాది విరోధశ్చ। అన్యత్వేపి తాదాత్మ్యదర్శనం శాస్త్రాత్కర్తవ్యం ప్రతిమాదిష్వివవిష్ణ్వాది దర్శనమితిచేత్కామమేవంభవతు।నతుసంసారిణోముఖ్య ఆత్మేశ్వరఇత్యేతన్నఃప్రాపయితవ్యమేవం ప్రాప్తేబ్రూమః।ఆత్మేత్యేవపరమేశ్వరః ప్రతిపత్తవ్యః। తథాహిపరమేశ్వర ప్రక్రియాయాం జాబాలా ఆత్మత్వేనైవైతముపగచ్ఛన్తి।- "త్వంవాఅహమస్మిభగవో దేవతేఽహం వైత్వమసి భగవో దేవతే" ఇతి।తథాన్యేప్య"హంబ్రహ్మాస్మీత్యేవ మాదయఆత్మత్వోపగమాద్రష్టవ్యాః। గ్రాహయన్తిచాత్మత్వేనైవేశ్వరంవేదాన్తవాక్యాని "ఏషత ఆత్మాసర్వాన్తరః "(బృ-3।౪।౧)"ఏషతఆత్మాన్త

ర్యామ్యమృతః" (బృ-౩।౭।౩)" "తత్సత్యంసఆత్మాతత్త్వమసీత్యేవమా
దిని-(ఛా-౬।౮।౭)యదుక్తం ప్రతీకదర్శనమిదంవిష్ణుప్రతిమాన్యాయేన
భవిష్యతీతితదయుక్తం గౌణత్వప్రసంగాత్ । వాక్యవైరూప్యాచ్చ।
యత్రహిప్రతీకదృష్టిరభిప్రేయతే సకృదేవతత్ర వచనం భవతి యథా-
"మనోబ్రహ్మ" (ఛా-౩।౧౮।౧) "ఆదిత్యో బ్రహ్మ"త్యాది (ఛా-
౩।౧౯।౧) ఇహపునస్త్వమహమస్మ్యహంచత్వమసీత్యాహ। అతః ప్రతీక
శ్రుతివైరూప్యాదభేదప్రతిపత్తిః। భేదదృష్ట్యపవాదాచ్చ। తథాహి- "అథ
యోఽన్యాందేవతాముపాస్తేఽన్యోసావన్యోహమస్మీతిన సవేద" (బృ-౧।
౪।౧౦) "మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియ ఇహనానేవపశ్యతి "(బృ-
౪।౪।౧౯) (కఠ- ౪।౧౦) "సర్వంతంపరాదాద్యోన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేద
"(బృ-౨।౪।౬) ఇత్యేవమాద్యాభూయసీ శ్రుతిర్భేదదర్శనమపవదతి।
యత్తూక్తంనవిరుద్ధగుణయోరన్యోన్యాత్మత్వసంభవ ఇతి। నాయందోషః।
విరుద్ధగుణతాయామిథ్యాత్వోపపత్తేః। యత్పునరుక్తమీశ్వరాభావ
ప్రసఙ్గ ఇతి తదసత్। శాస్త్రప్రామాణ్యాదనభ్యుపగమాచ్చ। నహీ
శ్వరస్య సంసార్యాత్మత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యభ్యుపగచ్ఛామః। కింతర్హి
సంసారిణః సంసారిత్వాపోహేనేశ్వరాత్మత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమితి।
ఏవం సత్యద్వైతేశ్వరస్యాపహతపాప్మత్వాది గుణతా విపరీతగుణతాత్వి
తరస్యమిథ్యేతి వ్యవతిష్ఠతే। యదప్యుక్తమధికార్యభావః ప్రత్యక్షాది
విరోధశ్చేతి। తదప్యసత్। ప్రాక్ప్రబోధాత్సంసారిత్వాభ్యుపగమాత్
తద్విషయత్వాచ్చప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్య। "యత్రత్వస్యసర్వమా
త్మైవాభూత్తత్కేనకం పశ్యేది"త్యాదినా (బృ-౪।౫।౧౫) హిప్రబోధే
ప్రత్యక్షాద్యభావందర్శయతి। ప్రత్యక్షాద్యభావే శ్రుతేరప్యభావ ప్రస
ఙ్గ ఇతిచేన్న। ఇష్టత్వాత్। "అత్రపితాపితాభవతీ"త్యుపక్రమ్య "వేదా
అవేదా" ఇతి (బృ-౪।౩।౨౨) వచనాదిష్యత ఏవాస్మాభిః శ్రుతేర
ప్యభావః ప్రబోధే। కస్యపునరయమప్రబోధ ఇతి చేత్ - యస్త్వంపృచ్ఛసితస్యేత
ఇతివదామః। నన్వహమీశ్వర ఏవోక్తః శ్రుత్యా। యద్యేవం ప్రతిబు
ద్ధోసినాస్తి కస్యచిదప్రబోధః। యోపిదోషశ్చోద్యతే కైశ్చిదవిద్యయాకి

లాత్మనః సద్వితీయత్వాదద్వైతానుపపత్తిరితి సోఽప్యనేనైవ ప్రత్యుక్తః। తస్మా జ్జాత్మేత్యేవేశ్వరేమనోదధీత॥౩॥

౩॥ ఆసీనాధికరణమ్॥ ఆసీనస్సంభవాత్ ॥౭॥

కర్మాఙ్గసంబద్ధేషు తావదుపాసనేషు కర్మతంత్రత్వాన్నాసనాది చిన్తానాపి సమ్యగ్దర్శనే వస్తుతంత్రత్వాద్ధిజ్ఞానస్య ఇతరేషుతూపాసనేషు కిమనియమేన తిష్ఠన్నాసీనః శయానోవా ప్రవర్తేతోతనియమేనాసీన ఏవేతి చిన్తయతి। తత్రమానసత్వాదుపాసనస్యానియమః శరీరస్థితేరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రవీతి-ఆసీనఏవోపాసీతేతి। కుతస్సంభవాత్, ఉపాసనం నామ సమాన ప్రత్యయ ప్రవాహకరణం। న చతద్గచ్ఛతో ధావతో వాసంభవతి। గత్యాదీనాం చిత్తవిక్షేపకత్వాత్। తిష్ఠతోఽపి దేహధారణే వ్యాపృతంమనోన సూక్ష్మవస్తునిరీక్షణక్షమం భవతి। శయానస్యాప్యక స్మాదేవనిద్రయాభిభూయేత। ఆసీనస్య త్వేవం జాతీయకో భూయాన్దోషః సుపరిహార ఇతి సంభవతి తస్యోపాసనమ్॥౭॥

ధ్యానాచ్చ ॥౮॥

అపిచధ్యాయత్యర్థఏషయత్సమాన ప్రత్యయప్రవాహ కరణమ్। ధ్యాయతిశ్చప్రశిథిలాఙ్గచేష్టేషు ప్రతిష్ఠితదృష్టిష్వేకవిషయాక్షిప్తచిత్తే షూపచర్యమాణోదృశ్యతేధ్యాయతి బకోధ్యాయతి ప్రోషితబన్ధురితి। ఆసీనశ్చానా యాసోభవతి। తస్మాదప్యాసీనకర్మోపాసనమ్॥౮॥

అచలత్వం చాపేక్ష్య॥౯॥

అపిచ "ధ్యాయతీవపృథివీత్యత్ర (ఛా-౭।౬।౧) పృథివ్యాదిష్వ

చలత్వమేవా పేక్ష్యధ్యాయతి హ్యాజో భవతి తచ్చలిఙ్గముపాసనస్యా సీనక ర్తృత్వే ॥౭॥

స్మరన్తి చ॥౭॥

స్మరన్త్యపి చ శిష్టా ఉపాసనాఙ్గత్వేనాసనమ్- శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్యస్థిరమాసనమాత్మన "ఇత్యాదినా (గీ-౬।౧౧) అత ఏవ పద్మకాదీనా మాసన విశేషాణాముప దేశో యోగశాస్త్రే॥౭॥

౮॥ ఏకాగ్రతాధికరణమ్॥ యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ ॥౮॥

దిగ్దేశకాలేషు సంశయః- కిమస్తి కశ్చిన్నియమో నాస్తి వేతి। ప్రాయేణ వైదికేష్వారంభేషు దిగాదిని యమదర్శనాత్స్యా దిహాపి కశ్చిన్నియమ ఇతి యస్య మతిస్తం ప్రత్యాహ దిగ్దేశకాలేష్వర్థలక్షణ ఏవ నియమః। యత్రైవాస్య దిశి దేశే కాలే వా మనసః సౌకర్యేణైకాగ్రతా భవతి తత్రైవో పాసీత ప్రాచీదిక్ప్రావణ ప్రాచీన ప్రవణాదివద్విశేషాశ్రవణాత్। ఏకాగ్రతాయా ఇష్టాయాః సర్వత్రావిశేషాత్ ॥౮॥

౯॥ ఆప్రాయణాధికరణమ్॥ ఆప్రాయణాత్తత్రాపిహిదృష్టమ్॥౯॥

ఆవృత్తిస్సర్వోపాసనేష్వాదర్తవ్యేతి స్థితమాద్యేధికరణే। తత్ర యాని తావత్సమ్యగ్దర్శనార్థాన్యుపాసనాని తాన్యవఘాతాదివత్కార్యపర్యవసానానీతి జ్ఞాతమేవైషామావృత్తి పరిమాణమ్। నహి సమ్యగ్దర్శనే కార్యే నిష్పన్నే యత్నాన్తరం కించిచ్ఛాసితుం శక్యమ్। అనియోజ్య బ్రహ్మాత్మత్వ ప్రతిపత్తేః శాస్త్రస్యావిషయత్వాత్ । యాని పునరభ్యుదయ ఫలాని తేష్వేషా చిన్తా కిం కియన్తం చిత్కాలం ప్రత్యయ మావర్త్య పరమేదుత యావజ్జీవమావర్తయేదితి। కిం తావత్ప్రాప్తం।

కియన్తం చిత్కాలం ప్రత్యయమభ్యస్యోత్సృజేదావృత్తివిశిష్టస్యోపాసన శబ్దార్థస్యకృతత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తేబ్రూమః। ఆప్రాయణాదేవావర్తయే త్ప్రియమ్। అన్త్యప్రత్యయవశాదదృష్టఫలప్రాప్తేః కర్మాణ్యపిహిజన్మాన్తరభోగ్యం ఫలమారభమాణానితదనురూపం భావనావిజ్ఞానం ప్రాయణకాల ఆక్షిపన్తి। "సవిజ్ఞానోభవతి సవిజ్ఞానమేవాన్వవక్రామతి। "యచ్చిత్తస్తేనైష ప్రాణమాయాతి। ప్రాణస్తేజసా యుక్తః సహాత్మనాయథాసంకల్పితం లోకంనయతీ" తి చైవమాదిశ్రుతిభ్యః। తృణజలూకానిదర్శనాచ్చ। ప్రత్యయాస్త్వేతేస్వరూపానువృత్తిం ముక్త్వాకిమన్యత్ప్రాయణకాలభావిభావనా విజ్ఞానమపేక్షేరన్। తస్మాద్యేప్రతిపత్తవ్య ఫలభావనాత్మకాః ప్రత్యయాస్తేషాం ప్రయాణాదావృత్తిః। తథాచశ్రుతిః। "సయావత్క్రతురయమస్మాల్లోకాత్ప్రైతీ" తి ప్రాయణకాలేపిప్రత్యయానువృత్తిం దర్శయతి। స్మృతిరపి "యంయంవాపిస్మరన్భావం త్యజత్యన్తేకలేవరమ్। తంతమేవైతి కౌన్తేయసదాతద్భావభావిత "ఇతి (గీ-౮।౬) "ప్రయాణకాలేమనసాచలేనేతి" చ (గీ-౮।౧౦)"సోన్తవేలాయామపికర్తవ్యశేషం శ్రావయతి ॥౧౨॥

౭. తదధిగమాధికరణమ్— తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేష వినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ॥౧౩॥

అథేదానీం బ్రహ్మవిద్యాఫలం ప్రతిచిన్తాప్రస్తూయతే। బ్రహ్మాధిగమేసతితద్విపరీతఫలం దురితంక్షీయతేనక్షీయతేవేతి సంశయః। కిం తావత్ప్రాప్తం। ఫలార్థత్వాత్కర్మణః ఫలమదత్వాన సంభావ్యతేక్షయః। ఫలదాయినీహ్యస్యశక్తిః శ్రుత్యాసమధిగతా। యదితదన్తరేణైవఫలోపభోగమపవృజ్యేత శ్రుతిః కదర్థితాస్యాత్। స్మరన్తి చ "నహికర్మక్షీయత "ఇతి। నన్వేవమభ్యుపగమ్యమానే బ్రహ్మవిదః కర్మక్షయేతత్ఫలస్యావశ్యం భోక్తవ్యత్వాదనిర్మోక్షః స్యాత్। నేత్యుచ్యతే। దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో

మోక్షః కర్మఫలవద్భవిష్యతి। తస్మాన్న బ్రహ్మాధిగమే దురితనివృత్తిరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః - తదధిగమే బ్రహ్మాధిగమే సత్యుత్తరపూర్వయోరఘయోరశ్లేషవినాశౌ భవతః। ఉత్తరస్యాశ్లేషః, పూర్వస్య వినాశః। కస్మాత్। తద్వ్యపదేశాత్। తథాహి బ్రహ్మవిద్యాప్రక్రియాయాం సంభావ్యమానసంబన్ధస్యాగామినో దురితస్యానభిసంబన్ధం విదుషో వ్యపదిశతి- "యథాపుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే" ఇతి (ఛా-౪।౧౪।౩) తథావినాశమపి పూర్వోపచితస్య వ్యపదిశతి। "తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే" ఇతి (ఛా-౫।౨౪।౩)। అయమపరః కర్మక్షయవ్యపదేశో భవతి- "భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే" ఇతి।(ము-౨।౨।౮). యదుక్తమనుపభుక్తఫలస్య కర్మణః క్షయకల్పనాయాం శాస్త్రం కదర్థితం స్యాదితి। నైష దోషః। నహి వయం కర్మణః ఫలదాయినీం శక్తిమవజానీమహే। విద్యత ఏవ సా। సా తు విద్యాదినా కారణాన్తరేణ ప్రతిబధ్యత ఇతి వదామః। శక్తిసద్భావమాత్రే చ శాస్త్రం న వ్యాప్రియతే న ప్రతిబన్ధాప్రతిబన్ధయోః। నహి కర్మ క్షీయత ఇత్యేతదపి స్మరణమౌత్సర్గికం నహి భోగాదృతే కర్మ క్షీయతే తదర్థత్వాదితి। ఇష్యత ఏవ ప్రాయశ్చిత్తాదినా తస్య క్షయః "సర్వం పాప్మానం తరతి" తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ చైనమేవం వేద" ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః" అశ్లేష ఇతి చాగామిషు కర్మసు కర్తృత్వమేవ న ప్రతిపద్యతే బ్రహ్మవిదితి దర్శయతి। అతిక్రాన్తేషు తు యద్యపి మిథ్యాజ్ఞానాత్కర్తృత్వం ప్రతిపేద ఇవ తథాపి విద్యాసామర్థ్యాన్మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తేస్తాన్యపి ప్రవిలీయన్త ఇత్యాహ- వినాశ ఇతి। అన్యథాహ్యనాదికాలప్రవృత్తానాం కర్మణాం క్షయాభావే మోక్షాభావః స్యాత్। న చ దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షః కర్మఫలవద్భవితుమర్హతి।అనిత్యత్వప్రసంగాత్। పరోక్షత్వానుపపత్తేశ్చ జ్ఞానఫలస్య। తస్మాద్బ్రహ్మాధిగమే దురితక్షయ ఇతి సిద్ధమ్ ॥౧౦॥

౭. ఇతరాసంశ్లేషాధికరణమ్॥

ఇతరస్యాప్యేవ మసంశ్లేషః పాతేతు ॥౧౪॥

పూర్వస్మిన్నధికరణే బన్ధహేతోరఘస్యాభావిన శ్లేషవినాశౌ జ్ఞాననిమిత్తౌ శాస్త్రవ్యపదేశాన్నిరూపితౌ । ధర్మస్యపునః శాస్త్రీయత్వాచ్ఛాస్త్రీయేణజ్ఞానేనా విరోధ ఇత్యాశంక్యతన్నివారణాయ పూర్వాధికరణన్యాయాతిదేశః క్రియతే । ఇతరస్యాపి పుణ్యస్యకర్మణ ఏవ మఘవద సంశ్లేషో వినాశశ్చజ్ఞానవతో భవతః । కుతస్తస్యాపిఫల హేతుత్వేనజ్ఞానఫలప్రతిబన్ధిత్వ ప్రసఙ్గాత్ । "ఉభే ఉహ్యైవైష ఏతే తరతీత్యాదిశ్రుతిషుచ (బృ-౪।౪।౨౨) దుష్కృతవత్సుకృతస్యాపిప్రణాశవ్యపదేశాత్ । అకర్త్రాత్మత్వ బోధనిమిత్తస్యచ కర్మక్షయస్య సుకృత దుష్కృతయోస్తుల్యత్వాత్ । "క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణి" ఇతి(ము-౨।౨।౮) చావిశేషశ్రుతేః । యత్రాపి కేవల ఏవపాప్మశబ్దో దృశ్యతే తత్రాపితేనైవ పుణ్యమప్యాకలితమితి ద్రష్టవ్యమ్ । జ్ఞానఫలాపేక్షయానికృష్టఫలత్వాత్ । అస్తిచశ్రుతౌ పుణ్యేపి పాప్మశబ్దః । "నైనంసేతుం మహోరాత్రే తరతః" ఇత్యత్ర (ఛా-౮।౪।౧) సహదుష్కృతేనసుకృతమప్యనుక్రమ్య సర్వేపాప్మానోతోనివర్తన్త ఇత్యవిశేషేణైవ ప్రకృతే పుణ్యే పాప్మశబ్ద ప్రయోగాత్ । పాతేత్వితితుశబ్దోవధారణార్థః। ఏవంధర్మాధర్మయోర్బన్ధహేత్వోర్విద్యాసామర్థ్యాదశ్లేష వినాశ సిద్ధేరవశ్యంభావినీ విదుషః శరీరపాతే ముక్తిరిత్యవధారయతి॥౧౪॥

౮. అనారబ్ధాధికరణమ్।

అనారబ్ధకార్యే ఏవతు పూర్వే తదవధేః॥౧౫॥

పూర్వయోరధికరణయోర్జ్ఞాననిమిత్తః సుకృతదుష్కృతయోర్వినాశోవధారితః సకిమవిశేషేణారబ్ధకార్యయోరనారబ్ధకార్యయోశ్చ భవత్యుత విశేషేణానారబ్ధకార్యయోరేవేతి విచార్యతే । తత్ర "ఉభే ఉహ్యైవైష ఏతే తరతి" (బృ-౪।౪।౨౨) ఇత్యేవమాది శ్రుతిష్వవిశేష శ్రవణాదవిశేషేణైవక్షయ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ- అనారబ్ధకార్యే

ఏవభవతి । అప్రవృత్తఫలే ఏవపూర్వే జన్మాన్తర సంచితే అస్మిన్నపిచ జన్మని ప్రాక్ జ్ఞానోత్పత్తేః సంచితే సుకృతదుష్కృతే జ్ఞానాధిగమాత్ క్షయే తేన త్వారబ్ధ కార్యే సామి భుక్తఫలే యాభ్యామేతద్బ్రహ్మ జ్ఞానాయతనం జన్మనిర్మితమ్ । కుత ఏతత్ – "తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేథ సంపత్స్యే" (ఛా–౬।౧౪।౨) ఇతి శరీరపాతావధికరణాత్ క్షేమప్రాప్తేః । ఇతరథాహి జ్ఞానాదశేష కర్మక్షయే సతి స్థితిహేత్వభావాత్ జ్ఞాన ప్రాప్త్యనన్తరమేవ క్షేమ మశ్నువీత । తత్రశరీరపాతప్రతీక్షాం నాచక్షీత । శ్రుతిస్మృతిషుచస్థితప్రజ్ఞలక్షణ నిర్దేశే నైత దేవ నిరుచ్యతే। తస్మాదనారబ్ధ కార్యయో రేవ సుకృత దుష్కృతయోర్విద్యా సామార్థ్యాత్ క్షయ ఇతినిర్ణయః ॥౧౨॥

౯. అగ్నిహోత్రాద్యధికరణమ్॥

అగ్నిహోత్రాదితు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ ॥౧౩॥

పుణ్యస్యాప్యశ్లేషవినాశయో రఘన్యాయోతిదిష్టః । సోతిదేశః సర్వపుణ్యవిషయ ఇత్యాశంక్య ప్రతివక్తి – అగ్నిహోత్రాదిత్వితి। తుశబ్ద ఆశఙ్కా మపనుదతి । యన్నిత్యం కర్మవైదిక మగ్నిహోత్రాది తత్తత్కార్యాయైవ భవతి । జ్ఞానస్య యత్కార్యం తదేవాస్యాపి కార్యమిత్యర్థః – "తమేతం వేదాను వచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేనే త్యాది దర్శనాత్ (బృ–౪।౪।౨౨) ననుజ్ఞానకర్మణోర్విలక్షణకార్యత్వాత్కార్యైకత్వానుపపత్తిః । నైషదోషః । జ్వరమరణకార్యయోరపి దధివిషయోర్గుడమన్త్ర సంయుక్తయో స్తృప్తి పుష్టికార్యదర్శనాత్ । తద్వత్కర్మణోపి జ్ఞానసంయుక్తస్య మోక్షకార్యోపపత్తేః । నన్వనారభ్యో మోక్షః । కథమస్యకర్మ కార్యత్వముచ్యతే । నైషదోషః ఆరాదుపకారకత్వాత్కర్మణః। జ్ఞానస్యైవహి ప్రాపకం సత్కర్మప్రణాడ్యా మోక్షకారణమిత్యుపచర్యతే । అత ఏవ చాతిక్రాన్త విషయమేతత్కా

ర్త్యైకత్వాభిధానమ్ । నహి బ్రహ్మవిద ఆగామ్యగ్నిహోత్రాది సంభవతి । అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తేః । శాస్త్రస్యావిషయత్వాత్ । సగుణాసు తు విద్యాసు కర్తృత్వానతివృత్తేః సంభవత్యాగామ్యప్యగ్నిహోత్రాది । తస్యాపి నిరభిసంధినః కార్యాన్తరాభావాద్విద్యాసంగత్యుపపత్తిః ॥౧౩॥

కింవిషయం పునరిదమశ్లేషవినాశవచనం కింవిషయం వాఽదో వినియోగవచనమేకేషాంశాఖినామ్ "తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యా"మిత్యత ఉత్తరంపఠతి –

అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః ॥౧౪॥

అతోఽగ్నిహోత్రాదేర్నిత్యాత్కర్మణోఽన్యాపి హ్యస్తి సాధుకృత్యా యా ఫలమభిసంధాయ క్రియతే తస్యా ఏష వినియోగ ఉక్త ఏకేషాం శాఖినామ్ "సుహృదః సాధుకృత్యా ముపయన్తీతి । తస్యా ఏవ చేదమఘవదశ్లేష వినాశ నిరూపణమితరస్యాప్యేవమ సంశ్లేష ఇతి ; తథా జాతీయకస్య కామ్యస్య కర్మణో విద్యాం ప్రత్యనుపకారకత్వే సంప్రతిపత్తి రుభయోరపి జైమినిబాదరాయణయో రాచార్యయోః ॥౧౪

౧౦. విద్యాజ్ఞానసాధనత్వాధికరణమ్.

యదేవ విద్యయేతి హి ॥౧౫॥

సమధిగతమేతదనన్తరాధికరణే నిత్యమగ్నిహోత్రాదికం కర్మ ముముక్షుణా మోక్షప్రయోజనోద్దేశేన కృతముపాత్త దురితక్షయ హేతుత్వద్వారేణ సత్త్వశుద్ధి కారణతాం ప్రతిపద్యమానం మోక్షప్రయోజన బ్రహ్మాధిగమ నిమిత్తత్వేన బ్రహ్మవిద్యయా సహైక కార్యం భవతీతి । తత్రాగ్నిహోత్రాది కర్మాఙ్గవ్యపాశ్రయ విద్యాసంయుక్తం

కేవలం చాస్తి । "య ఏవం విద్వాన్యజతి" "య ఏవం విద్వాఞ్జుహోతి" "య ఏవం విద్వాఞ్ఛంసతి" । "య ఏవం విద్వాన్గాయతి" "తస్మాదేవం విదమేవ బ్రహ్మాణం కుర్వీత నానేవం విదం" (ఛా-౪।౧౭।౧౦) "తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద" (ఛా-౧।౧।౧౦) ఇత్యాది వచనేభ్యో విద్యాసంయుక్తమస్తి కేవలమప్యస్తి । తత్రేదం విచార్యతే - కిం విద్యాసంయుక్తమేవాగ్నిహోత్రాదికం కర్మ ముముక్షోర్విద్యాహేతుత్వేన తయా సహైకకార్యత్వం ప్రతిపద్యతే న కేవలముత విద్యాసంయుక్తం కేవలం చావిశేషేణేతి । కుతస్సంశయః - తమేతమాత్మానం యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి యజ్ఞాదీనామవిశేషేణాత్మవేదనాఙ్గత్వేన శ్రవణాత్ । విద్యాసంయుక్తస్య చాగ్నిహోత్రాదేర్విశిష్టత్వావగమాత్ । కిం తావత్ ప్రాప్తం విద్యాసంయుక్తమేవ కర్మాగ్నిహోత్రాద్యాత్మవిద్యాశేషత్వం ప్రతిపద్యతే న విద్యావిహీనానామ్ । విద్యోపేతస్య విశిష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనాత్ "యదహరేవ జుహోతి తదహః పునర్మృత్యుమపజయత్యేవం విద్వాని"త్యాదిశ్రుతిభ్యః । "బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ కర్మబన్ధం ప్రహాస్యసి" (గీ-౨।౩౯) "దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయే"త్యాది (గీ-౨।౪౯) స్మృతిభ్యశ్చేత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే - "యదేవ విద్యయేతి హి" । సత్యమేతత్ । విద్యాసంయుక్తం కర్మాగ్నిహోత్రాదికం విద్యావిహీనాత్కర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేర్విశిష్టం విద్వానివ బ్రాహ్మణో విద్యావిహీనాద్బ్రాహ్మణాత్ । తథాపి నాత్యన్తమనపేక్షం విద్యావిహీనం కర్మాగ్నిహోత్రాదికమ్ । కస్మాత్ - తమేతమాత్మానం యజ్ఞేన వివిదిషన్తీ"త్యవిశేషేణాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యాహేతుత్వేన శ్రుతత్వాత్ । నను విద్యాసంయుక్తస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యావిహీనాద్విశిష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనమగ్నిహోత్రాద్యాత్మవిద్యాహేతుత్వేనానపేక్ష్యమేవేతి యుక్తమ్ । నైతదేవం విద్యాసహాయస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యానిమిత్తేన సామర్థ్యాతిశయేన యోగాదాత్మజ్ఞానం ప్రతి కశ్చిత్కారణత్వాతిశయో భవిష్యతి న తథా విద్యావిహీనస్యేతి యుక్తం కల్పయితుమ్। న తు "యజ్ఞేనే వివిదిషన్తీ"త్యత్రావి

శేషేణాత్మజ్ఞానాఙ్గత్వేన శ్రుతస్యాగ్నిహోత్రాదేరసఙ్గత్వం శక్యమభ్యుపగన్తుమ్ । తథాహి శ్రుతిః "యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" (ఛా-౧।౧।౧౦) ఇతి విద్యాసంయుక్తస్య కర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేర్వీర్యవత్తరత్వాభిధానేన స్వకార్యం ప్రత్యతిశయం బ్రువాణా విద్యావిహీనస్య తస్యైవ తత్ప్రయోజనం ప్రతి వీర్యవత్త్వం దర్శయతి । కర్మణశ్చ వీర్యవత్త్వం తత్ప్రయోజనసాధనప్రసహత్వమ్ । తస్మాద్విద్యాసంయుక్తం నిత్యమగ్నిహోత్రాది విద్యావిహీనం చోభయమపి ముముక్షుణా మోక్షప్రయోజనోద్దేశేనేహ జన్మని జన్మాన్తరే చ ప్రాగ్జ్ఞానోత్పత్తేః కృతం యత్తద్యథాసామర్థ్యం బ్రహ్మాధిగమప్రతిబన్ధకారణోపాత్తదురితక్షయహేతుత్వద్వారేణ బ్రహ్మాధిగమకారణత్వం ప్రతిపద్యమానం శ్రవణమనన శ్రద్ధాతాత్పర్యాద్యన్తరఙ్గకారణాపేక్షం బ్రహ్మవిద్యయా సహైకకార్యం భవతీతి స్థితమ్ ॥౧౮॥

౧౧. ఇతరక్షపణాధికరణమ్.

భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే ॥౧౯॥

అనారబ్ధకార్యయోః పుణ్యపాపయోర్విద్యాసామర్థ్యాత్ క్షయ ఉక్తః । ఇతరే త్వారబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే ఉపభోగేన క్షపయిత్వా బ్రహ్మ సంపద్యతే - "తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే" (ఛా-౬।౧౪।౨) ఇతి । "బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ"తి చైవమాదిశ్రుతిభ్యః । నను సత్యపి సమ్యగ్దర్శనే యథా ప్రాగ్దేహపాతాద్భేదదర్శనం ద్విచన్ద్రదర్శనన్యాయేనానువృత్తమేవం పశ్చాదప్యనువర్తేత । న । నిమిత్తాభావాత् । ఉపభోగశేషక్షపణం హి తత్రానువృత్తినిమిత్తం న చ తాదృశమత్ర కించిదస్తి । నన్వపరః కర్మాశయోఽభినవముపభోగమారప్స్యతే । న । తస్య దగ్ధబీజత్వాత్ । మిథ్యాజ్ఞానావష్టంభం హి కర్మాన్తరం దేహపాత ఉపభోగాన్తరమారభతే । తచ్చ మిథ్యాజ్ఞానం

సమ్యగ్జ్ఞానేన దగ్ధమిత్యతః సాధ్యే తదారబ్ధకార్యక్షయే విదుషః కైవల్యమవశ్యం భవతీతి ॥౧౬॥

ఇతి వేదాన్తమీమాంసామృతే ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

శ్రీ

వేదాన్తమీమాంసామృతమ్.

బ్రహ్మసూత్రభాష్యసంగ్రహః।

అథద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః॥

౧-౨। అర్చిరాద్యధికరణమ్। అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేః॥౧॥

అథాపరాసు విద్యాసు ఫలప్రాప్తయే దేవయానం పన్థానముపదర్శయిష్యన్విద్వదవిదుషోరాసృత్యుపక్రమాత్సమానోత్క్రాన్తిరిత్యుక్తమ్। సృతిస్తు శ్రుత్యన్తరేష్వనేకధా శ్రూయతే — నాడీరశ్మిసంబన్ధేనైకా— "అథైతైరేవ రశ్మిభి రూర్ధ్వ ఆక్రమతే" ఇతి (ఛా-౮।౬।౫) అర్చిరాదికైకా— "తేఽర్చిష మభిసంభవన్త్యర్చిషోఽహః" ఇతి బృ-౬।౨।౧౫)" స ఏతం దేవయానం పన్థానమాసాద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ"త్యన్యా (కౌ-౧।3)" యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతీ"త్యపరా (బృ-౫।౧౦।౧)"సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తీ"త్యపరా (ముణ్డ-౧।౨।౧౧)-తత్రసంశయః"-కింపరస్పరం భిన్నా ఏతాః సృతయః కింవైకైవానేకవిశేషణేతి। తత్ర ప్రాప్తం తావద్భిన్నా ఏతాః సృతయ ఇతి। భిన్నప్రకరణత్వాత్। భిన్నోపాసనాశేషత్వాచ్చ। అపిచ "అథై

తైరేవరశ్మిభిః" (ఛా-౮।౬।౫)ఇత్యవధారణమర్చిరాద్యపేక్షాయాముప
రుధ్యేత। త్వరావచనంచ పీడ్యేత-"సయావత్ క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం
గచ్ఛతీ"తి (ఛా- ౮।౬।౫) తస్మాదన్యోన్యభిన్నా ఏవైతేపన్థాన ఇతి।
ఏవంప్రాప్తేభిదధ్మహే- అర్చిరాదినేతి। సర్వోబ్రహ్మప్రేప్సురర్చిరాదినై
వాధ్వనారంహతీతి ప్రతిజానీమహే। కుతః తత్ప్రథితేః। ప్రథితో హ్యేష
మార్గః సర్వేషాం విదుషాం। తథాహి-పఞ్చాగ్నివిద్యాప్రకరణే "యే
చామీ అరణ్యేశ్రద్ధాంసత్యముపాసతే ఇతి (బృ-౬।౨।౧౫) విద్యాన్త
రశీలినామప్యర్చిరాదికాసృతిః శ్రావ్యతే। స్యాదేతత్। యాసువిద్యాసు
నకాచిద్గతిరుచ్యతే తాస్వియమర్చిరాదికోపతిష్ఠతాం యాసు త్వన్యా
శ్రావ్యతే తాసుకిమిత్యర్చిరాద్యాశ్రయణమిత్యుచ్యతే- భవేదేత
దేవం యద్యత్యన్తభిన్నా ఏవైతాః సృతయః స్యుః। ఏకైవ త్వే
షాసృతిరనేక విశేషణా బ్రహ్మలోకప్రపదనీక్వచిత్కేనచిద్విశేషణేనోప
లక్షితేతివదామః। సర్వత్రైక దేశప్రత్యభిజ్ఞానాదితరేతర విశేషణ
విశేష్య భావోపపత్తేః। ప్రకరణభేదేపిహ్యేకవిద్యాకత్వే భవతీతరేతర
విశేషణోప సంహారవద్గతివిశేషణానామప్యుపసంహారః।విద్యాభేదేపితు
గత్యేక దేశప్రత్యభిజ్ఞానాద్గన్తవ్యాభేదాచ్చగత్యభేదఏవ। తథాహి-"తేతే
షుబ్రహ్మలోకేషుపరాః పరావతోవసన్తి"(బృ-౬।౨।౧౫)"తస్మిన్వసంతి
శాశ్వతీః సమాః "(బృ ౫।౧౦।౧)" సాయాబ్రహ్మణో జితిర్యా
వ్యుష్టిస్తాం జితింజయతితాం వ్యుష్టింవ్యశ్నుతే" (కౌ-౧।౨) "తద్యఏవై
తం బ్రహ్మచర్యేణానువిన్దతీతిచ (ఛా- ౮।౪।౩) తత్ర తత్ర తదేవై
కం ఫలం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలక్షణం ప్రదర్శ్యతే। యత్త్వేతైరేవేత్య
వధారణమర్చిరాద్యాశ్రయణేనస్యాదితి। నైషదోషః। రశ్మిప్రాప్తిపరత్వా
దస్యనహ్యేకవచనశబ్దోరశ్మీంశ్చ ప్రాపయితుమర్హత్యర్చిరాదీంశ్చ వ్యావ
ర్తయితుమ్। తస్మాద్రశ్మిసంబన్ధ ఏవాయమవధార్యత ఇతిద్రష్టవ్యమ్।
త్వరావచనంత్వర్చిరాద్యపేక్షాయామపిగన్తవ్యాన్తరాపేక్షయా శైఘ్ర్య
ప్రతిపాదనార్థత్వాన్నోపరుధ్యతే: యథానిమిషమాత్రేణాత్రాగమ్యత ఇతి। అపిచ
"అథైతయోః పథోర్నకతరేణచనే"తి (ఛా- ౫।౧౦।౮) మార్గద్వయ

భ్రష్టానాం శిష్టం తృతీయం స్థానమాచక్షాణా పితృయాణ వ్యతిరిక్త మేకమేవ దేవయాన మర్చిరాది పర్వాణం పన్థానం ప్రథయతి । భూయాంస్యర్చిరాది స్మృతౌ మార్గపర్వాణ్యల్పీయాంసి పిత్ర్యేన్యత్ర । భూయసాం చానుగుణ్యేనాల్పీయసాం నయనం న్యాయ్యమిత్యతోఽర్చిరాదినా తత్ప్రథితేత్యుక్తమ్॥౧॥

౧౩. కార్యాధికరణమ్॥

కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః ॥౭॥

“స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీ”త్యత్ర (ఛా-౪।౧౫।౫) విచికిత్స్యతే కిం కార్యమపరం బ్రహ్మ గమయత్యాహోస్విత్పరమేవావికృతం ముఖ్యం బ్రహ్మేతి । కుతస్సంశయః । బ్రహ్మశబ్ద ప్రయోగాద్గతిశ్రుతేశ్చ । తత్ర కార్యమేవ సగుణ మపరం బ్రహ్మైనాన్గమయత్యమానవః పురుష ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే । కుతః - అస్య గత్యుపపత్తేః । అస్యహి కార్యబ్రహ్మణో గన్తవ్యత్వముపపద్యతే ప్రదేశవత్త్వాత్ । నతు పరస్మిన్బ్రహ్మణి గన్తృత్వం గన్తవ్యత్వం గతిర్వావకల్పతే । సర్వగతత్వాత్ప్రత్యగాత్మత్వాచ్చ గన్తౄణామ్॥౭॥

విశేషితత్వాచ్చ ॥౮॥

“బ్రహ్మలోకాన్గమయతి తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసన్తీ”తి చ (బృ-౬।౨।౧౫) శ్రుత్యన్తరే విశేషితత్వాత్కార్యబ్రహ్మవిషయైవ గతిరితి గమ్యతే । నహి బహువచన విశేషణం పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యవకల్పతే । కార్యేత్వవస్థాభేదోపపత్తేస్సంభవతి బహువచనమ్ । లోకశ్రుతిరపి వికారగోచరాయామేవ సంనివేశవిశిష్టాయాం భోగభూమావాఞ్జసీ । గౌణీత్వన్యత్ర “బ్రహ్మైవ లోక ఏష సమ్రా”డిత్యాదిషు ।

అధికరణాధి కర్తవ్య నిర్దేశోపి పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యా నాఞ్జసః స్యాత్ । తస్మాత్కార్య విషయ మేవేదం నయనమ్ ॥3॥

ననుకార్యవిషయేపి బ్రహ్మశబ్దో నోపపద్యతే । సమన్వయేహి సమస్తస్య జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మేతి స్థాపితమిత్యత్రోచ్యతే -

సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః ॥౪॥

తుశబ్ద ఆశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః । పరబ్రహ్మ సామీప్యాదపరస్య బ్రహ్మణస్తస్మిన్నపి బ్రహ్మశబ్ద ప్రయోగో న విరుధ్యతే । పరమేవహి బ్రహ్మ విశుద్ధోపాధి సంబన్ధం క్వచిత్కైశ్చిద్వికారధర్మైర్మనోమయ త్వాదిభిరుపాసనాయోపదిశ్యమాన మపరమితిస్థితిః ॥౪॥

ననుకార్యప్రాప్తావనావృత్తిశ్రవణంనఘటతే।నహిపరస్మాద్బ్రహ్మ ణోన్యత్రక్వచిన్నిత్యతాం సంభావయన్తి । దర్శయతిచ దేవయానేన పథాప్రస్థితానామనావృత్తిమ్ - ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమంమానవ మావర్తం నావర్తన్తే (చా-౪।౧౫।౬) ఇతి తేషా మిహానవునరావృత్తి రస్తి - "తయోర్ధ్వ మాయన్నమృతత్వమేతి(చా-౮।౬।౬)(క-౬।౧౬) ఇతి చేదత్రబ్రూమః, -

కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్ ॥౫॥

కార్యబ్రహ్మలోకప్రలయ ప్రత్యుపస్థానే సతితత్రైవోత్పన్న సమ్యగ్దర్శనాః సన్తస్తదధ్యక్షేణ హిరణ్యగర్భేణ సహాతః పరంపరి శుద్ధం విష్ణోః పరమంపదం ప్రతిపద్యన్త ఇతి । ఇత్థం క్రమముక్తిరనా వృత్త్యాది శ్రుత్యభిధానేభ్యోభ్యుపగన్తవ్యా । నహ్యాఞ్జసైవగతి పూర్వికా ప్రాప్తిః సంభవతీత్యుపపాదితమ్ ॥౫॥

స్మృతేశ్చ ॥౬॥

స్మృతిరప్యేతమర్థమనుజానాతి-“బ్రహ్మణా సహతే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే । పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరంపదమ్” ఇతి । తస్మాత్కార్యబ్రహ్మవిషయాగతిః శ్రూయత ఇతి సిద్ధాన్తః ॥౬॥

కః పునః పూర్వపక్షమాశఙ్క్యాయం సిద్ధాన్తః ప్రతిపాదితః - “కార్యంబాదరి” రిత్యాది నేతి (బ్ర॥సూ - ౪।౩।౭) స ఇదానీం సూత్రైరేవోపదర్శ్యతే -

పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ॥౭॥

జైమినిస్త్వాచార్యః “ సఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీత్యత్ర (ఛా-౪।౧౫।౬) పరమేవ బ్రహ్మప్రాపయతీతి మన్యతే । కుతః - ముఖ్యత్వాత్ పరంహి బ్రహ్మ బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యమాలంబనం గౌణమపరం ముఖ్యగౌణయోశ్చముఖ్యే సంప్రత్యయోభవతి ॥౭॥

దర్శనాచ్చ ॥౮॥

“తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వ మేతీతిచ (ఛా-౮।౬।౬।క-౬।౧౬) గతిపూర్వక మమృతత్వం దర్శయతి । అమృతత్వంచ పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే నకార్యే । వినాశిత్వాత్కార్యస్య । “ అథయత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పం తన్మర్త్యమి”తి (ఛా-౭।౨౪।౧) ప్రవచనాత్ । పరవిషయైవ చైషాగతిః కఠవల్లీషుపఠ్యతే । నహితత్ర విద్యాన్తర ప్రక్రమోస్తి “అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రా ధర్మాద”తి (క-౨।౧౪) పరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రక్రాన్తత్వాత్ ॥౮॥

నచకార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః॥౧౪॥

అపిచ "ప్రజాపతేః సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే (ఛా-౮।౧౪।౧) ఇతి నాయంకార్యవిషయః ప్రతిపత్త్యభిసంధిః "నామరూపయోర్నిర్వహితా తేయదన్తరా తద్బ్రహ్మే"తి (ఛా-౮।౧౪।౧) కార్యవిలక్షణస్యపరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వాత్। "యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానామి"తిచ (ఛా-౮।౧౪।౧) సర్వాత్మత్వేనోపక్రమణాత్। "నతస్య ప్రతిమా అస్తి యస్యనామ మహద్యశః" ఇతిచ (శ్వేతా-౪।౧౯) పరస్యైవ బ్రహ్మణో యశోనామత్వ ప్రసిద్ధేః। సాచేయం వేశ్మ ప్రతిపత్తిర్గతి పూర్వికా "హార్ద విద్యాయాముదితాఽతపరాజితాపూర్బ్రహ్మణః ప్రభువిమితం హిరణ్మయమి"త్యత్ర (ఛా-౮।౫।౩) ప్రదేశంపిచ గత్యర్థత్వాన్మార్గాపేక్షా ప్రతీయతే। తస్మాత్పరబ్రహ్మ విషయాగతి శ్రుతయ ఇతి పక్షాన్తరమ్। తావేతౌ ద్వౌపక్షావాచార్యేణ సూత్రితౌ గత్యుపపత్త్యాదిభిరేకో ముఖ్యత్వాదిభిరితరః। తత్రగత్యుపపత్త్యాదయః ప్రభవన్తి ముఖ్యత్వాదీనాభాసయితుం నతుముఖ్యత్వాదయో గత్యుపపత్త్యాదీని త్యాద్య ఏవ సిద్ధాన్తో వ్యాఖ్యాతో ద్వితీయః పూర్వపక్షః। నహ్యసత్యపి సంభవే ముఖ్యస్యైవార్థస్య గ్రహణమితి కశ్చిదాజ్ఞాపయితా విద్యతే। పరవిద్యాప్రకరణేపిచ తత్స్తుత్యర్థం విద్యాన్తరాశ్రయగత్యనుకీర్తన ముపపద్యతే - "విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణేభవన్తి" తివత్ (ఛా-౮।౧౪।౧) "ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే" (ఛా-౮।౧౪।౧) ఇతితుపూర్వవిచ్ఛేదేన కార్యేపి ప్రతిపత్త్యభిసంధిర్నవిరుధ్యతే సగుణేపిచ బ్రహ్మణి సర్వాత్మత్వ సంకీర్తనం సర్వకర్మాసర్వకామ ఇత్యాది వదవకల్పతే। తస్మాదపర విషయా ఏవగతి శ్రుతయః। తస్మాత్ -కార్యంబాదరి" రిత్యేష (బ్ర।సూ-౪।౩।౭) ఏవస్థితః పక్షః। "పరం జైమిని"రితి (బ్ర।సూ-౪।౩।౧౨) తుపక్షాన్తర ప్రతిభానమాత్ర ప్రదర్శనం ప్రజ్ఞావికాసనాయేతి ద్రష్టవ్యమ్॥౧౪॥

౧౪. అప్రతీకాలంబనాధికరణమ్॥

అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథా
దోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥౧౦॥

స్థితమేతత్కార్యవిషయా గతిర్నపర విషయేతి। ఇదమిదానీం సందిహ్యతే కిం సర్వాన్వికారాలమ్బనానవిశేషేణైవామానవః పురుషః ప్రాపయతి బ్రహ్మలోకముతకాంశ్చిదేవేతి। కింతావత్ప్రాప్తం సర్వేషామేవైషాం విదుషామన్యత్ర పరస్మాద్బ్రహ్మణో గతిః స్యాత్। ఏవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ – అప్రతీకాలంబనాన్వర్జయిత్వా సర్వానన్యాన్వికారాలమ్బనాన్నయతి బ్రహ్మలోకమితి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే। న హ్యేవముభయథాభావాదభ్యుపగమే కశ్చిద్దోషోఽస్తి। అనియమన్యాయస్య ప్రతీకవ్యతిరిక్తేష్వప్యుపాసనేషూపపత్తేః। తత్క్రతుశ్చాస్యోభయథాభావస్య సమర్థకో హేతుర్ద్రష్టవ్యః। యో హి బ్రహ్మక్రతుః స బ్రాహ్మమైశ్వర్యమాసీదేదితి శ్లిష్యతే। "తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ"తి శ్రుతేః। న తు ప్రతీకేషు బ్రహ్మక్రతుత్వమస్తి ప్రతీకప్రధానత్వాదుపాసనస్య। నన్వబ్రహ్మక్రతురపి బ్రహ్మ గచ్ఛతీతి శ్రూయతే యథా పంచాగ్నివిద్యాయామ్– "స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీతి" (ఛా–౪।౧౫।౫) భవతు యత్రైవమాహత్యవాద ఉపలభ్యతే। తదభావే త్వౌత్సర్గికేణ తత్క్రతున్యాయేన బ్రహ్మక్రతూనామేవ తత్ప్రాప్తిర్నేతరేషామితి గమ్యతే ॥౧౦॥

విశేషంచ దర్శయతి ॥౧౧॥

నామాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు పూర్వస్మాత్ఫల విశేషముత్తరస్మిన్నుత్తరస్మిన్నుపాసనే దర్శయతి – "యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి (ఛా–౭।౧।౫) "వాగ్వావనామ్నో భూయసీ" (ఛా–౭।౨।౧) "యావద్వాచో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో

భవతి” (ఛా-౭।౨।౨) “మనో వావవాచో భూయ ఇత్యాదినా (ఛా-౭।౩।౧) సచాయం ఫలవిశేషః ప్రతీకతన్త్రత్వా దుపాసనానాముపపద్యతే బ్రహ్మ తంత్రత్వేతు బ్రహ్మణో విశిష్టత్వాత్కథం ఫలవిశేషస్స్యాత్ । తస్మాన్నప్రతీకాలమ్బనానామితరైస్తుల్య ఫలత్వమితి॥౧౧॥

౧౫. సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్॥

సంపద్యావిర్భావః స్వేనశబ్దాత్ ॥౧౨॥

‘ఏవమేవైష సంప్రసాదో స్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుప సంపద్యస్వేనరూపేణాభి నిష్పద్యతే”ఇతి శ్రూయతే । తత్రసంశయః కిం దేవలోకాద్యుపభోగస్థానే ష్వివాగన్తు కేన కేనచిద్విశేషేణాభి నిష్పద్యత ఆహోస్విదాత్మ మాత్రేణేతి। కిం తావత్ప్రాప్తం । స్థానాన్తరేష్వివాగన్తుకేన కేన చిద్రూపేణాభినిష్పత్తిఃస్యాత్ । మోక్షస్యాపి ఫలత్వసిద్ధేః । అభినిష్పద్యత ఇతిచోత్పత్తి పర్యాయత్వాత్ । స్వరూప మాత్రేణ చేదభినిష్పత్తిః పూర్వాస్వవ్యవస్థాసుస్వరూపానపాయాద్విభావ్యేత తస్మాద్విశేషేణ కేన చిదభినిష్పద్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తేబ్రూమః – కేవలేనైవాత్మనావిర్భవతిన ధర్మాన్తరేణేతి । కుతః । స్వేనరూపేణాభి నిష్పద్యత ఇతి స్వశబ్దాత్ । అన్యథాహి స్వశబ్దే నేతి విశేషణ మనవక్ల్ప్తం స్యాత్ । నన్వాత్మీయాభిప్రాయః స్వశబ్దో భవిష్యతి । న । తస్యావచనీయత్వాత్ । యేనైవహి కేన చిద్రూపేణాభి నిష్పద్యతే తస్యైవాత్మీయత్వోపపత్తేః స్వేనేతి విశేషణ మనర్థకం స్యాత్ । ఆత్మ వచనతాయాం త్వర్థవత్కేవలే నైవాత్మ రూపేణాభి నిష్పద్యతే నాగన్తుకేనాపర రూపేణాపీతి ॥౧౨॥

కః పునర్విశేషః పూర్వాస్వవస్థా స్వీయాచ స్వరూపానపాయ సామ్యేపీత్యత ఆహ –

ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥౨॥

యో౽త్రాభి నిష్పద్యత ఇత్యుక్తః ససర్వ బన్ధ వినిర్ముక్తః శుద్ధే నైవాత్మనా వతిష్ఠతే। పూర్వత్రబన్ధో భవత్యపిరోదితోపి వినాశమేవా పీతో భవతీతి చావస్థాత్రయ కలుషితే నాత్మనే త్యయంవిశేషః। కథం పునరవ గమ్యతే ముక్తో౽య మిదానీం భవతీతి। ప్రతిజ్ఞా నాదిత్యాహ తథాహి - "ఏతంత్వేవ తే భూయోనువ్యాఖ్యాస్యామి" (ఛా - ౮।౯। ౩॥౮।౧౦।౪॥౮।౧౧।౩) ఇత్యవస్థాత్రయ దోష విహీనమాత్మానం వ్యాఖ్యే యత్వేన ప్రతిజ్ఞాయ "అశరీరం వావసన్తం నప్రియాప్రియేస్పృశత" ఇతి (ఛా - ౮।౧౨।౧) చోపన్యస్య "స్వేనరూపేణాభి నిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష" ఇతి (ఛా - ౮।౧౨।౩) చోప సంహరతి। తథాఖ్యా యికోపక్రమేపి "య ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాది (ఛా - ౮।౭।౧) ముక్తాత్మ విషయ మేవప్రతిజ్ఞానమ్। ఫలత్వ ప్రసిద్ధిరపి మోక్షస్య బన్ధ నివృత్తిమాత్రాపేక్షానా పూర్వోపజననా పేక్షా। యదప్యభినిష్పద్యత ఇత్యుత్పత్తి పర్యాయత్వం తదపి పూర్వావస్థాపేక్షం యథారోగ నివృత్తావరోగాభి నిష్పద్యత ఇతి తద్వత్। తస్మాదదోషః ॥౨॥

ఆత్మాప్రకరణాత్ ॥౩॥

కథం పునర్ముక్త ఇత్యుచ్యతే - యావతా "పరంజ్యోతి రుపసం పద్యేతి (ఛా - ౮।౧౨।౩) కార్యగోచరమేవైనం శ్రావయతి। జ్యోతి శ్శబ్దస్యభౌతికే జ్యోతిషిరూఢత్వాత్। నచానతి వృత్తో వికారవిషయా త్కశ్చిన్ముక్తో భవితుమర్హతి। వికారస్యార్తత్వ ప్రసిద్ధేరితి। నైషదోషః యత ఆత్మైవాత్రజ్యోతిశ్శబ్దే నావేద్యతే ప్రకరణాత్। "య ఆత్మాప హత పాప్మా విజరో విమృత్యు"రితి (ఛా - ౮।౭।౧) హిప్రకృతే పర స్మిన్నాత్మని నాకస్మాద్భౌతికం జ్యోతిః శక్యం గ్రహీతుమ్। ప్రకృత హానాప్రకృత ప్రక్రియాప్రసఙ్గాత్। జ్యోతిశ్శబ్దస్త్వాత్మన్యపి దృశ్యతే-

తదేవా జ్యోతిషాం జ్యోతి"రితి (బృ - ౬।౪।౧౬) । ప్రపఞ్చితంచ చైతత్ "జ్యోతిర్దర్శనా"దిత్యత్ర ॥౩॥

౧౬. అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణమ్॥

అవిభాగేన దృష్టత్వాత్ ॥౪॥

పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభి నిష్పద్యతే మః సకిం పరస్మా దాత్మనః పృథగేవ భవత్యుతావిభాగే నైవావతిష్ఠత ఇతివీక్షాయామ్ "నతత్రపశ్యతి" (ఛా - ౮।౧౨।౩) ఇత్యధికరణాధికర్తృవ్య నిర్దేశాత్ "జ్యోతిరుపసంపద్యే"తిచ (ఛా-౮।౧౨।౩) కర్తృకర్మ నిర్దేశాద్భేదే నైవావస్థానమితియస్య మతిస్తం వ్యుత్పాదయత్యవిభక్త ఏవ పరేణాత్మనా ముక్తోవతిష్ఠతే కుతః । దృష్టత్వాత్ । తథాహి- "తత్త్వమసి" (ఛా - ౬।౮।౭) "అహం బ్రహ్మాస్మి" (బృ- ౧।౪।౧౦) "యత్ర నాన్యత్పశ్యతి" (ఛా-౭।౨౪।౧) "నతుతద్ద్వితీయమస్తితతోన్యద్విభక్తం యత్పశ్యేత్" (బృ - ౪।౩।౨౩) ఇత్యేవమాదీని వాక్యాన్యవిభాగే నైవ పరమాత్మానం దర్శయన్తి । యథాదర్శనమేవచ ఫలంయుక్తం తత్క్రతున్యాయాత్ । "యథోదకం శుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవతి । ఏవం మునేర్విజానత ఆత్మాభవతి గౌతమే"తి (క-౪।౧౫) చైవమాదీని ముక్తస్వరూప నిరూపణ పరాణి వాక్యాన్యవిభాగమేవ దర్శయన్తి । నదీసముద్రాది నిదర్శనానిచ । నదీసముద్రాది నిదర్శనాని చ । భేదనిర్దేశస్తు భేదేప్యుపచర్యతే । "సభగవః । కస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇతి స్వే మహిమ్నీతి(ఛా - ౭।౨౪।౧) "ఆత్మరతిరాత్మక్రీడ"ఇతి (ఛా-౭।౨౫।౨) చైవమాది దర్శనాత్ ॥౪॥

౧౭. బ్రహ్మాధికరణమ్॥

బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥౫॥

స్థితమేతత్ "స్వేనరూపేణ" (ఛా-౮।౩।౪) ఇత్యత్రాత్మమాత్రే రూపేణాభి నిష్పద్యతే నాగన్తుకే నాపరరూపేణేత్యధునాతు తద్విశేషః

బృంహితత్వాద్యేషామభిధీయతే స్వమస్యరూపం బ్రాహ్మమపహతపాప్మత్వాది సత్యసంకల్పత్వావసానం తథా సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వంచ తేనస్వరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే । కుతః – ఉపన్యాసాదిభ్యస్తథావగమాత్ । తథాహి– "య ఆత్మాపహతపాప్మా" (ఛా-౮।౭।౧) ఇత్యాదినా "సత్యకామః సత్యసంకల్పః" (ఛా-౮।౭।౧) ఇత్యేవమన్తేనోపన్యాసేనైవమాత్మకతామాత్మనో బోధయతి । తథా "సతత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః" (ఛా-౮।౧౨।౩) ఇత్యైశ్వర్యరూపమావేదయతి । "తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" ఇతి చ (ఛా-౭।౨౫।౨) "సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వరః" ఇత్యాదివ్యపదేశాశ్చైవముపపన్నా భవిష్యన్తీతి॥౧౬॥

చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః ॥౧౭॥

యద్యప్యపహతపాప్మత్వాదయో భేదేనైవ ధర్మా నిర్దిశ్యన్తే తథాపి శబ్దవికల్పజా ఏవైతే । పాప్మాది నివృత్తిమాత్రం హి తత్ర గమ్యతే । చైతన్యమేవ త్వస్యాత్మనః స్వరూపమితి తన్మాత్రేణ స్వరూపేణాభినిష్పత్తిర్యుక్తా । తథా చ శ్రుతిః– "ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ" (బృ-౪।౫।౧౩) ఇత్యేవంజాతీయకానుగృహీతా భవిష్యతి । సత్యకామత్వాదయస్తు యద్యపి వస్తుస్వరూపేణైవ ధర్మా ఉచ్యన్తే సత్యాః కామా అస్యేతి । తథాప్యుపాధిసంబన్ధాధీనత్వాత్తేషాం న చైతన్యవత్స్వరూపత్వ సంభవః । అనేకాకారత్వప్రతిషేధాత్ । ప్రతిషిద్ధం హి బ్రహ్మణోఽనేకాకారత్వమ్ । అత ఏవ చ జక్షణాది సంకీర్తనమపి దుఃఖాభావమాత్రాభిప్రాయం స్తుత్యర్థమాత్మరతిరిత్యాదివత్ । న హి ముఖ్యాన్యేవ రతిక్రీడామిథునాన్యాత్మని శక్యన్తే వర్ణయితుం ద్వితీయవిషయత్వాత్తేషామ్ । తస్మాన్నిరస్తాశేషప్రపఞ్చేన ప్రసన్నేనావ్యపదేశ్యేన బోధాత్మనాభినిష్పద్యత ఇత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే ॥౧౭॥

ఏవ ఫ్యవన్యాసాత్పూర్వభావాద విరోధం బాదరాయణః ॥౧౮॥

ఏవమపి పారమార్థిక చైతన్యమాత్రస్వరూపాభ్యుపగమేఽపి వ్యవహారాపేక్షయా పూర్వస్యాప్యుపన్యాసాదిభ్యోఽవగతస్య బ్రాహ్మస్యైశ్వరూపస్యాప్రత్యాఖ్యానాద విరోధం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే ॥౧౮॥

౧౫. సంకల్పాధికరణమ్॥

సంకల్పాదేవతు తచ్ఛ్రుతేః ॥౧౫॥

హార్దవిద్యాయాం శ్రూయతే "సయది పితృలోక కామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీ"త్యాది ।)ఛాం-౮-౨-౧)తత్ర సంశయః కిం సంకల్ప ఏవ కేవలః పిత్రాది సముత్థాన హేతురుత నిమిత్తాన్తర సహిత ఇతి । తత్రసత్యపి సంకల్పాదేవేతి శ్రవణే లోకవన్నిమిత్తాన్తరాపేక్షతా యుక్తా । యథాలోకేస్మదాదీనాం సంకల్పాద్గమనాదిభ్యశ్చ హేతుభ్యః పిత్రాది సంపత్తిర్భవత్యేవం ముక్తస్యాపిస్యాత్ । ఏవం దృష్టవిపరీతం నకల్పితం భవిష్యతి । సంకల్పాదేవేతితు రాజ్ఞ ఇవ సంకల్పితార్థ సిద్ధికరీం సాధనాన్తర సామాగ్రీం సులభామపేక్ష్యోచ్యతే । నచ సంకల్పమాత్ర సముత్థానాః పిత్రాదయో మనోరథ విజృంభిత వచ్చలత్వాత్పుష్కలం భోగం సమర్పయితుం పర్యాప్తాస్యురిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః - సంకల్పాదేవతు కేవలాత్పిత్రాది సముత్థానమితి । కుతః - తచ్ఛ్రుతేః । సంకల్పాదేవాస్యపితరః సముత్తిష్ఠన్తీ"త్యాదికా (ఛాం-౮-౨-౧) హి శ్రుతిర్నిమిత్తాన్తరాపేక్షాయాం పీడ్యేత । నిమిత్తాన్తరమపితు యది సంకల్పానువిధాయ్యేవస్యాద్భవతు నతుప్రయత్నాన్తర సంపాద్యం నిమిత్తాన్తరమితీష్యతే। ప్రాక్సంపత్తేర్వన్ధ్య సంకల్పత్వప్రసఙ్గాత్ నచశ్రుత్యవగమ్యేర్థే లోకవదితి సామాన్యతోదృష్టం క్రమతే సంకల్పబలాదేవ చైషాం యావత్ప్రయోజనం స్థైర్యోపపత్తిః ప్రాకృత సంకల్పవిలక్షణత్వాన్ముక్త సంకల్పస్య ॥౮॥

అతఏవచానన్యాధిపతిః ॥౨౦॥

అతఏవచావన్యస్య సంకల్పాత్ప్రాదనన్యాధిపతిర్విద్వాన్స్వస్య నాన్యో న్యోఽధిపతిర్భవతీత్యర్థః । నహి స్వాన్యోఽపి సంకల్పయతస్సస్య స్వామిత్వమాత్మనః సత్యాంగతౌ సంకల్ప ఇతి । శ్రుతిశ్చ తద్దర్శయతి - "అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ"తి (ఛా-౮।౧।౬) ॥౨౦॥

౧౫. అభావాధికరణమ్॥

అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్॥౨౧॥

సంకల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీ"త్యాది (ఛా-౮।౨।౧) శ్రుతేర్మనస్తావత్సంకల్పసాధనం సిద్ధమ్ । శరీరేన్ద్రియాణి పునః ప్రాప్తైశ్వర్యస్య విదుషః సన్తి న వా సన్తీతి సమీక్ష్యతే । తత్ర బాదరిస్తావదాచార్యః శరీరస్యేన్ద్రియాణాంచాభావం ముచ్యమానస్య విదుషో మన్యతే । కస్మాత్ । ఏవం హ్యాహామ్నాయః "మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే" (ఛా-౮।౧౨।౫) "య ఏతే బ్రహ్మలోకే" (ఛా-౮।౧౩।౧) ఇతి । యది మనసా శరీరేన్ద్రియైశ్చ విహరేన్మనసేతి విశేషణం న స్యాత్ । తస్మాదభావః శరీరేన్ద్రియాణాం మోక్షే ॥౨౧॥

భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్ ॥౨౨॥

జైమినిస్త్వాచార్యో మనోవచ్ఛరీరస్యాపి సేన్ద్రియస్య భావముక్తం ప్రతిమన్యతే యతః "స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి" (ఛా-౭।౨౬।౨) ఇత్యాదినానేకధాభావవికల్పమామనన్తి । నహ్యనేకవిధతా వినా శరీరభేదేనాఞ్జసీ స్యాత్ । యద్యపి నిర్గుణాయాం భూమవిద్యాయామయమనేకధాభావవికల్పః పఠ్యతే । తథాపి విద్యమానమేవేదం సగుణావస్థాయా

మైశ్వర్యం సాముర్విద్యాస్తత్రమే సంకీర్త్యత ఇత్యతః సగుణ విద్యాఫల భావేనోపతిపమత ఇతి ॥౧౨॥ ఉచ్యతే

ద్వాదశాహవదుభయ విధం బాదరాయణోతః ॥౧౩॥

బాదరాయణః పునరాచార్యోత ఏవోభయలిఙ్గశ్రుతి దర్శనాదుభయ విధత్వం సాధుమన్యతే యదాసశరీరోభవతి యదాత్వశరీరం తాం సంకల్పయతితదాశరీరఇతి । సత్యసంకల్పత్వాత్ । సంకల్పవైచిత్ర్యాచ్చ । ద్వాదశాహవత్ । యథాద్వాదశాహః సత్రమహీనశ్చ భవతి ।ఉభయ లిఙ్గశ్రుతి దర్శనాదేవ మిదమపీతి ॥౧౩॥

తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః ॥౧౪॥

యదాతనోః సేన్ద్రియస్య శరీరస్యా భావస్తదాయథా సంధ్యేస్థానే శరీరేన్ద్రియ విషయేష్వవిద్య మానేష్వప్యుపలబ్ధిమాత్రా ఏవపిత్రాది కామా భవన్త్యేవం మోక్షేపిస్యు రేవం హ్యేతదుపలభ్యతే ॥౧౪॥

భావేజాగ్రద్వత్ ॥౧౫॥

భావే పునస్తనోర్యథాజాగరితే విద్యమానా ఏవపిత్రాది కామా భవన్త్యేవం ముక్తస్యాప్యుపపద్యతే ॥౧౫॥

౧౦. ప్రదీపాధికరణమ్॥

ప్రదీపవదావేశస్తథాహి దర్శయతి ॥౧౬॥

"భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్" (బ్ర॥సూ॥౪।౪।౧౧)ఇత్యత్ర సశరీరత్వం ముక్తస్యోక్తం । తత్రత్రిధాభావాదిష్వనేక శరీర సర్గేకిం నిరాత్మకాని శరీరాణి దారుయన్త్రాణీవ సృజ్యన్తే కింవాసాత్మకాన్యస్మ

ణాది శరీర వదితి భవతి పీక్షా । తత్రచాత్మమనసో ర్భేదా నుపపత్తేరే
కేన శరీరేణ యోగాదితరాణి శరీరాణి నిరాత్మకాని త్యేవం ప్రాప్తేప్రతి
పద్యతే - ప్రదీపవదావేశ ఇతి । యథాప్రదీప ఏకో నేకప్రదీపభావమా
పద్యతే వికారశక్తియోగాత్ । ఏవమేకోపి సన్విద్వానైశ్వర్య యోగా
దనేకభావమాపద్య సర్వాణి శరీరాణ్యావిశతి । కుతః । తథాహిదర్శ-
యతి శాస్త్రమేకస్యానేక భావమ్ - "స ఏకధాభవతి । త్రిధాభవతి
పఞ్చధా సప్తధా నవధేత్యాది(ఛా-౭।౨౬।౨) నైతద్దారు యన్త్రోపమా
భ్యుపగమేవకల్ప్యతే నపి జీవాన్తరావేశే । నచనిరాత్మకానాం శరీరా
ణాం ప్రవృత్తిః సంభవతి । యత్త్వాత్మ మనసో ర్భేదా నుపపత్తేరనేక
శరీరయోగా సంభవ ఇతి । నైషదోషః । ఏకమనోనువర్తీని సమనస్కా-
న్యేవా పరాణి శరీరాణి సత్యసంకల్పత్వాత్స్రక్ష్యతి । సృష్టేషుచ తేషూ
పాధిభేదా దాత్మనోపి భేదేనాధిష్ఠాతృత్వం యోక్ష్యతే । ఏషైవచ
యోగశాస్త్రేషు యోగినామనేక శరీరప్రయోగ ప్రక్రియా ॥౧౫॥

కథం పునర్ముక్తస్యానేక శరీరావేశాది లక్షణమైశ్వర్య మభ్యుప
గమ్యతే యావతా "తత్కేనకం విజానీయాత్" (బృ-౪।౫।౧౫)
"నతుతద్ద్వితీయమస్తి తతోన్యద్విభక్తం యద్విజానీయాత్"(బృ-౪।౩।౩౦)
"సలిలఏకోద్రష్టాఽద్వైతోభవతి" (బృ-౪।౩।౩౨) ఇతిచైవం జాతీయకా
శ్రుతిర్విశేష విజ్ఞానం వారయతీత్యత ఉత్తరం పఠతి -

స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతంహి ॥౧౬॥

స్వాప్యయః సుషుప్తమ్।స్వమపీతోభవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యా
చక్షతే" ఇతి శ్రుతేః (ఛా-౬।౮।౧) సంపత్తిః కైవల్యమ్ । "బ్రహ్మైవ
సన్బ్రహ్మాప్యేతి"తిశ్రుతేః(బృ-౪।౪।౬) తయోరన్యతరామవస్థామపేక్ష్య
తద్విశేష సంజ్ఞాభావ వచనమ్ । క్వచిత్సుషుప్తావస్థామపేక్ష్యోచ్యతే క్వ
చిత్కైవల్యావస్థామ్ । కథమవగమ్యతే।యతస్తత్రైవైత దధికారవశాదా
విష్కృతమ్ "ఏతేభ్యోభూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవాను వినశ్యతి

న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి । (బృ-౨।౪।౧౪) । "యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవా భూత్" (బృ-౨।౪।౧౪) "యత్ర సుప్తో న కంచన కామం కామయతే న కంచ న స్వప్నం పశ్యతీ" త్యాది శ్రుతిభ్యః (బృ ౪।౩।౧౯) (మా [illegible] - ౫) సగుణవిద్యా విపాకావస్థానం త్వేతత్స్వర్గాది వదవస్థాన్తరం యస్మిన్ని దైశ్వర్య ముపపద్యతే । తస్మాదదోషః ॥౨౬॥

౨౧ః జగద్వ్యాపారాధికరణమ్॥

జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాద సంనిహితత్వాచ్చ ॥౨౭॥

యే సగుణ బ్రహ్మోపాసనాత్సహైవ మనసేశ్వర సాయుజ్యం వ్రజన్తి కిం తేషాం నిరవగ్రహమైశ్వర్యం భవత్యాహోస్విత్సావగ్రహమితి సంశయః । కింతావత్ప్రాప్తం । నిరఙ్కుశమేవైషామైశ్వర్యం భవితు మర్హతి - "ఆప్నోతిస్వారాజ్యమ్" (తై-౧।౬।౨) "సర్వేఽస్మై దేవా బలిమావహన్తి" (తై-౧।౫।౩) "తేషాం సర్వేషులోకేషు కామచారో భవతి" (ఛా-౭।౨౫।౨।౮।౧।౬) ఇత్యాది శ్రుతిభ్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే పఠతి - జగద్వ్యాపార వర్జమితి । జగదుత్పత్త్యాది వ్యాపారం వర్జయిత్వాఽన్య దణిమాద్యాత్మక మైశ్వర్యం ముక్తానాం భవితుమర్హతి । జగద్వ్యాపారస్తు నిత్యసిద్ధస్యైవేశ్వరస్య । కుతః తస్యతత్ర ప్రకృతత్వా దసంనిహితత్వాచ్చేతరేషామ్ । పరమేవ హీశ్వరో జగద్వ్యాపారేఽధికృతః । తమేవ ప్రకృత్యోత్పత్త్యాద్యుపదేశాత్ । నిత్యశబ్ద నిబన్ధనత్వాచ్చ । తదన్వేషణ విజిజ్ఞాసన పూర్వకం త్వితరేషామణిమాద్యైశ్వర్యం శ్రూయతే । తేనాసంనిహితాస్తే జగద్వ్యాపారే । సమనస్కత్వాదేవ చైతేషామనైకమత్యే కస్య చిత్స్థిత్యభిప్రాయః । కస్య చిత్సంహారాభిప్రాయ ఇత్యేవం విరోధోఽపి కదా చిత్స్యాత్ । అథకస్య చిత్సంకల్ప మన్వన్యస్య సంకల్ప ఇత్య విరోధః సమర్థ్యేత తతః పరమేశ్వరాకూతతన్త్రత్వ మేవేతరేషామితివ్యవతిష్ఠతే ॥౨౭॥

ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారిక మండలస్థోక్తేః ॥౨౯॥

అథయదుక్తం "ఆప్నోతిస్వారాజ్యం" (తై - ౧।౬।౨) ఇత్యాది ప్రత్యక్షోపదేశాన్నిరవగ్రహ మైశ్వర్యం విదుషాం న్యాయ్యమితితత్పరిహర్తవ్య మత్రోచ్యతే - నాయం దోషః । ఆధికారిక మణ్డలస్థోక్తేః । అధికారికోఽయః సవితృమణ్డలాదిషు విశేషాయతనేష్వవస్థితః పర ఈశ్వరస్తదాయత్తైవేయం స్వారాజ్య ప్రాప్తిరుచ్యతే। యత్కారణ మనన్తరం "ఆప్నోతి మనసస్పతిమ్" (తై - ౧।౬।౨) ఇత్యాహ । యోహిసర్వమనసాం పతిః పూర్వసిద్ధ ఈశ్వరస్తం ప్రాప్నోతీత్యేదుక్తం భవతి । తదనుసారేణైవచానన్తరమ్ "వాక్పతిశ్చక్షుష్పతిః శ్రోత్రపతిర్విజ్ఞాన పతిశ్చ భవతి" (తై_౧।౬।౨) ఇత్యాహ। ఏవమన్యత్రాపి యథాసంభవం నిత్యసిద్ధేశ్వరాయత్తమైశ్వర్యం యోజయితవ్యమ్॥౨౯॥

వికారావర్తిచ తథాహిస్థితిమాహ ॥౩౦॥

వికారావర్త్యపిచ నిత్యముక్తం పారమేశ్వరం రూపం న కేవలం వికారమాత్ర గోచరం సవితృమండలాద్యధిష్ఠానమ్। తథాహ్యస్యద్విరూపాంస్థితి మాహామ్నాయః । "తావనస్య మహిమాతతోజ్యాయాంశ్చ పూరుషః పాదోఽస్య సర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివి" త్యేవమాదిః (ఛా-౩।౧౨।౬) నచ తన్నిర్వికారం రూపమితరాలమ్బనాః ప్రాప్నువన్తీతి శక్యం వక్తుమతత్క్రతుత్వాత్తేషామ్ । అతశ్చయథైవద్విరూపే పరమేశ్వరే నిర్గుణం రూపమనవాప్యసగుణ ఏవావతిష్ఠన్త ఏవం సగుణేపి నిరవగ్రహ మైశ్వర్య మనవాప్యసావగ్రహ ఏవావతిష్ఠన్త ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. ॥౩౦॥

దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే ॥౩౧॥

దర్శయతశ్చ వికారావర్తిత్వం పరస్య జ్యోతిషః శ్రుతిస్మృతీ । "నతత్రసూర్యోభాతి నచన్ద్రతారకం నేమావిద్యుతోభాన్తి కుతోఽయ

మగ్నిః" (కఠ-౫।౧౫। శ్వేతా॥ ౬।౧౪। ముణ్డ-౨।౨।౧౦) ఇతి । "నత
ద్భాసయతే సూర్యో న శశాఙ్కో న పావకః" ఇతి చ (గీ-౧౫।౬) తదేవం
వికారావర్తిత్వం పరస్య జ్యోతిషః ప్రసిద్ధమిత్యభిప్రాయః ॥౩౧॥

భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ ॥౩౨॥

ఇతశ్చ న నిరఙ్కుశం వికారాలమ్బనానామైశ్వర్యం యస్మాద్భోగమాత్రమేవైషామనాది సిద్ధేనేశ్వరేణ సమానమితి శ్రూయతే - తమాహాపో వై ఖలు మీయన్తే లోకోసౌ" ఇతి । "స యథైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవన్త్యేవం హైవంవిదం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం జయతి" (బృ-౧।౫।౨౩) ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశ లిఙ్గేభ్యః ॥౩౨॥

నన్వేవం సతి సాతిశయత్వాదన్తవత్త్వమైశ్వర్యస్య స్యాత్తతశ్చైషామావృత్తిః ప్రసజ్యేతేత్యత ఉత్తరం పఠతి భగవాన్బాదరాయణః ఆచార్యః -

అనావృత్తిః శబ్దాదనావృత్తిః శబ్దాత్ ॥౩౩॥

నాడీరశ్మిసమన్వితేనార్చిరాది పర్వణా దేవయానేన పథా యే బ్రహ్మలోకం శాస్త్రోక్త విశేషణం గచ్ఛన్తి యస్మిన్నరశ్చ హ వై ణ్యశ్చార్ణవౌ బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితో దివి యస్మిన్నైరం మదీయం సరో యస్మిన్నశ్వత్థః సోమసవనో యస్మిన్నపరాజితా పూర్బ్రహ్మణో యస్మింశ్చ ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మ యశ్చానేకధా మన్త్రార్థవాదాది ప్రదేశేషు ప్రపఞ్చ్యతే తే తే తం ప్రాప్య న చన్ద్రలోకాదివద్భుక్తభోగా ఆవర్తన్తే । కుతః । తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి "(ఛా-౮।౬।౬) (కఠ-౬।౧౬) తేషాం న పునరావృత్తిః "(బృ-౬।౨।౧౫) " ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే" (ఛా-౪।౧౫।౫) "బ్రహ్మ

లోకమభిసంపద్యతే" (ఛా-౮।౧౫।౧) "నచపునరావర్తతే" (ఛా-౮।౧౫।౧) ఇత్యాది శబ్దేభ్యః। అనన్తత్వేపి త్వైశ్వర్యస్య యథాఽనావృత్తిః స్తథావర్ణితమ్। "కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమి"త్యత్ర (బ్ర। సూ-౪।౩।౧౦) సమ్యగ్దర్శన విధ్వస్త తమసాంతు నిత్యసిద్ధ నిర్వాణపరాయణానాం సిద్ధైవానావృత్తిః। తదాశ్రయణేనైవహి సగుణశరణానామప్యనావృత్తిసిద్ధిరితి। అనావృత్తిః శబ్దాదనావృత్తిః శబ్దాదితి సూత్రాభ్యాసః శాస్త్రపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి॥౩౩॥

ఇతి వేదాన్త మీమాంసామృతే ద్వితీయాధ్యాయస్య

ద్వితీయః పాదః॥

ఇతి వేదాన్తమీమాంసామృతమ్

[illegible]

శ్రావణశుక్ల దశమీ గురువారః॥ 20-8-1953.

Printed at the Kasturiba Press, Guntur